DEBRECENI EGYETEM
AGRÁRTUDOMÁNYI CENTRUM
MEZŐGAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR
VÁLLALATGAZDASÁGTANI TANSZÉK

MULTIDISZCIPLINÁRIS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK DOKTORI ISKOLA

Doktori iskola vezető: **Dr. Szabó Gábor** MTA Doktora

EGYES ADÓZÁSI ÉS TÁMOGATÁSI FELTÉTELEK VÁLTOZÁSÁNAK HATÁSAI A MEZŐGAZDASÁGI VÁLLALKOZÁSOK FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEIRE

Készítette:

JUHÁSZ LAJOS

Témavezető:

Dr. Tóth László

a közgazdaságtudomány kandidátusa

DEBRECEN

2002

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés **4**

1. A mezőgazdasági vállalkozások a rendszerváltozás után (Szakirodalmi áttekintés) **9**

1.1. Vállalati-vállalkozási típusok az átmeneti időszakban 9

1.2. Birtokméret, az „optimális” birtoknagyság kérdőjelei 11

1.3. A vállalkozások erőforrásai 16

1.4. Árpolitika és agrárolló 20

1.5. A mezőgazdasági jövedelem és az állami támogatás 24

1.6. Az elvonások (adók) alakulása 30

1.6.1. Jövedelemhez kapcsolt adók 30

1.6.2. Forgalmi típusú adók (fogyasztáshoz kapcsolt adók) 35

1.7. Az agrárvállalkozások fejlesztéséhez kapcsolódó fontosabb támogatások 37

1.7.1. Az agrártámogatások csoportosítása 38

1.7.2. Az agrártámogatások struktúrája és a beruházás támogatások tendenciái 40

1.8. Az Európai Unió és a csatlakozás támogatása 45

1.9. Módszertani alapvetés 49

1.9.1. Az empirikus vizsgálatok területei és reprezentációja 49

1.9.2. A költség és profit értelmezésének kérdései 51

1.10. Csongrád megye mezőgazdaságának rövid áttekintése 54

1.10.1. A megye mezőgazdasági adottságai és térségei 54

1.10.2. A mezőgazdasági termelés a rendszerváltás után 57

1.10.3. Főbb ágazatok, a gazdálkodás eredményessége 59

2. A fejlesztési lehetőségeket alakító egyes adózási szabályozók hatása a mezőgazdasági vállalkozásokra **67**

2.1. Az elvonások hatása a gazdálkodás eredményességére 67

2.1.1. Az elvonások országos értékelése 67

2.1.2. Az energiafelhasználással összefüggő adóvisszatérítés empirikus vizsgálata 69

2.1.3. Az értékcsökkenési leírás szerepe a mezőgazdasági termelők gazdálkodásában 73

3. Beruházási támogatások vizsgálata **82**
3.1. A mezőgazdasági beruházások általános támogatása 82
3.1.1. A beruházások országos helyzete 83
3.1.2. A beruházások megyei vizsgálata 86
3.1.3. A beruházásokkal kapcsolatos empirikus vizsgálatok 91
3.2. Speciális beruházási támogatás a reorganizációs program keretében 99
3.2.1. A reorganizációs program célja, a támogatás mértéke 99
3.2.2. A reorganizációs program megvalósulása Csongrád megyében 102

Következtetések, javaslatok **117**

Összefoglalás **124**

Összefoglaló **130**
Summary **133**

Felhasznált irodalom **136**

A témához kapcsolódó törvények, rendeletek, határozatok **146**

Mellékletek

BEVEZETÉS

A rendszerváltás során a mezőgazdaság átalakulása döntően *nem gazdasági szempontok* szerint, hanem *politikai meggondolások* alapján történt. Ez azt jelenti, hogy a mezőgazdaság átalakulása nem a gazdasági ésszerűség és hatékonyság szerint zajlott. A tulajdonosi váltás során *szétaprózódott a földtulajdon*, a termőföld jó része olyanok kezébe került, akik nem kötődtek a mezőgazdasághoz. A szövetkezeti törvénnyel olyan helyzet alakult ki, amely megnehezítette azok létét, akik továbbra is a mezőgazdaságból éltek, illetve a szövetkezetekben szerettek volna dolgozni.

A mezőgazdaság *tulajdonosi átalakulása* mellett egy *strukturális átalakulás* is bekövetkezett az elmúlt időszakban. Ez egy *kényszerű piacváltás* következménye volt, melyet az váltott ki, hogy az életszínvonal csökkenése miatt a *belső kereslet jelentősen visszaesett*, a mezőgazdaság *éles piaci versenybe* került output oldalon a világpiaccal, input oldalon a termelőeszközöket kínáló monopolszervezetekkel. Ez a versenyhelyzet azonban *nem egy „klasszikus" szabadpiaci árverseny*, hanem a *támogatások versenye*, hiszen közismert, hogy például az Európai Unió protekcionista agrárpolitikája jelentős támogatás mellett – ma is több mint 40 %-os támogatással – biztosítja a mezőgazdasági termékek piacra jutását.

Ennek ellensúlyozására *határozott agrárpolitikára* és *agrárstratégiára* lett volna szükség, amely egyfelől a valóságos piacteremtést fogalmazta volna meg követelményként, másfelől a mezőgazdasági termelés hatékonyságának javítását. A gyakorlatban ilyen stratégia immár tíz év óta nem született, helyette átgondolatlan, gyors irányváltozást eredményező intézkedések történtek, melyek részben azzal függtek össze, hogy az agrárpiacon folyamatosan kialakult kritikus helyzeteket kezelni kellett.

A kormányváltások során eltérő politikai érdekek, prioritások érvényesültek, amelyeket ugyan főleg a *kis- és nagyüzem* (családi vállalkozás - kollektív vállalkozás) *szembeállítására* éleztek ki, azonban e mögött különböző lobbi-érdekek húzódtak meg, amelyek a földtulajdon és földhasználat feletti ellenőrzéssel kapcsolatosak. Ezeket a vitákat is politikai szempontok vezérelték, és bár mindenki azt fogalmazta meg, hogy piac- és versenyképes helyzetet kell kialakítani, *az agrárium helyzete folyamatosan romlott* (30-40%-os termelés-visszaesés, jelentős állatállomány-csökkenés, elavult géppark, a termelők elöregedése, stb.). Eközben a mezőgazdasági termelés strukturális válságba is került, amit többek között az bizonyít, hogy 1992 után a „Társulási Megállapodás" kedvezményes kvótáit nem tudtuk kihasználni. Az átgondolatlan

külgazdasági politika, a túlzott liberalizálás miatt pedig a mezőgazdasági alapanyagok növekvő mértékben szorultak ki a belső piacról a külső konkurencia miatt.

A közgazdasági környezet a piaci mechanizmusokon, illetve az árakon keresztül, valamint az állam szabályozó tevékenysége révén alakul, illetve hat a vállalkozások gazdálkodására, végső soron jövedelmi viszonyaikra.

Az agrár-közgazdasági kutatásokban történtek kísérletek, és készültek elemzések annak vizsgálatára, hogy milyen mélyebb közgazdasági összefüggések alakították és milyen okai voltak a kialakult helyzetnek. Az árak alakulására vonatkozó, különösen az agrárollóval kapcsolatos vizsgálatok az elmúlt évtized szakirodalmában viszonylag nagy teret kaptak, az elemzések főbb megállapításai közismertek. Ezért a disszertációban az árak vizsgálatára részletesen nem került sor. Azonban nem készült átfogó vizsgálat arra vonatkozóan, hogy az a *közgazdasági környezet, amelyet a mindenkori agrárpolitika határozott meg, alakított ki, hogyan befolyásolta a mezőgazdasági vállalkozások gazdasági helyzetét, jövedelem-viszonyait, fejlesztési – innovációs lehetőségeit*.

A disszertációban egyrészt az *országos adatok* alapján *modellszámításokat* készítettem, melyek azt mutatják, hogy bizonyos szabályozók és azok változásai hogyan befolyásolták a vállalkozások helyzetét és lehetőségeit. Másrészt egy viszonylag széles körű *empirikus vizsgálatot* végeztem *Csongrád megyére*. Az empirikus vizsgálatok során arra kerestem választ, hogy a modellszámítások eredményei kiterjeszthetők-e bizonyos speciális helyzetekre, és különféle gazdálkodó egységekre.

Az állam által befolyásolt közgazdasági környezet két oldalról határozza meg a gazdálkodó egységek, szervezetek helyzetét. A mezőgazdaságban ez sajátosan, az *elvonásokon (adókon)* és *támogatásokon* keresztül jelenik meg, amelyek – jó esetben – az egységes rendszert alkotnak.

Az elvonás alapvető szabályozási eszköze az *adó*. Az adó azonban nemcsak és *nem feltétlenül általános jellegű*, hanem a különböző kedvezmények nyújtása révén lehetőséget teremt, hogy általa *speciális célokat érvényesítsenek* az agrárpolitikában. A vállalkozások tőkehelyzete és ebből következően az innováció alakulása szempontjából fontos az *amortizáció szabályozása*, ami a saját forráshoz való hozzájutás lehetőségét illetve a saját forrás „megcsapolását” is jelentheti a szabályok függvényében. Első pillantásra logikátlannak tűnhet, hogy az amortizáció szabályozását az adórendszerrel kapcsolatban tárgyaljuk. A valóságban azonban a kettő szorosan összefügg egymással. Az amortizáció mértékétől és módjától függően hat a vállalkozások gazdálkodására. Az

értékcsökkenési leírás módját és mértékét a számviteli törvény mellett viszont az adótörvények is szabályozzák. Éppen az adótörvények gátolták (és ma is gátolják) a "rugalmas" leírási módok alkalmazhatóságát, ami szűkíti a vállalkozások gazdálkodási (döntési) lehetőségeit, ezen keresztül hatva a gazdálkodás eredményességére.

A köztudatban az terjedt el, hogy a mezőgazdaság – ezen belül a gazdálkodó egységek – jövedelmi helyzetét *meghatározó közgazdasági szabályozó eszköz a támogatás*. Ennek a felfogásnak az az oka, hogy a mezőgazdaság a világon szinte mindenhol *jelentősen* és *speciálisan támogatott* ágazat, és a pillanatnyi gazdasági helyzethez igazodva a támogatás viszonylag könnyen és gyakran változtatható az agrárpolitika révén. A támogatásnak nagyon sokféle formája létezik, a legelterjedtebbek a különféle termelési- és ártámogatások, azonban *világtendencia*, hogy *a mezőgazdasági termelés feltételeit alakító támogatási módok szerepe nő*, aminek (egyebek mellett) az az oka, hogy eleve úgy kell irányítani a vállalkozások tevékenységét, hogy ne utólag derüljön ki a piacon, hogy túltermelés van.

A támogatások egy (helytől és időtől függően nagyobb vagy kisebb) hányadát az ártámogatások teszik ki. Az ártámogatások – beleértve az exporttámogatást – hatását a mezőgazdasági árviszonyok között a szakirodalom viszonylag részletesen taglalja. Ezért erre a kérdéskörre sem térek ki a dolgozatban. Tekintettel arra, hogy a vállalkozás hosszabb távú életképességét, s az erre ható tényezőket elemeztem, a támogatások ez utóbbi módozatait, formáit vontam be a vizsgálatba.

A fejlesztési támogatásokhoz kapcsolódóan, a ’90-es évek második felében egy sajátos támogatási forma alakult ki azért, mert a mezőgazdaság számára a központi költségvetés által biztosított források elégtelennek bizonyultak. Ez az úgynevezett *tőkepótló hitelkonstrukció* volt. Elvileg ez nem támogatás a szó klasszikus értelmében, azonban arra alkalmas, hogy „tűzoltó” jelleggel tegyen lehetővé olyan *forgótőke feltöltést*, amely a szükséges minimális likviditást biztosítja.

A kormányzat agrárpolitikáját, annak tényleges hatását nagyban befolyásolta, alakította a mindenkori *infláció*. Magyarországon az inflációs ráta az elmúlt tíz évben nemcsak *kiugróan magas* volt, hanem *hektikusan változott*, mintegy évi 10-30% között. Az infláció üteme igazából még a kormányzat által sem volt kellően prognosztizálható, amiből az következett, hogy a *különböző fiskális szabályozó eszközök és módok hatásait előre nem lehetett pontosan felmérni*, továbbá tényleges hatásuk – mint azt vizsgálataim több esetben bizonyítják – nem az volt, mint amit e szabályozók kialakításakor megfogalmaztak és elvártak. Éppen ezért a folyóáras adatok mellett

mindenkor szükséges volt az inflációs hatások figyelembe vétele, vagyis a *változatlan áras elemzés* is. Ez azért is fontos, mert – mint azt a későbbiekben bizonyítom – az agrárkormányzat által különböző címen juttatott forrásnövelő támogatás nem volt olyan mértékű, amely a mezőgazdaság – ezen belül a mezőgazdasági termelők – helyzetét jelentősen javította volna. Azok a szubvenciók, amelyek az agráriumba forrásokat igyekeztek bevinni, a valóságban nem voltak értékkövetők. Összességében az volt megállapítható, hogy hazánkban a rendszerváltást követően a mezőgazdasági szabályozás nem juttatott reálértékben pótlólagos tőkét a mezőgazdaságba, sőt *nettó tőkekivonás* volt jellemző az egész időszakra vonatkozóan.

A ’90-es évek fordulóján bekövetkezett – a gazdasági stratégia szempontjából át nem gondolt – mezőgazdasági rendszerváltás következményeit a mai napig nem volt képes kiheverni az agrárium, és az azt követő kormányzatok képtelenek voltak a mezőgazdaság helyzetét stabilizálni. Kimutatható, hogy a fiskális politika rendre alulkezelte az agrárpolitikát, a *fiskális politika szempontjai domináltak* nemcsak a mezőgazdaság számára költségvetésből biztosított források nagyságát illetően, hanem olyan szabályozók tekintetében is, amelyek a mezőgazdasági vállalkozások lehetőségeit adott esetben bővíthették volna. A különböző *közgazdasági feltételeket alakító eszközök* az egyébként is kusza, zavaros környezetben legtöbbször *esetlegesek voltak*, a mezőgazdasági információs rendszer kialakulatlansága miatt nagyon sokszor nem volt mód megfelelő helyzetelemzésre illetve a *helyzetelemzés elkésett,* ami miatt a szabályozás kimutathatóan ellenkező hatást váltott ki, mint amit vártak tőle. A *közgazdasági szabályozás konzisztenciája nem érvényesült* sem a különböző szabályozók egymáshoz való kapcsolatában, sem időbeni tekintetben.

Ezek a viszonylag közismert problémák késztettek arra, hogy a közgazdasági szabályozó eszközök közül azokat elemezzem részletesen, amelyek a mezőgazdasági struktúra változása és az innováció szempontjából meghatározó jellegűek, fontosak, és amelyek változtatása révén a mezőgazdaság hosszú idő óta tartó válsága mérsékelhető lesz, továbbá az EU csatlakozás a lehető legkisebb veszteséggel történhet meg.

Az *adók* közül a jövedelemmel kapcsolatos két meghatározó adónemmel, a *személyi jövedelemadó*val, valamint a *társasági és osztalékadó*val (közismert nevén vállalkozási adó) csak érintőlegesen foglalkoztam. Részletes elemzést végeztem viszont a mezőgazdaság számára létfontosságú, az energiafelhasználással összefüggő *adó-visszatérítés*sel kapcsolatban. A harmadik, elemzésbe bevont adónem, az *áfa*

jelentőségét szükségtelen magyaráznom. A saját fejlesztési források szemszögéből az *amortizáció* vizsgálata is feltétlenül indokolt volt.

A fejlesztések szempontjából a vizsgált időszakban a *beruházási támogatások* és a *reorganizációs támogatások* voltak meghatározók. Ezeken belül a *géptámogatások* részletesebb elemzését nagy súlyuk és a rendelkezésre álló viszonylag széleskörű adatbázis indokolta.

Az empirikus vizsgálatok terepét Csongrád megye és annak mezőgazdasága képezte. Az adott térség kiválasztásának alapvető szempontja az volt, hogy itt volt módom *részletes adatgyűjtés*re részben az FM/FVM Hivatalban, részben az Agrárkamaránál. Segítséget kaptam ahhoz is, hogy mezőgazdasági vállalkozásokat személyesen kereshessek meg, és gazdasági helyzetüket részletesen is megismerhessem.

Utólag elmondható, hogy a választás annyiban is szerencsés volt – amellett, hogy nagyon sok és részletes adatot sikerült gyűjtenem –, hogy Csongrád megye talajadottságait, termelési- és ágazati struktúráját, üzemi struktúráját illetően talán az ország egyik olyan megyéje, ahol – mint cseppben a tenger – minden megtalálható, ami országosan is megvan. Jó minőségű földeken *szántóföldi növénytermesztés* folyik *fejlett állattenyésztés mellett*, hagyományai vannak a *zöldség- és gyümölcstermesztés*nek és speciális adottságai révén fejlett a *fóliakertészet* és a *hajtatott zöldségtermelés* is. Az *üzemi struktúra rendkívül változatos*, nagyüzemi jellegű *gazdasági társaságok*, *szövetkezetek jogutódjai* és a *családi vállalkozások* széles skálája van jelen, amelyek egy része korábban is működött, de vannak olyanok is, amelyek a vizsgált időszakban alakultak. Létezik néhány olyan meghatározó nagyüzem, amely ma is a termelés élvonalában van, és amely integrációval és egyéb módon képes szervezni a mezőgazdasági termelők viszonylag széles körét (Hód Mezőgazda Rt., Hód Agro Rt., Gorzsai Mezőgazdasági Rt., Pick Rt., Hungerit.).

1. MEZŐGAZDASÁGI VÁLLALKOZÁSOK A RENDSZERVÁLTOZÁS UTÁN (SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS)

Magyarországon az elmúlt évtizedben a mezőgazdasági vállalkozások radikális átrendeződése ment végbe. A rendszerváltozás kapcsán az agrárpolitika leglényegesebb eleme a korábbi szocialista társadalmi tulajdonformák tudatos visszaszorítása és egy új, a *magántulajdonon alapuló vállalati-vállalkozási struktúra kiépítése* volt. Ez az agrárpolitika – bizonyos hangsúlyváltozásokkal tarkítva – azon a gazdaságfilozófián alapult, hogy a piacgazdaság kiépítése igen nagy valószínűséggel csak ily módon történhet meg, mivel a hatékony gazdálkodást, a változó piaci viszonyokhoz való alkalmazkodást a magántulajdon mindennél jobban biztosítja.

1.1. Vállalati-vállalkozási típusok az átmeneti időszakban

Magyarországon a rendszerváltozást megelőzően a *szövetkezetek,* az *állami gazdaságok,* a kistermelőkként nyilvántartott *egyéni vállalkozók*, a *háztáji gazdálkodók* és *nem főhivatású mezőgazdasági termelést végzők* alkották a mezőgazdaság termelő szektorában az alapvető vállalkozási formákat. A ’70-es évek elejétől megjelent *termelési rendszerek* főleg a szövetkezeti és az állami gazdaságok horizontális integráló tevékenységeként jöttek létre. A ’70-80-as években a térségi és vertikális integrációs politika eredményeként megjelentek az *egyesülések*, *közös vállalatok*, *agráripari egyesülések*, valamint a *mezőgazdasági kombinátok*. 1988-ban megalkották a Társasági Törvényt, 1990-ben az egyéni vállalkozásokról, majd 1992-ben a szövetkezetekről szóló törvényeket – ezek mezőgazdasági vállalkozások formagazdagságát gyarapították –, amelyek a gazdasági tevékenységet végző vállalkozásokat egységes rendszerbe ötvözték. Az azóta eltelt időben további jelentős változások következtek be a vállalkozási formákban.

Az *állami többségi tulajdonnal rendelkező gazdaságok* – korábban állami gazdaságok – jelenleg részvénytársaság, illetve korlátolt felelősségű társaság formájában működnek. Célkitűzésük az eredmény-, illetve jövedelemtermelés és vagyongyarapodás, emellett azonban ma is fontos szerepük van a legújabb technológiák fejlesztésében,

adaptálásában, a biológiai alapok fenntartásában és fejlesztésében. A mezőgazdasági vállalkozási szféra további résztvevői a *különböző típusú szövetkezetek*, a *gazdasági társaságok*, az *egyéni* és *családi vállalkozások*. Érdekeltségük alapeleme a jövedelemszerzés, valamint a vagyonuk megőrzése és gyarapítása (Nábrádi, 1995).

A világ mezőgazdaságára is sokszínűség jellemző. Kétségtelen azonban, hogy a fejlett országokban, ahol a magángazdálkodás töretlenül fennmaradt, a *családi gazdaság* lett *a meghatározó gazdálkodó (vállalkozási) szervezet.* Igaz, ezen belül a birtokméret, a foglalkoztatottak száma, a termelési szerkezet, a termelési színvonal és más jellemzők is nagyon eltérőek. Az európai térségen túli nagy mezőgazdasági termelők (USA, Kanada farmerei) nagyüzemi méretekben, nagyméretű farmokon gazdálkodnak, míg a Magyarországhoz közeli nyugat- és dél-európai országokban inkább a kisebb méretű családi gazdaságok jellemzőek (Fehér et al., 1992).

Az elmúlt mintegy tíz évben nálunk a folyamatos átalakulás volt jellemző, amelyet részben a politika vezérelt „kívülről", részben spontán módon ment végbe „belülről". Az átalakulás során különféle átmeneti vállalkozási formák váltották egymást, és a folyamat még ma sem fejeződött be. Erről a vonatkozó szakirodalomban számos leírást találunk [lásd többek között Tóth (1990), Fehér et al., (1992), Vági (1993), Magda et al., (1998)].

A különböző üzemtípusok, vállalkozási formák állandóan fejlődnek. A külföldi mezőgazdasági formák csak „minták" lehetnek, de nagy valószínűség szerint kialakul majd egy tipikusan magyar formáció. Székely (2000) szerint a magyar mezőgazdaság fontosabb jövőkép típusai elsősorban a megvalósítandó üzemtípushoz, az ezzel kapcsolatos életmódhoz és a versenyzési formához kapcsolhatók. Ennek megfelelően a többféle csoportosítási lehetőség közül – a jövőben – a gazdaság és a háztartás egységét biztosító *családi gazdaságok*, az idegen munkaerőre jobban építő *vállalkozói gazdaságok*, a különböző területeken együttműködést előtérbe helyező *termelői kooperációk* és a többféle diverzifikációs lehetőséget biztosító *gazdasági társaságok* változatos formái alakulhatnak ki, illetve létezhetnek.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a magyar mezőgazdaságra a vállalati-vállalkozási formákat tekintve sokszínűség, tarkaság jellemző. Ennek az az oka, hogy nincs egyetlen és meghatározó vállalkozási típus, üzemnagyság és vállalati formáció. Maga a „nagyüzem" számos tulajdonformában, állami vagy kincstári gazdaságként, termelő vagy szolgáltató, illetve vegyes profilú szövetkezetként, gazdasági társaságként vagy magánvállalkozásként működik, igen változatos méretek mellett, eltérő kapcsolati

rendszerrel és profillal. A szaporodó családi vállalkozásokra is a sokszínűség jellemző. Számos nemzetközi és főként hazai tapasztalat utal arra, hogy a különféle mezőgazdasági üzemformák közötti munkamegosztásnak számottevő gazdasági előnyei vannak. Ennek megfelelően az várható, és az is a kívánatos, hogy a *nagyméretű termelésből fakadó előnyöket maximálisan hasznosítsák* bizonyos ágazatokban (gabona, ipari növények, tejtermelés stb.) és minden *munkaigényes ágazatban előtérbe kerül a családi keretek* között való munkaszervezés és termelés előnyeinek a kihasználása.

A mezőgazdasági üzemi formákat áttekintve azt mondhatjuk, hogy nem elsősorban a vállalkozási forma dönti el egy-egy vállalkozás tartós fennmaradását. Általában azok a gazdálkodók és vállalatok maradhatnak fenn tartósan, amelyek kellő szakképzettséggel (termelési, technológiai, pénzügyi stb.) rendelkeznek, a piacon jól értékesíthető terméket állítanak elő, vagy szolgáltatást nyújtanak, folyamatosan növelik saját tőkéjüket, innováció- és versenyképesek. A piaci verseny vesztesei pedig elsősorban azok, akiknek nincs megfelelő mezőgazdasági és pénzügyi képzettségük, főleg önellátásra rendezkedtek be, illetve csak a felesleges termékeiket értékesítik, a termelésből származó jövedelmük nem biztosít fejlesztési forrásokat, alapvető céljuk a termelés szinten tartása, sok esetben tartósan veszteségesen termelnek (veszteség-minimalizálási magatartás). Nagy számban jöttek létre – különösen a hátrányos helyzetű térségekben – a kedvezőtlen körülmények hatása miatt úgynevezett *kényszervállalkozások* (kvázi–vállalkozások). Ezeknek a kisvállalkozásoknak jellemzője, hogy *nem képesek tőkefelhalmozásra*, eltartóképességük nagyon alacsony, s az ott folyó munka tulajdonképpen „önkizsákmányoló” tevékenységet takar (Süli-Zakar-Baranyi, 1995). Különösen az EU-csatlakozás során illetve után ezek jövője kilátástalan, nagyobb részük főleg az elöregedés következtében megszűnik, kisebb részük szociális jelleggel bizonyos ideig fennmaradhat.

1.2. Birtokméret, az „optimális” birtoknagyság kérdőjelei

Magyarországon a rendszerváltást követően a *politikai indíttatású kárpótlás* anélkül *rombolta szét a nagyüzemi rendszert*, hogy megteremtette volna egy új, életképes üzemstruktúra kialakulásának és működésének feltételeit. Az agrárprivatizáció során a föld visszaigénylésének útja az elvárhatónál szabályozatlanabb, bizonytalanabb és

bonyolultabb lett, többek között ennek is köszönhetően nem jött létre hatékony, jól működő agrárpiac.

A rendszerváltás után beharangozott „farmergazdaság" termelői modelljéből a gyakorlatban nem sok valósult meg. A rendszerváltás előtti *bipoláris magyar mezőgazdaság szerkezete megmaradt*. A korábban nagyüzemnek minősülő csoport súlya, gazdasági ereje ugyan lényegesen meggyengült, de nem jött létre érdemleges gazdasági erősödés az ott bekövetkezett leépülés nyomán a rendkívül népes, úgynevezett kistermelői körben (Sipos, 1995).

Ennek eredménye az lett, hogy a kilencvenes évek elején lezajlott, a külső szemlélő számára átláthatatlanul bonyolult *földprivatizáció atomizálta a magyar mezőgazdaságot*: 2,2 millió hektár termőterület került magántulajdonba. Az új birtokok egy része életképtelen törpebirtok lett (Tamás, 2001).

A rendszerváltás óta folyik egy politikai fennhangokkal kísért vita a kis- és nagyüzem viszonyáról, illetve az úgynevezett *optimális birtoknagyság*ról. De ha a politikai meggondolásokat félretéve a dominánsan családi vállalkozásokra épülő mezőgazdaságot tekintjük etalonnak, az optimális, más szóval legkedvezőbb birtokméret meghatározása akkor is nehéz, hiszen a gazdasági és technikai fejlődés következtében szinte folyamatosan változhat. Továbbá más tekinthető optimális méretnek a gazdasági és műszaki hatékonyság, és ismét más a mezőgazdaság eltartóképessége szempontjából. Ez utóbbi szerint általában azt a legkisebb méretet tekintjük optimálisnak, amely még alkalmas arra, hogy *egy családot*, vagy *egy főfoglalkozású munkaerőt eltartson* (Fehér et al., 1992). Tóth (1997) az optimális birtokméretet az üzemtípusokhoz kapcsolja, és a gazdaság méretét a *fedezeti hozzájárulás* oldaláról határozza meg, mint ahogy azt az Európai Unióban is teszik (pl.: szántóföldi növénytermesztő, termálenergiára alapozott hajtatásos zöldségtermesztő, szarvasmarhatartó, kis-, közepes-, nagyfarm). A kérdésre egyértelmű választ adni tehát nagyon nehéz. Varga (1993) szerint a nagy és kisgazdaságok közötti kapcsolat (munkamegosztás) valószínűleg úgy alakul, hogy az *extenzív ágazatokat többnyire nagyméretű gazdaságok*ban, az *intenzív kultúrákat* pedig zömmel a *kisgazdaság*okban preferálják. A fő gazdálkodási forma a magángazdálkodás lesz, melyben a fő üzemtípus a kisegítő, mellékfoglalkozású gazdaság marad, amely első lépcsője lehet a főfoglalkozású magántermelésnek. A probléma bonyolultságát jól érzékelteti egy nemzetközi kitekintés, amelyben a magyar családi „farmmodellt", néhány ország magángazdaságainak jellemzőivel vetjük egybe.

A „családi farmok" jellemzői nemzetközi összehasonlításban

1. táblázat

Ország megnevezése	Főbb farmtípusok	Néhány jellemző
I. Magyarország	Családi középgazdaság „Szociális" kistermelő gazdaság	A családi középgazdaságok szakosított munkaigényes termelésükkel (szőlő, gyümölcs, zöldségek, fólia, kisállat, stb.) áttörhetik földterületük korlátait és önálló mezőgazdasági főfoglalkozásúvá válhatnak. Területi méretük általában legalább 15-50 hektár. Megerősödésük fokozott termelői támogatással, termékpályás szövetkezeti integrálással, megfelelő pénzintézeti hátérrel biztosítható. Számuk kb. 80 ezerre tehető. Szociális kisüzemek száma mintegy egy millióra tehető. A termelés célja az alacsony jövedelmű vidéki néprétegek önellátása, és jövedelem kiegészítése. Átlagos területi méret 0-10 hektár, így érthető, hogy zömük kényszervállalkozó. Fennmaradásuk csak szociális jellegű állami támogatással oldható meg.
II. Amerikai Egyesült Államok	Családi farm (family) Társas farm (partnership) Vállalati farm (corporation)	A farmok száma kb. 1,3 millió, melyhez 190 hektár átlagterület tartozik. Ezek közül a legnagyobb 320-330 ezer farm termeli meg az összes mezőgazdasági jövedelem (farm income) 85%-át.
III. Nagy-Britannia	Teljes munkaidejű farm (full time) Részmunkaidejű farm (part time)	A farmok száma 200 ezer körüli, a nagyfarmok átlagosan 100-120 hektár területen gazdálkodnak. A „part time" farmok átlagosan 20 hektáron gazdálkodnak, de más jövedelemforrásuk is van. A 20-100 hektár területtel rendelkezők helyzete nehéz, ők általában veszteségminimalizálási magatartást folytatnak. Támogatás nélkül ezek legnagyobb része csődbe menne.
IV. Németország (nyugat-német tartományok)	Főfoglalkozású családi gazdaságok (Haupterwerbsbetriebe) Részmunkaidejű családi gazdaságok (Nebenerwerbsbetriebe)	A nyugati tartományokban a farmok száma 650 ezer volt 1990-ben, ami évente 2,5%-kal csökken. (Számuk ma 490-520 ezerre tehető). A főfoglalkozású családi gazdaságok egyik részének jövedelme több mint 90%-ban a mezőgazdaságból származik, átlagos földterületük 30 hektár, és számuk évente 2,5%-kal csökken. A rosszabb helyzetű főfoglalkozású családi gazdaságok jövedelme 50-90%-ban a mezőgazdaságból származik, átlagos területi méretük 18 hektár, számuk évente 4,5%-kal csökken. A részmunkaidejű „Landwirt"-ok jövedelmének kevesebb, mint 50%-a származik mezőgazdaságból, átlagosan 6 hektár területen gazdálkodnak és számuk évente 2%-kal csökken. Az összes farm közel fele-fele arányban oszlik meg teljes és részidejű típusra.

Forrás: Bloom, 1990, Bovard, 1990, Alvincz, et al., 1994, Hornsby, 1994, Mayer, 1997, Magda, 2000.

Az USA-ban a *farmok növekedésének tendenciája* figyelhető meg, amit a farmok átlagterületének növekedése és a farmok számának csökkenése jelez. A mezőgazdasági termelés egyre nagyobb hányadát a nagy farmok adják. A centralizációs folyamat sokszor úgy zajlik, hogy az eladósodott farmer birtokát, eszközeit elárverezik és egy módosabb farmer vásárolja fel azokat. A farmméretek növekedése Angliában is

megfigyelhető. Az angolok panaszkodnak, hogy az EU agrártámogatása nem éppen nevezhető semlegesnek, mert erősen a nagy farmok javára történik. Igaz azonban, hogy szubvenció nélkül viszont számos kis farm is csődbe menne. A farmméretek növekedési tendenciája Németország nyugati tartományaiban is megfigyelhető. Ezt mutatja a farmok átlagterületének évi 2,5%-os növekedése. A *magyar mezőgazdaság*ot a birtok- és tőkeviszonyok alapján mintegy 8-10 ezer *kereskedelmi árutermelő gazdaság*gal, 80 ezer körüli *családi középgazdaság*gal és közel egy millió *szociális kistermelő*vel jellemezhetjük (Magda, 2000). Ezek közül 900 ezer 0-10 hektár közötti területen gazdálkodik. Ez valószínűleg nagyon kis átlagméret, hiszen már az 1930-as években 12-60 hektár területű parasztgazdaságokban lehetett önálló árutermelő ágazatot kialakítani (Memhölczerné-Szajkó, 1990). *A kisgazdaságok életképtelenségének* veszélyével a hazai családi gazdaságok kialakításakor is szembe kell néznünk. Ez azt jelentheti, hogy bizonyos földterületi nagyság alatt sem a *család megélhetése*, sem pedig a *jövedelmező gazdálkodás nem biztosítható*. Mivel ez a fölterület-nagyság általában nem fedezhető le saját tulajdonú földekkel, így a bérelt területek viszonylag magas – 30-50%-os – arányával számolhatunk a családi gazdaságokban.

Brandt (1994) szerint a kelet-európai „fejlődő" országokban is ki fog alakulni a gazdálkodás szempontjából megfelelő birtoknagyság. Észtországi példát hozva azt hangsúlyozza, hogy családi vállalkozásokban 25 hektár alatti gazdaságok nem tudják biztosítani a család megélhetését. Ebben az országban a mezőgazdasági átalakulás trendjei és a gazdaságossági számítások azt jelzik, hogy 120-150 hektáros családi birtokok lehetnek gazdaságilag erősek és versenyképesek.

Voss (1989) közlése alapján tudjuk, hogy Hollandiában húsz év alatt a kis gazdaságok eltűntek, a 2-10 hektár területű gazdaságok 45%-a megszűnt, ugyanakkor a 30-100 hektáros tartományba tartozó gazdaságok száma 54%-kal növekedett.

Más szerzők szintén azon a véleményen vannak, hogy a viszonylag nagyobb gazdasági üzemméret jobb hatékonysággal és kedvezőbb jövedelmezőséggel kecsegtet.

Kissné (1998) egy átfogó tanulmányában azt írja, hogy a *Németország keleti tartomány*ainak agrárszektorában végbement nagy horderejű átalakulás mára már jórészt lezárult, a nagy gazdaságok dominanciájával jellemezhető *vegyes üzemi struktúra* alakult ki. A keletnémet mezőgazdaságban az üzemi méretek sokszorosan meghaladják a nyugati országrész átlagos üzemméreteit.

Tillack és Hajós (1996) azt hangsúlyozzák, hogy az új keletnémet tartományok egyéni és kisebb társas vállalkozásainak strukturális előnyei (gazdaságok méretei) lényegesen

jobb gazdasági eredményeket ígérnek, mint a régi szövetségi tartományok kizárólag mezőgazdasági tevékenységet folytató, hagyományos kisebb méretű gazdaságai. Hasonló megállapításokat tehetünk, ha az EU más országaira jellemző átlagos tendenciákat vizsgáljuk.

Az Európai Unióban jellemző, hogy az 50 hektár feletti és a 20-50 hektár közötti birtokok száma növekszik, a 10 hektár alattiaké erősen csökken. Magyarországon az egyéni gazdaságok száma 960 ezer, melynek közel 95%-a 10 hektár alatti, tehát rendkívül szétaprózódott (KSH, ÁMÖ, 2000), míg az EU-ban ugyanez a szám kb. 14%-ot tesz ki. Ha a birtokok számát nézzük, akkor az ilyen kis méretű birtokok az összes birtoknak Portugáliában és Görögországban megközelítően 70%-át, Olaszországban és Spanyolországban 50%-át teszik ki, Dániában viszont a 2%-ot sem érik el. Magyarországon ez az érték kb. 80-85% lehet. A déli országok kisebb méretű gazdaságaira általában jellemzőek az élőmunka igényes ágazatok, főként a szőlő- és gyümölcstermesztés. Hazánkban ez a nagy szám inkább a kényszervállalkozások sokaságával magyarázható.

A fentiekkel összefüggésben van Sipos (1995) azon megállapítása, hogy a *mezőgazdasági termelés fejlődéséhez* elengedhetetlen a *földtulajdon stabilizálása*, a *földkoncentráció* elősegítése. Mértékadó szakmai körök véleménye szerint jelenleg a föld minőségétől, a termelési szerkezettől és a gazdálkodási színvonaltól függően a növénytermesztésben 60-100 hektár területű gazdaság képes versenyképesen gazdálkodni.

Maier és munkatársai (1996) is osztják azt a véleményt, hogy a fejlett nyugat-európai országok mezőgazdaságához viszonyítva a magyarországi családi gazdaságok többségében nem jött létre kellő versenyképességgel rendelkező gazdaságméret. A Németország keleti tartományaiban levő mezőgazdasági szervezetek – üzemméret szempontjából – viszont versenyképesnek tekinthetők.

Összefoglalva megállapítható, hogy a főbb nemzetközi és magyar szakirodalmi vélemények arról tanúskodnak, hogy szinte minden országban egyértelmű irányzat a birtokkoncentráció, a *mezőgazdasági birtokméretek folyamatos növekedése*. A fejlett országokban a birtokméret növekedése azonban nem valamiféle külső adminisztratív kényszer eredménye, hanem *szerves fejlődés* következménye. A gazdálkodók döntő hányada azért hagy fel a termeléssel, mert a birtok mérete alapján nem bírja a gazdasági versenyt.

Természetesen figyelembe kell vennünk, hogy a piacgazdaság körülményei között kialakult mezőgazdasági birtokstruktúra minden országban sajátosan fejlődik, formálódik. A fejlett piacgazdasággal rendelkező országok mezőgazdasági struktúrája „mintaként" szolgálhat, de nem helyettesítheti hazánk komparatív előnyeit kihasználó „országspecifikus" mezőgazdasági struktúrájának kialakulását (Penz, 1995).

1.3. A vállalkozások erőforrásai

A magyar mezőgazdaság kétségkívül legértékesebb tőkerésze a földtőke, amelynek kifejeződésében, az agroökológiai potenciálban komparatív előnyünk az EU-val és más országok többségével szemben is vitathatatlan. Bőségben áll rendelkezésre magasan képzett emberi erőforrás is.

Mezőgazdaságunk helyzete és feladata mégis igen sajátos, mivel a *természeti és az emberi erőforrások bőségével* szemben a harmadik termelési tényező, a *tőke* csak igen korlátozott formában és igen *csekély mértékben* áll rendelkezésünkre. A tőke tulajdonosi szerkezetét vizsgálva pedig azt látjuk, hogy annak 60%-a belföldi magántulajdonban van. A belföldi társasági és a szövetkezeti tulajdonforma kb. 12-12%-ban szerepel. Csekély mértékű viszont az állami tulajdon és a külföldi tulajdonosi részarány (FVM, KSH, 2001). A mezőgazdasági termelés zavartalanságának biztosításához elengedhetetlenül fontos, hogy a forgóeszközök és a tárgyi eszközök beszerzését a gazdálkodó megfelelően tudja finanszírozni.

A fejlett mezőgazdaságú európai uniós országokban a túlzó, sok esetben már a környezetre is káros anyagfelhasználás (műtrágya, növényvédőszer) csökkent, ami nem a termelők anyagi korlátai miatt következett be, hanem a környezeti előírások hatására. A magyarországi *műtrágya hatóanyag-felhasználás* kényszerű és drasztikus csökkenése viszont már oly mértékű, hogy az (a növényvédőszerekkel együtt) a *minimumban levő tényezőt* jelenti a növénytermesztés erőforrásai között, ami a termés mennyiségére és minőségére egyaránt kedvezőtlen (*okszerűtlenül szűkös költséggazdálkodás*). Ennek oka nyilvánvalóan az, hogy a magyar mezőgazdasági gazdálkodók nagyon kevés forgóeszközt finanszírozó pénzeszközzel rendelkeznek.

A meglévő *tárgyi eszközállomány* és annak finanszírozása szempontjából sem kedvezőbb a helyzetünk. A modern, hatékony, korszerű tárgyi eszközök helyett

hazánkban sok *kiselejtezett gép*pel, *elhanyagolt épület*ben folyik a mezőgazdasági termelés. A traktorok és kombájnok átlagos életkora 15 év. A szarvasmarha istállók életkora 31 év, kihasználtságuk 40-65% között van. A sertéstartásra alkalmas ólak átlagosan 25 évesek, kihasználtságuk az egyéni vállalkozóknál mindössze 21%, míg a társas vállalkozásoknál 78% körüli (KSH, 2001). Az adótörvényekben rögzített értékcsökkenési leírási normák szerint a traktorokat és kombájnokat 7-8 éves használat után, a szarvasmarha istállókat és a sertésólakat pedig 25-30 év után teljesen fel kellene újítani, vagy új, korszerű épületeket kellene építeni. A megújult eszközállomány a technológiai innovációval együtt biztosíthatná ugyanis a hatékonyabb, jövedelmezőbb termelést. Ezzel ellentétben a magyar agrár vállalkozók tömegeinél a *termelő alapok felélése*, az *ésszerűség mértékét meghaladó anyagtakarékos termelés folyik*, amely a tartós jövedelemhiányt tovább mélyíti. Érthető tehát, hogy a '80-as évek közepétől 1995-re a beruházások drasztikusan visszaestek az ágazatban. Ennek eredményeképpen a mezőgazdaság gép- és eszközállomány kapacitása erősen lecsökkent, műszaki állapota 30-40%-ra zuhant. Sipos (1995) szerint a tartós versenyhátrány megelőzése érdekében mintegy 200-300 milliárd forintos beruházási igény kielégítésével kell számolni.

Öcsödi (1997) vizsgálatai is azt mutatják, hogy az ágazat eszközállománya fizikai és erkölcsi értelemben egyaránt rendkívül leromlott. Az eszközök állaga különösen az újonnan létrejött gazdaságokban rendkívül rossz. *Mezőgazdaságunk beruházásai* már több mint egy évtizede az *eszközállomány szinten tartására sem elegendőek*. Öcsödinek az a véleménye, hogy legalább 100 milliárd forintnyi beruházást kellene eszközölni igen rövid időn belül (1-2 év).

Balogh-Harza (1998) vizsgálataiból ismeretes, hogy már a '80-as évek elején megszűnt az agrárium viszonylagos forrásbősége, visszafogottabb lett a fejlesztés, az évtized második felében megindult és felgyorsult a mezőgazdasági üzemek eladósodási, s ezzel párhuzamosan az *agrártőke kivonási-felmorzsolódási folyamata*. Számításaik szerint a mezőgazdaság vagyonvesztése már az 1982-1990 közötti időszakban több mint 500 milliárd forintra (1996-os árakon számolva) tehető, amihez 1990-95 között további 400-500 milliárd forint (szintén 1996-os árakon) értékű vagyonvesztés társult. Az együttes vagyonvesztés becsült értéke napjainkra tehát meghaladta az 1000 milliárd forint körüli összeget.

Más szerzők szerint 1989-1996 közötti időszakban 300-400 milliárd az elmaradt fejlesztések együttes értéke (Kapronczai-Udovecz, 1997).

Tenk (1999) számításai azt mutatják, hogy 1999-2002 között, tehát négy év alatt mintegy 900 milliárd forint értékű beruházást kellene megvalósítani a mezőgazdaság versenyképessé tételéhez az EU-piacokon. Ebből a beruházás állami támogatása évente közel 85 milliárd forint lenne.

Kürthy-Szűcs (1999) kalkulációi szerint a hazai agrárium fejlesztési igénye 1997-2001 között 1000-1400 milliárd forintra tehető, ami évente több száz milliárd forint beruházási igényt jelent.

A vonatkozó szakirodalom részletes áttekintéséből világosan látható, hogy mind a mezőgazdaság vagyonvesztésére, mind pedig a fejlesztési forrás-szükségletre vonatkozó becslések jelentősen szóródnak. Az esetek egy részében nem állapítható meg egyértelműen, hogy a becslések pontosan mire vonatkoznak (pl.: csak pótlásra vagy a pótláson túl bővítésre és fejlesztésre is egyaránt), továbbá nem mindig közlik azokat a módszereket, amelyek alapján a becslést végezték. A fentiek ismeretében viszont azt mondhatjuk, hogy teljes az egyetértés abban, hogy *a vagyonvesztés katasztrofális volt*, illetve ahhoz a struktúraváltáshoz, ami visszaadhatja a magyar mezőgazdaság versenyképességét, több száz esetleg 1000 milliárd forintot meghaladó *fejlesztési forrásra* lenne szükség, viszonylag rövid idő alatt. Tekintettel arra, hogy a disszertációban nem a vagyonvesztés konkrét mértékével és a szükséges fejlesztési források pontos meghatározásával foglalkozom, hanem avval, hogy a vagyonkivonáshoz a fiskális szabályozás hogyan járult hozzá, a továbbiakban a fenti kérdéskört nem részletezem.

Udovecz (2000) szerint mezőgazdaságunk gépellátottsága és műszaki színvonala az utóbbi néhány évben azonban már egyenletes ütemben javult, nem csak a beszerzett új gépek száma, hanem összetétele alapján is. Mindezek ellenére a *beruházások intenzitása még mindig alacsony* ahhoz, hogy az évtizedek alatt kialakult kedvezőtlen korösszetétel és minőségi heterogenitás látványosan javuljon, és nincs az ágazat abban a helyzetben, hogy „vérveszteség” nélkül felvehesse a versenyt az EU termelőivel.

A nyugat-európai országok eszköz ellátottsági helyzete összehasonlíthatatlanul jobb. A hazai és nemzetközi irodalmi források szerint a 100 hektár mezőgazdasági területre jutó erőgépek (traktorok) darabszáma 5-10-szerese a magyarországinak (Ausztria, Olaszország, Hollandia 10 db / 100 ha; Németország 8 db / 100 ha; Nagy-Britannia, Franciaország 3-5 db / 100 ha). Az átlagosnál alacsonyabb traktorsűrűség és egyúttal a géppark jobb kihasználása a nagyobb méretű üzemekkel (Nagy-Britannia) és/vagy a szövetkezés különböző formáit jól kihasználó (Dánia, Franciaország) országokban

található, a magyar mezőgazdaság ebbéli elmaradottsága pedig egyikhez sem mérhető. Mezőgazdaságunk komparatív előnyei főként az ökológiai feltételekben találhatók (agrárökológiai potenciál), amelyekhez keresnünk kell agrárkultúránknak azokat a racionális lehetőségeit, amelyek tőkekorlátaink mellett is javíthatják versenyképességünket (Hughes, 1998, Magda, 2000).

A mezőgazdasági vállalkozások modernizációs törekvéseinek (beruházások, innováció) intenzitása alatta marad a nemzetgazdasági átlagnak. Ennek az a magyarázata, hogy az *elégtelen tőkével és jövedelemmel rendelkező agrárvállalkozók belső forrásai nem elegendőek* még *a műszaki-technikai szintentartásra* sem. A jövedelemhiány és a kedvezőtlen piaci kilátások pedig nem kedveznek a külső források bevonásának. A magyar agrárgazdaság versenyképességének, korszerűségének érdemi javítása azonban elképzelhetetlen a modernizációs beruházások növekedése nélkül (Petz-Zacher, 2000).

A tőkén kívül *humán erőforrásra* is elengedhetetlenül szükség van a mezőgazdasági termelés zavartalanságának biztosításához. Az emberi erőforrásból Magyarország „bőségesen" ellátott, ami egyrészt előnyös, másrészt viszont problémák forrása is. A tapasztalatok azt mutatják, hogy azokban az országokban, amelyekre a törpebirtokok jellemzőek (Magyarország is ilyen) a *gazdák egyre kisebb hányada képes kizárólag a mezőgazdasági termelésből megélni*. Portugáliában, Görögországban, Olaszországban, Spanyolországban például a gazdák 70-90%-a a mezőgazdasági termelés mellett melléktevékenységre, kiegészítő tevékenységre kényszerül (falusi turizmus, időszaki munkavállalás). Komoly gondot jelent viszont az *elöregedés* . Ezért a kormányoknak erőfeszítést kell tenniük annak érdekében, hogy a fiatalabb korosztályt megnyerjék a mezőgazdaság számára (támogatások, kedvezmények).

Köhne (1990) szerint a magyar vidék a részmunkaidős *családi gazdálkodást* részben *gazdasági lehetőség*ként, részben pedig *gazdasági kényszer*ként választotta. A mezőgazdálkodás feltételeinek javulásától függően ugyan várható a főmunkaidős gazdaságok számának növekedése, ennek ellenére a családi gazdaságok rövid időn belüli túlsúlya nem várható, különösen nem az elmaradott hazai területeken.

Összefoglalva tehát megállapítható, hogy a magyarországi szétaprózódott birtokrendszer és az emberi erőforrás bősége tehát egyrészt nem biztosít megfelelő nagyságú jövedelmet a vidéki családok számára, másrészt a kényszergazdálkodási tevékenység elszaporodását eredményezi. Ennek többek között az a magyarázata, hogy a magyarországi vidéki humán erőforrás nem megfelelő összetételű (életkor, képzettség), és a megélhetésnek sok vidéken nincs más alternatívája.

1.4. Árpolitika és agrárolló

Az ár hagyományosan a legszintetikusabb közgazdasági szabályozó eszköz, melynek több funkciója van. Az árakra vonatkozó politikának, az *árpolitiká*nak fontos feladata egyrészt az árak stabilitásának, kiszámíthatóságának biztosítása a termelők számára, túltermelés esetén a termelő védelme, illetve a piaci egyensúly biztosítása, másrészt védelem a külső versennyel szemben, ami automatikusan előnyös helyzetbe hozza a hazai termelőket. Az ár a költségek mellett (a támogatásokkal együtt) meghatározza a tényleges profitot, így az áraknak szükségképpen *jövedelempolitikai* vonzatai is vannak. Vagyis a jövedelem- és az árpolitika szorosan összefügg egymással.

Az áraknak fontos *orientáló szerep*ük is van. Az árpolitika éppen ezért fontos hatástényezője az agrárpolitikának, amely végső soron a mezőgazdasági termelés fontos *szabályozó eszköze* (Tóth,1998).

Mint említettem a mezőgazdasági termelői áraknak jelentős hatásuk van az agrárium szerepelőinek jövedelemtermelő képességére. Az output árak mellett azonban a jövedelmek alakulását az input árak is befolyásolják. A kettő viszonyát illetve annak változását közismert kifejezéssel *agrárollón*ak nevezi a szakirodalom. Az olló nyílása az agrárpiac szereplői számára köztudottan hátrányos, záródása viszont a jövedelemnövekedés lehetőségét hordozza (Czauner, 2002).

A mezőgazdasági árrendszer változásával és az agrárollóval - mint a Bevezetésben utaltam rá - számos szerző is behatóan foglalkozott nemcsak a vizsgált időszakot illetően, hanem a korábbiakra vonatkozóan is, hiszen az agrárolló problémájának gyökerei több évtizedre nyúlnak vissza.

Szabó (1998) vizsgálataiból tudjuk például, hogy az ún. "szocialista iparosítás" legfőbb forrását az *agrárollóval elvont mezőgazdasági jövedelem* képezte. Később a "szocialista átszervezést" követően is küszködött a magyar mezőgazdaság az inputárakhoz képest az alacsony belföldi termékárakkal és egyre kiterjedtebb agrárprotekcionizmus következtében realizálható alacsony exportárakkal is.

Szabó és munkatársai (1989) tanulmányából ismeretes, hogy az agrárolló már a hetvenes évek második felében erőteljesen szétnyílt. A nyolcvanas évek időszakában a tendencia folytatódott. A mezőgazdasági termékek termelői átlagárainak több mint 30%-os emelkedése mellett, a nem mezőgazdasági eredetű termelő-felhasználás mintegy 40%-al drágult. Az élelmiszergazdaságban – így a mezőgazdaságban is – 1988-

ban került előtérbe az a célkitűzés, hogy az árak valósabban tükrözzék az értékviszonyokat és a korábbiaknál jobban ösztönözzenek a piaci viszonyokhoz való alkalmazkodásra. Ennek megfelelően gyors ütemben megkezdődött az *inputárak liberalizálása*, ami a támogatások leépítése folytán azok növekedését eredményezte. A rendszerváltozást követően ez a *támogatás leépítő politika folytatódott* egészen a támogatási rendszer összeomlásáig, ami párosult a kelet-európai piac fizetésképtelensége miatt jelentős belföldi túlkínálattal. A mezőgazdasági termelői-felvásárlási árak emiatt csökkentek, ugyanakkor a termeléshez szükséges ráfordítások árai nagyon rövid idő alatt mintegy 30%-al megugrottak.

A '90-es évek mezőgazdaságának input-output árviszonyairól, az agrárolló alakulásáról szemléletes képet kaphatunk az 2. táblázat és az 1. ábra segítségével.

Az agrárolló[1] alakulása a '90-es években
(1990=100%)

Me.: % 2. táblázat

Év	Termeléshez felhasznált iparcikkek árindexe	Mezőgazdasági termelői árak árindexe	Agrárolló
1990.	100,0	100,0	100,0
1991.	132,6	104,2	127,3
1992.	143,2	113,2	126,5
1993.	171,8	135,1	127,2
1994.	202,9	163,1	124,4
1995.	250,9	206,4	121,6
1996.	351,7	276,0	127,4
1997.	404,8	301,4	134,3
1998.	425,9	309,9	137,4
1999.	443,2	317,9	139,4
2000.	491,6	389,4	126,2

Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 2000. 33.p.

[1]Az agrárolló számítása változott, hiszen míg korábban az ipar és a mezőgazdaság kibocsátási árait hasonlították össze, ma a mezőgazdasági termelői árakat - amelyben a fogyasztói piacokon történő közvetlen értékesítés is szerepel - a termelésben felhasznált iparcikkek árindexével vetik össze. Az Európai Unióban a fentitől némileg eltérő a számítás, hiszen ott az egyéb költségek (postai, telekommunikáció) és a könyvelésért fizetett kiadások mellett, a beruházásokra fordított kiadások is módosíthatják az agrárolló alakulását (Czauner, 2002).Az agrárolló számításunk jelenleg tehát még nem "EU-konform".

Mint látható, amíg 1990-2000. közötti időszakban az *agrártermékek termelői-felvásárlási árai* közel megnégyszereződtek, addig az *agrártermelésben felhasznált iparcikkek árindexe* közel ötszörösére nőtt.

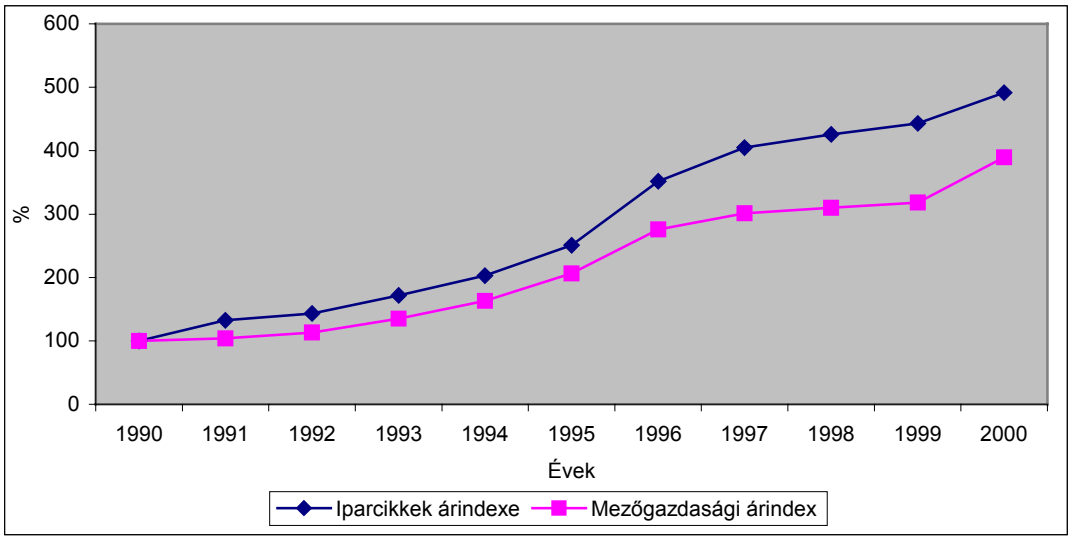

Forrás: KSH, 2001

1.ábra Az agrárolló alakulása (1990=100%)

Az 1. ábrából kitűnik, hogy az agrárolló az 1991-től 1995-ig terjedő öt évben mérsékelten "nyílt", majd 1996-97-től nőtt meg erőteljesen az input-output árnövekedés ütemkülönbsége.

Az olló kismértékű záródása csak 2000-ben következett be, de a KSH előzetes adataiból[2] bizonyosnak látszik, hogy 2001-ben ismét nyílt.

Udovecz (2000) vizsgálatai azt mutatják, hogy a mezőgazdaságból csupán a '90-es években közel *350 milliárd forintnyi jövedelem-kivonás* történt, az agrárolló drasztikus kinyílásának hatására.

A jövedelem-kivonáson túlmenően, az árak termelőket orientáló funkciója is csorbát szenvedett. Erre is felhívja a figyelmet Szabó (1998) már említett tanulmányában. Ezt hangsúlyozzák a 3. táblázatban bemutatott adatok illetve az ezek alapján készült ábra is.

[2] A mezőgazdaság termelői árszintje 2001-ben 4,9%-kal emelkedett, miközben az általános ipari árindex 5,2%-kal nőtt, s ennél is nagyobb mértékben - 9,4%-kal - növekedett az ipar belföldi értékesítésének árindexe, és a mezőgazdaság termelési költségeinek harmadát jelentő takarmány ára is az átlagot meghaladó mértékben emelkedett (Czauner, 2002).

Az agrárolló változása a '90-es években
(előző év = 100%)

3. táblázat

Év	Termelésben felhasznált iparcikkek árindexe	Mezőgazdasági termelői árak indexe	Agrárolló
1991.	100,0	100,0	100,0
1992.	108,0	112,8	95,7
1993.	120,0	119,4	100,5
1994.	118,1	120,8	97,8
1995.	123,7	126,5	97,8
1996.	140,2	133,7	104,9
1997.	115,1	109,2	105,4
1998.	105,2	102,8	102,3
1999.	104,1	102,6	101,5
2000.	110,9	122,5	90,5

Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 2000. 34.p.

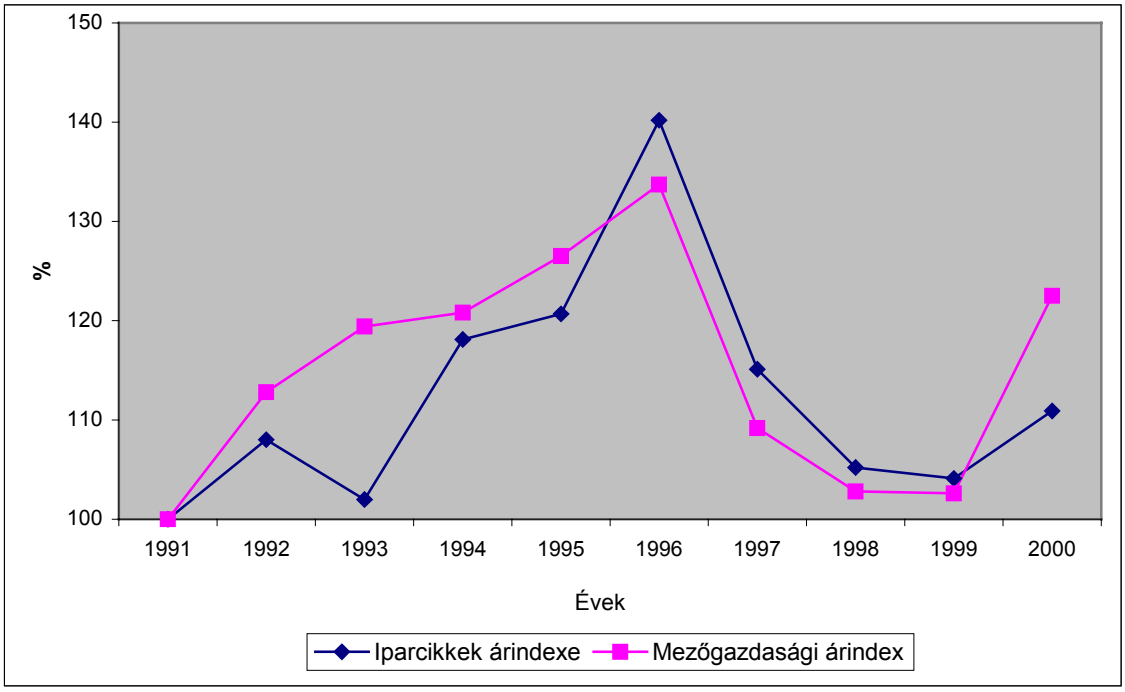

Forrás: KSH, 2001.

2.ábra Az agrárolló változása a '90-es években (előző év=100%)

Látható, hogy mind az input mind az output árak rendkívül hektikusan változtak évről évre, ami a termelőket elbizonytalanította és/vagy dezorientálta a jövőre vonatkozó döntéseik meghozatalánál.

Az agrárolló kisebb nagyobb nyílása tudvalevőleg nem specifikusan magyar jelenség, azonban felelősséggel állítható, hogy az agrárolló magyarországi nyílása kivételesen *nagy veszteségeket okozott a mezőgazdaságnak*, illetve a mezőgazdasági termelőknek. A nyíló agrárolló hatásait az agrárium szereplői sok esetben az inputok megvásárlásának elhalasztásával, a technikailag és gazdaságilag indokolt inputok visszafogásával próbálták kiküszöbölni. Ezek hatásaként a *műtrágya-felhasználás nagyságrendekkel csökkent*, amire más összefüggésben már utaltam (Forró-Vajda, 1999).

A műtrágyaárak növekedése mellett a másik nagy érvágás az *üzemanyagárak növekedése* miatt érte és folyamatosan éri ma is az ágazatot. Csakúgy, mint a műtrágyaárak tekintetében az üzemanyagárakéban is megközelítettük, esetenként meg is haladtuk egyes EU országok árait. És akkor még nem beszéltünk a *beruházási javak árnövekedésé*ről. A gépimport relációváltása nemcsak azt okozta, hogy a teljesítményegységre jutó gépárak többszörösükre nőttek (Udovecz, 2000), hanem közvetve azt is, hogy a szükségessé váló beruházások elmaradtak.

1.5. A mezőgazdasági jövedelem és az állami támogatás

A világon szinte minden piacgazdaságban megfigyelhető, hogy a mezőgazdaságból élők jövedelme elmarad az ipari és szolgáltató ágazatban foglalkoztatottak jövedelmétől, és nagysága elsősorban attól függ, hogy milyen az ország gazdasági fejlettsége. Köztudott például, hogy a dél-európai országokban lényegesen alacsonyabb a mezőgazdaságból élők életszínvonala, mint Nyugat- és Észak-Európában. A tényadatok azt mutatják, hogy a mezőgazdaságban elérhető átlagkeresetek 20-25%-kal alacsonyabbak, mint az egyéb anyagi ágazatokban[3].

A magyar mezőgazdaságra évek óta tartó és *kínzó jövedelemhiány* jellemző, amely hosszú távon ütközik versenyképességi és piacra jutási esélyeink alakulásával. Az állandósult jövedelemhiány – versenykényszerben lévő mezőgazdaság esetében –

[3] European Union DG for Agriculture: Agriculture in the European Commission. Statistical and Economic Information 2000. January 2001

szöges ellentétben áll az egyébként komparatív előnyökkel bíró mezőgazdaság távlati érdekeivel, nemkülönben az agrárerőforrások kihasználásához fűződő nemzetgazdasági érdekekkel (Udovecz, 2000).

Kovács és munkatársai (1999) vizsgálatai azt mutatják, hogy 1998-ban a magyarországi egyéni gazdaságok tevékenysége összességében szerény mértékű hasznot hozott, *alacsony mind az össztőke jövedelmezősége, mind a saját tőkéjé.* Ez utóbbi több éves átlagban 4,7-4,8%-ot tett ki. Tovább rontja az eredményességet, ha azt is figyelembe vesszük, hogy az egyéni gazdálkodóknál általában nem számolják el költségként a családtagok munkaidő-teljesítménye után járó indokolt bértömeget. 1998-ban a társas vállalkozások jövedelmezősége ugyancsak szerény mértékű (4-7%) volt. Igaz, hogy a családi vállalkozás sokszor kevesebb jövedelmet realizál és rosszabb jövedelmezőséggel termel, ennek ellenére kívánatos gazdálkodási forma (Juhász, 1994). Ebben a formában ugyanis szerves egységgé integrálódik a mezőgazdasági vállalkozás és a családi-háztartási gazdálkodás, és helyben valósul meg a t*evékenységdiverzifikáció*. Ebből következik, hogy ez a vállalkozás bizonyos termék előállítása során kisebb önköltséggel tud termelni, amit a belső tranzakciós költségek csökkentése révén tud elérni (Szakál, 1995). Ez pedig a jövedelemtömeg növelését eredményezi.

Érdekes jelenség, hogy az *egyéni gazdaságok eladósodottsága – alacsonyabb jövedelmezőségük ellenére – minimális.* Mindez azonban sokkal inkább a kényszer szüleménye, semmint az egyéni termelők szilárd gazdasági helyzetének bizonyítéka. A hitelfelvételhez szükséges saját források hiányából, illetve a hitelhez való hozzájutás további nehézségeiből adódik, hogy a gazdálkodók tevékenységüket kénytelenek önfinanszírozó képességükhöz igazítani, ami viszont csökkenti a vállalkozás fejlődési ütemét és akadályozza a versenyképesség kifejlődését (Kovács et al., 1999).

A fentiek ellenére mégis az látszik reális jövőképnek Magyarországon, hogy a termelés egyre inkább a magángazdák, a családi vállalkozások feladata lesz. Ezért is lenne fontos annak a ma még szűk körű családi vállalkozói rétegnek a megerősödése, illetve megerősítése, amely jövedelmének jelentős részét saját gazdaságában termeli meg[4]. Ez biztosíthatná ugyanis a megfelelő innovációs kényszert, ami a piacgazdaságokban reális szükségletként jelentkezik.

A *társas vállalkozások termelésének finanszírozási helyzete* sem mutat sokkal kedvezőbb képet. A szakirodalomból (Kovács et al., 1999) tudjuk, hogy a társas

[4] Az EU-ban a főfoglalkozású családi farm kritériuma, hogy a családi jövedelem legalább 75 %-a mezőgazdasági tevékenységből származzon.

vállalkozások saját tőkéjének aránya alig több mint 50%. Ez az arány a szakirodalom egybehangzó megállapítása szerint nem elegendő ahhoz, hogy a vállalkozás likviditási helyzete megnyugtató legyen, továbbá, hogy az innovációhoz szükséges források folyamatosan rendelkezésre állhassanak. A társas vállalkozások pénzügyi önállósága és pénzforgalmi egyensúlya ugyan nem túl rossz, de aggodalomra adhat okot az a tény, hogy a gazdaságok a tartozások visszafizetésére kénytelenek fordítani szabad forrásaik nagy részét, miközben ezekre a fejlesztések érdekében is égető szükség lenne.

A rendszerváltás óta az *agrárvállalkozások jövedelmi és pénzügyi helyzetének rosszabbodása* mind az egyéni gazdálkodóknál, mind pedig a társas vállalkozóknál *általános tendencia*. A megfelelő pénzügyi forrás hiányában az agrárvállalkozások arra kényszerülnek, hogy termelési költségeik csökkentése révén biztosítsák a folyamatos termelés zavartalanságát. Ez természetesen nem túl hosszú ideig járható út, hiszen a *tartalékok teljes feléléséhez* vezet, és nem teszi lehetővé a termelőalapok megújítását. A mezőgazdaság jövedelmezőségének javítása tehát elengedhetetlen követelmény. A jövedelmezőség javításának több módja és lehetősége van, ezek közül az egyik meghatározó az állami támogatások megfelelő szintjének és formáinak biztosítása, amit minden fejlett piacgazdaságú ország gyakorlata ismer. Ezekben az országokban rendkívül kifinomult szubvencionálási és piacszabályozási rendszerek működnek, melyek magukban foglalják a hazai termelés mennyiségének ellenőrzését, illetve ha szükséges, korlátozását is.

Sajnos, mezőgazdaságunk még ma is azzal jellemezhető, hogy világos magyar agrárkoncepció, egyértelmű és hatékony központi agrártámogatás hiányában a felaprózódott néhány hektáros kis gazdaságok többsége relatíve alacsony színvonalú, „paraszti önellátó", jövedelempótló, illetve kiegészítő tevékenységet folytat. A paraszti gazdaságok túlnyomó része (több mint kétharmada) afféle kényszervállalkozóként végzi tevékenységét, itt-ott szinte a naturálgazdálkodás szintjén mozgó mezőgazdasági tevékenységet folytat. Ezek a kvázi-vállalkozók viszont távolról sem tekinthetők modern, polgár-paraszti árutermelőknek (Baranyi - Süli - Zakar, 1997).

Maier és munkatársai (2000) azt írják, hogy a mezőgazdasági termékek jövedelmezősége nem megfelelő Németország átalakult keleti tartományaiban sem. Ezért az ottani, újonnan létrejött, illetve átalakult mezőgazdasági vállalkozások helyzetének stabilizálásához – a magas hatékonyság mellett is – viszonylag nagy állami támogatást adnak. A magyar mezőgazdaság helyzete annyiban kedvezőtlenebb, hogy a mezőgazdasági termékek támogatottsági szintje is messze elmarad a kívánatostól.

Udovecz (2000) vizsgálatai azt mutatják, hogy Magyarországon a mezőgazdasági termelésre jutó állami támogatások változása nem volt szinkronban sem a pénzromlással, sem pedig az ágazatra háruló terhekkel. Ha *az agrárolló által elszívott jövedelmek*et az állami támogatásokkal állítjuk szembe, reáláron jelentős jövedelemhiány keletkezett a mezőgazdaságban idestova már két évtizede.

A nyugat-európai országok agrárgazdaságát a történelmi hagyományok továbbélése, s az erre visszavezethető erős – szociális célú – agrártámogatás jellemzi.

A támogatások is hozzájárulnak a fejlett piacgazdaságú országokban a kiegyensúlyozott piaci viszonyok megteremtéséhez és ahhoz, hogy a termelők, feldolgozók és forgalmazók érdekkonfliktusai kezelhetők legyenek.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy sok esetben a támogatás elnyerésének feltétele a termelés korlátozása, vagy pedig a termelési ráfordítások csökkentése, ami végső soron ugyancsak termelési korlátozást jelent.

A fejlett nyugat-európai országokban fellelhető támogatások zöme Magyarországon is megtalálható, azonban a támogatás mértékéről elmondhatjuk, hogy a magyar agrárvállalkozók öt-hétszeresen kevesebb szubvenciót kapnak.

Tökéletesen egyet lehet érteni Kovács Terézzel (1997) abban, hogy a vidék jövőjét nem lehet csak a mezőgazdaságra és annak támogatására alapozni. A vidékfejlesztés megkívánja, hogy a vidéki *területeken új foglalkozási ágak*, *új tevékenységek* terjedjenek el. Ezért az állami támogatás körének ki kell terjednie általában a helyi lakosok kisvállalkozásainak támogatására (élelmiszer-feldolgozás, ipar, kereskedelem, falusi turizmus, stb.) is. A fentiekből következik, hogy az *állami szubvenció körét és mértékét is növelni kell* ahhoz, hogy az agrárvállalkozók és a vidéki lakosság megfelelő megélhetése biztosítható legyen.

A mezőgazdasági vállalkozók gazdálkodásának segítéséhez nemcsak állami támogatásokra, adókedvezményekre, hanem megfelelő *agrárhitelezői intézményrendszer*re is szükség van.

A fejlett piacgazdaságú országokban jól kiépült és színvonalas szolgáltatásokat nyújtó bankrendszer működik a gazdaságok kiszolgálására. A mezőgazdasági termelők elsősorban a *vidéki bankhálózatokkal* állnak kapcsolatban, melyek működése és hitelezési gyakorlata számol az agrársajátosságokkal is.

Magyarországon a kereskedelmi bankok erősen profitorientált jellegükből adódóan nem lehetnek a mezőgazdasági finanszírozási rendszer alappillérei. E pénzintézetek agrár (élelmiszergazdasági) finanszírozási gyakorlatának igen jelentős kritikájaként kell

megemlíteni az agrárfinanszírozási tevékenység szervezeti kereteinek a hiányát. Alvincz és munkatársai (1994) szerint a mezőgazdaságot szolgáló pénzintézeti háttér megteremtése szempontjából elsősorban a t*akarékszövetkezetek*nek juthat úttörő szerep. Azt, hogy a takarékszövetkezetek a vidék bankjává váljanak, elsősorban a településeken való nagyfokú elterjedtségük, valamint szövetkezeti jellegük indokolja, illetve teszi a feltételezések szerint alkalmassá. E szövetkezetetek tőkeereje nem teszi lehetővé az igen kockázatosnak nevezhető agrárhitelezés nagyobb fokú vállalását.

Az azóta eltelt több mint fél évtizedben a fejlődés nem ilyen módon következett be. Az állami garanciavállalás erősödése következtében a kereskedelmi bankok hitelnyújtási készsége megnőtt, emellett az MFB a Konzumbankkal közösen különösen kedvező feltételek mellett nyújt hitelt agrárvállalkozóknak. A Földhitel- és Jelzálogbank Rt létrehozásával a helyzet valószínűleg tovább javulhat.

A következő években így az is valószínűsíthető, hogy a mezőgazdasági hitelezés jelentős elemévé válik a *jelzálog-hitelezés*, illetve a *közraktározáson alapuló hitelezés*. Az előbbi a fejlesztési célú (hosszú lejáratú), az utóbbi pedig inkább a folyó termelés finanszírozását szolgáló (rövid lejáratú) hitelezés alapját szolgálhatja. Minden olyan esetben, amikor az ágazat szereplői – objektív okok miatt – nem képesek saját forrásból finanszírozni termelő tevékenységüket, a fejlesztések és folyó termelési ráfordítások fedezetét idegen forrásokból (állami támogatás, banki hitel) lesznek kénytelenek a jövőben is biztosítani (Tenk, 1999).

Súlyosbította a helyzetet, hogy a magyarországi hiteltrend belső szerkezete egyre kedvezőtlenebbé vált, mert a mezőgazdaság termelési alapjaihoz jobban igazodó *éven túli beruházási és tartós forgóalap-feltöltő hitelek csökkenő trendet mutat*tak. Pedig ezek a hitelfajták államilag preferáltak, és kamataik a mindenkori pénzpiaci kamatoknál szerényebbek. A mezőgazdaság alacsonyabb jövedelmezősége mellett megtérülési esélyük biztosabb. Ugyanakkor az ágazat biológiai sajátosságaihoz futamidőben és megtérülési rátákban nem illeszkedő, magas pénzpiaci kamatlábai miatt az alacsonyabb jövedelmezőségi szint mellett kigazdálkodhatatlan *éven túli forgóeszközhitelek állománya növekvő tendenciát mutatott*. E magas, normál pénzpiaci kamatlábú hitelek tőke- és kamatterheinek kifizetési kényszere a mezőgazdasági termelés álló- és forgóalapjainak felélésébőL volt lehetséges (Lentner, 1995).

A helyzet az utóbbi időben sem nagyon változott. A magyar agrárvállalkozók *„torz" hitelfelvételi* szokásairól[5] számol be Tenk (1999) is. Azt írja, hogy a fejlett gazdasággal rendelkező országokban a mezőgazdaság évi összes hitelállománya gyakran megközelíti a termelésben lekötött eszközérték 70%-át. Magyarországon ez az érték 20% körül van. De ugyanilyen kedvezőtlen az az arány, ami a beruházásokra (fejlesztésekre) és a folyó termelés finanszírozására (forgóeszközökre) felvett hitelek között tapasztalható. Az ideálisnak tartott 80:20 százalékos arány helyett nálunk hosszú évek óta a hitelek 75-80 százalékát a forgóeszköz-hitelek teszik ki. Ez a „torz" arány úgy tűnik, hogy még viszonylag hosszú ideig jellemzője lesz a mezőgazdasági ágazatnak.

Lentner (1995) a probléma megoldására azt javasolja, hogy 7-15 éves törlesztési idejű, kedvezményes kamatozású beruházási és legkevesebb fél éves rövid lejáratú forgóeszközhiteleket kellene biztosítani a mezőgazdaság számára. Ezt a finanszírozást azonban a jelenlegi betétportfólió nem teszi lehetővé. Ezért fontos többek között a legutóbbi időben létrehozott Földhitel- és Jelzálogbank Rt *tőkealapjának állami felöltése*, amely az ágazat elmaradt tárgyieszköz-fejlesztéseit és tartós forgóalap-feltöltését is képes lenne megoldani.

A hazai agrárvállalkozások fejlesztésének hiteligényére és annak összetételére vonatkozóan Tenk (1999) azt javasolja, hogy a mezőgazdaság „fejlődési pályára" állításához az ágazatnak nyújtandó hitelek mennyiségét több mint kétszeresére növeljék. Még ennél is nagyobb arányú növekedés lenne kívánatos a beruházási hiteleknél. A bankok hitelpolitikájának ismeretében ez aligha képzelhető el anélkül, hogy a hitelnyújtás garanciális feltételeiben kedvező változások következnének be. Ilyenek: *az állami hiteltámogatás körének bővítése*, a *földjelzálog-hitelezés törvényi és tőkefeltételeinek javítása*, a *közraktározáson* alapuló hitelnyújtás feltételeinek kiterjesztése, a mezőgazdaság *jövedelempozíciójának javítása* és az *állami támogatás* (szubvenció) *volumenének növelése*, valamint a *támogatás prioritásának* szakszerű megjelölése.

A kapcsolódó szakirodalom tanulmányozása után egyértelműen megállapítható, hogy a magyar mezőgazdaságban sem a gazdálkodó szervezeteknél, sem a családi jellegű vállalkozásoknál *nem képződött elegendő nagyságú jövedelem*, ami ráadásul az *állami támogatások elégtelenségével* társult. Az utóbbi időben még mindig nem jött létre

[5] Megjegyzendő, hogy e „torz" hitelfelvételi szokás inkább a gazdasági kényszer hatására alakult ki, és nem az agrárvállalkozók pénzügyi hozzá nem értésével magyarázható.

megfelelő hazai *agrárhitelezői intézményrendszer* sem, és az *agrárvállalkozások hitelállományának belső struktúrája* nem konzisztens az agrártermelés sajátosságaival.

1. 6. Az elvonások (adók) alakulása

Az elvonások segítségével a közhatalom a társadalom közös szükségleteinek a kielégítését szabályozza a közkiadások pénzügyi forrásainak biztosításához. Adózásra a természetes személyek, jogi személyek, jogi személyiség nélküli gazdasági társaságok is kötelezettek. Természetes, hogy a mezőgazdasági vállalkozásban résztvevőknek is fizetniük kell adót, amiből az következik, hogy *az agrárgazdaság közgazdasági feltételrendszerét* az *állami támogatás*okon túl érdemben befolyásolja az elvonási rendszer részeként az *adórendszer* is. Az agrárkormányzat feladata a gazdaság élénkítése, a mezőgazdaságon belül a felhalmozás növekedésének biztosítása, amit többek között az adórendszeren keresztül lehet úgy megvalósítani, hogy mérsékelni kellene a jövedelmet terhelő adókat az agrárszférán belül, illetve növelni kellene a forgalmi szféra terhelését. Az adórendszer jövedelemtípusú, forgalmi típusú és tárgyi típusú adókat különböztet meg (Gyulaffy et al., 1994).

1.6.1. Jövedelemhez kapcsolt adók

A jövedelemhez kapcsolt adókhoz soroljuk a társasági és a személyi jövedelemadót. A *társasági adó* alapjában véve a vállalkozási nyereségadó utódja azzal a lényeges különbséggel, hogy alanyai 1993. december 31-e után csak társas vállalkozások (gazdasági társaságok, állami vállalatok, szövetkezetek) – kivéve az egyéni vállalakozókat – lehetnek. A társasági adó hatálya alá a mezőgazdasági kistermelők 1993. december 31-ig, az egyéni vállalkozók 1996. december 31-ig tartozhattak.
A következő táblázatban a társasági adó legfontosabb jellemzőit mutatom be, ahogyan az az évek során változott.

A társasági adó mezőgazdasági adózókat érintő főbb jellemzői (1993-2000)

4. táblázat

Év	A társasági adó			Megjegyzés
	alanya	alapja	mértéke	
1993	gazdasági társaságok (rt., kft., stb.), állami vállalat, szövetkezetek, ipari és szolgáltató szövetkezetek, szakcsoport, mezőgazdasági szakcsoport, egyéni vállalkozók és mező-gazdasági kistermelők*	a tevékenység eredménye a törvényben meghatározott módosításokkal korrigálva	40%	* csak 1993. dec. 31-ig tartozhattak a társasági adótörvény hatálya alá, ha 1991. dec. 31-ig bejelentkeztek a vállalkozói nyereségadó hatálya alá
1994	új alanyok: közhasznú társaság, egyéni vállalkozók*	a tevékenység eredménye a törvényben meghatározott módosításokkal korrigálva	36% (minimumadó: a korrigált árbevétel 2%-ának 36%-a)	* választhattak, hogy a társasági adó vagy a magánszemélyek jövedelmére érvényes jövedelemadózás szabályai szerint adóznak-e; 1994. dec. 31-ig kellett átjelentkezni a társasági adó hatálya alá
1995	az ipari és szolgáltató szövetkezeti szakcsoportok és a mezőgazdasági szakcsoportok kikerültek az adóalanyok közül* egyéni vállalkozó**	a tevékenység eredménye a törvényben meghatározott módosításokkal korrigálva	18% általános társasági adó és 23% kiegészítő adó (osztalékként kivett jövedelem és a véglegesen átvezetett összegek után); megszűnt a minimumadó	* ezek a szervezeti formák megszűntek ** minden egyéni vállalkozó 1995. febr. 15-ig eldönthette, hogy visszajelentkezik-e a személyi jövedelemadó hatálya alá
1996	egyéni vállalkozók*	a tevékenység eredménye a törvényben meghatározott módosításokkal korrigálva	18% általános társasági adó és 23% kiegészítő adó	* 1996. dec. 31-ét követően az egyéni vállalkozók kikerültek a társasági adó hatálya alól
1997	gazdasági társaság, szövetkezet (kivéve lakásszövetkezet), állami vállalat, közhasznú társaság, alapítványok, egyház	a tevékenység eredménye a törvényben meghatározott módosításokkal korrigálva	18% társasági adó és 20% osztalékadó	* társasági és osztalékadó (TAO) az új adó neve
1998-2000	gazdasági társaság, szövetkezet (kivéve lakásszövetkezet), állami vállalat, közhasznú társaság, alapítványok, egyház	a tevékenység eredménye a törvényben meghatározott módosításokkal korrigálva	18% társasági adó és 20% osztalékadó	

Forrás: 1991. évi LXXXVI. törvény és annak módosításai

1992-93-ban az adó gyakorlatilag csak a befektetés ösztönzését preferálta, ezen belül továbbra is hangsúlyt fektetve a külföldi tőkebevonásra. Speciális mezőgazdasági szabály volt, hogy a fizetett *földadó összegét* az adóalanynak az adóalap növelésénél figyelembe kellett vennie. Az adózó ezt a társasági adóból *adóvisszatartás formájában levonhatta*. 1994-ben az adó mértéke a pozitív adóalap 36%-ára csökkent, viszont bevezették az úgynevezett *minimumadót.* Ezzel a mezőgazdasági vállalkozásokat is sújtották, hiszen olyan gazdaságban is kellett minimumadót fizetni, ahol gyakorlatilag nem képződött nyereség. 1995-ben az adóbevétel növelése érdekében bevezetett *minimumadót eltörölték*, ami azt jelzi, hogy a törvény módosítása nem volt kellően megalapozott, hiszen az állam a minimumadóval „jogtalan”[6] adóbevételhez jutott, és ezen keresztül jelentős nagyságú *forrást vont el a mezőgazdaságtól*. Lényeges változás volt még, hogy a *társasági adókulcsot általános és kiegészítő adóra bontották fel*.

[6] A minimumadó etikailag tekinthető „jogtalannak”, mert annak is fizetnie kellett ezt a jövedelemadót, aki veszteséggel gazdálkodott, tehát az adó a gazdálkodók veszteségét indokolatlanul tovább növelte.

Ennek a mezőgazdasági vállalatokra nézve kettős hatása volt. Az egyik, hogy ha a gazdálkodó nem használt fel osztalék kifizetésre pénzösszeget, jelentősen *megnövelhette az innovációra fordítható adózott eredményét*. A másik, hogy a *törvény megszabta,* osztalékot összességében 33,3% adó kifizetése után lehetett kivenni, ami diszkrimináció volt, hiszen a vállalat nem használhatta fel szabadon adózott eredményét.

Az adótörvény 1995-ig nem szabott alsó határt az *értékcsökkenési leírás* összegére vonatkozóan, viszont 1995-től alulról is korlátozta ennek mértékét. A mezőgazdasági tevékenységet figyelembe véve mind az alsó, mind a felső korlát meghatározása szakmailag megalapozatlan és átgondolatlan.

A mezőgazdasági vállalkozásoknál sem a gépek használata, sem pedig az ültetvények elhasználódása messzemenően nem korlátosan és nem lineárisan történik. A mezőgazdasági *gépi szolgáltató ágazatoknál a degresszív leírás*, az *ültetvényeknél pedig a progresszív leírás* alkalmazása mellett szólnak a szakmai érvek (Burján et al., 1985). Ráadásul az időjárásnak kitett mezőgazdasági termékek (szántóföldi növények stb.) előállítása során jelentkező árbevétel-hullámzások sokszor nem teszik lehetővé az értékcsökkenési leírás leírási bevételként való realizálását, éppen a törvény rugalmatlansága miatt.

Az általános adókulcs felére csökkentése miatt 1995-ben az 1994 évinek a felére *csökkent a beruházási hitelek kamatára igénybe vehető kedvezmény* mértéke. Pozitívum viszont, hogy a szövetkezetet 1994-95-ben a kárpótlási utalvány ellenében eladott termőföld tényleges árának megfelelő összegű adókedvezmény illette meg (Adó ’95, 1994). A törvény lehetővé tette, hogy ha a társasági adó nem nyújtott fedezetet e kedvezményre, az adózó azt a következő öt év adójából visszatarthassa.

1997-ben új társasági adótörvény lépett életbe, melyet *társasági és osztalékadóról* szóló törvénynek neveztek el (Adó ’97, 1996). Fontos, értékcsökkenési leírást érintő kitétel, hogy megszűnt az értékcsökkenési leírás alsó korlátja, de a számviteli törvény, illetve az adótörvény által meghatározott értékcsökkenési leírás közül az adóalap meghatározásánál a kisebb leírást tekintik költségnek. Ha a mezőgazdasági vállalkozás az adótörvény által megengedett leírásnál magasabb amortizációs összeget számolt el, a különbözetet adóalap növelő tételként kellett figyelembe vennie. A törvény ebben a tekintetben nem nevezhető „vállalkozásbarátnak”. A mezőgazdasági vállalati menedzsment tehát hiába dolgoz ki egy szakmailag megfelelő „amortizációs vállalati

politikát", annak előnyét nem lehet kihasználni. (Megemlítem, hogy 2001-ben ismét bevezették az értékcsökkenési leírás alsó korlátját.)

A másik jövedelemhez kapcsolt adó a *személyi jövedelemadó*. Az SZJA-ra vonatkozó törvény az 1991. évi XC. törvény, amely az elmúlt évek során többször módosításra került. 1996-tól teljesen új törvényszöveg készült, ami azonban alapvetően nem változtatta meg a jövedelemadózás főbb szabályait. A mezőgazdasági termelőket érintő speciális kedvezmény volt 1992-ben, hogy a törvény előírásai szerint *mezőgazdasági kistermelés*nek minősülő tevékenységből származó *bevétel 750 ezer Ft-ig mentesülhetett az adó alól*, ha a termelő az ehhez kapcsolódó feltételek szerinti adózást választotta. A 750 ezer Ft-ot meghaladó bevételből csak az ezt meghaladó részt kellett figyelembe venni, és a jövedelmet állat- és állati termék esetén annak 10%-ában, minden egyéb terméknél vagy tevékenységnél 30%-ában kellett megállapítani. A mezőgazdasági kistermelőnek azonban lehetősége volt arra is, hogy bevételeinek nyilvántartása mellett költségeiről is *tételes elszámolást* vezessen, és jövedelmét e kettő különbözeteként állapítsa meg. Ez esetben adóköteles jövedelméből évente legfeljebb *150 ezer Ft-ot levonhatott*. Említésre méltó engedmény volt, hogy a magánszemély a tevékenység megkezdése előtt 3 évvel beszerzett eszközöket és anyagokat, illetve a tevékenységgel összefüggő egyéb kiadásait a tevékenység megkezdésének évében költségként elszámolhatta, de veszteség kimutatására nem volt lehetőség.

A mezőgazdasági kistermelésből származó jövedelem 1996-ban háromféleképpen volt meghatározható: *kistermelői átalányban* (1 millió Ft bevételig a jövedelem adómentes, afölött állattenyésztés esetén 10, növénytermesztésnél 30% a vélelmezett jövedelemhányad), *tételes költségelszámolással* vagy *90%-os jövedelemhányad*ként. Ez évben támogatásbővítésnek volt minősíthető, hogy a mezőgazdasági kistermelő a beruházási és forgóeszköz finanszírozási hitel kamatának 25%-át levonhatta az adójából.

1997-ben az adótörvényben számos változtatást fogalmaztak meg, amelyek a mezőgazdasági termelőket érintették. *Megszűntették a mezőgazdasági kistermelők évi egy millió Ft-os bevételig nyújtott adómentességét*, amely óriási *többletterhek*et rótt erre a mezőgazdasági termelői rétegre. Ez a törvénymódosítás szakmailag nehezen indokolható, ugyanis időközben folyamatosan romlott az agrárium jövedelemtermelő-képessége. Az egyéni vállalkozóknak teljesen új, alapvetően a társaságokéval megegyező módon kellett adózniuk 1997-től. Ha adózott jövedelmükből vállalkozásukat fejlesztették vagy pénzt tartalékoltak, nem kellett adót fizetniük, ám ha

pénzt vettek ki a vállalkozásból, kellett. A törvény bevezette a *mezőgazdasági őstermelő* fogalmát, és az e tevékenységből származó jövedelem megállapítására általános szabályokat (tételes költségelszámolás, 10%-os költséghányad) rendelt el (Adó '97, 1996). *Őstermelői adókedvezmény*ként a mezőgazdasági őstermelő, ha tételes költségszámolást vagy 10%-os költséghányadot alkalmazott, az e tevékenységből származó éves jövedelmének adójával, de legfeljebb *100 ezer Ft-tal* csökkenthette az összevont adóalap adóját. 1997-től mezőgazdasági kistermelőnek az az őstermelő minősült, akinek ezen tevékenységből adóévben elért bevétele a 3 millió Ft-ot nem haladta meg. (1997-ben, évközben ezt a határt 4 millió Ft-ra növelték.) A költségkedvezmények közül a leglényegesebb az volt, hogy *„átállási költséghányad"* címén a tételes költségelszámolást választó mezőgazdasági kistermelők a bevételük legfeljebb 40%-át igazolás nélkül elszámolhatták költségként. Ha tehát a mezőgazdasági kistermelő a bevételeinek 60%-ára számlát tudott gyűjteni, akkor tevékenységének nem lett adóköteles része.

A mezőgazdasági tevékenység *egyéni vállalkozó*ként is folytatható volt, de ekkor a termelőnek vállalkozói igazolvánnyal kellett rendelkeznie, és a mezőgazdasági tevékenységéből származó árbevételének a 2 millió Ft-ot meg kellett haladnia. Az egyéni vállalkozó a fizetendő személyi jövedelemadójából levonhatta a földhasználat utáni adót. *Az összjövedelem 30%-áig* lehetősége volt *„adómentes" befektetésre*. Ez a befektetési kedvezmény értékpapír, vagy termőföld vásárlást jelenthetett, amit legalább 3 évig nem lehetett elidegeníteni. További kedvezmény volt, hogy az adóból le lehetett vonni a fizetett földadót (MM melléklete (113), 1992).

1995-ben a mezőgazdasággal kapcsolatosan lényeges változás történt a magánszemélyek jövedelemadózásában. E változás az volt, hogy a mezőgazdasági kistermelő – ha a tételes költségelszámolást választotta – jövedelme 25%-át, de maximum 35 ezer Ft-ot vonhatott le az adóból (korábban ez maximum 150 ezer Ft volt). A *jövedelemcsökkentés* – a visszatartható tőkeforrás – lehetőségének ez a vizsonylag *nagyfokú megvonása* mindenképpen drasztikus és nem kifejezetten jó döntés volt, még akkor sem, ha a törvényalkotók időközben a mezőgazdasági kistermelés közgazdasági feltételeinek a javulását, a konszolidálását feltételezték. (1995-ben az infláció mértéke 28,2 % volt.) Az évi 150 ezer Ft 35 ezer Ft-ra csökkentése ugyanis több mint *négyszeres tehernövekedést* jelentett (Adó '95, 1994).

1996-ban szűkült a mezőgazdasági kistermelői kör. Ettől az évtől nem mezőgazdasági kistermelői tevékenységnek, hanem önálló tevékenységnek számított a saját termelésű

alapanyagból történő feldolgozás és a feldolgozott kistermelői termékként történő értékesítés (Adó ’96, 1995).

Az őstermelő, ha éves árbevétele a 3 millió Ft-ot nem haladta meg, 1997-ben az átalányadó szabályai szerint adózhatott. Növénytermesztésből származó bevétel esetén a bevétel 20%-a, állatok és állati termékek értékesítéséből származó bevételeknél a bevétel 8%-a volt jövedelem. 2000-ben az átalányadózás szabályai addig voltak alkalmazhatók, amíg az adóévben a mezőgazdasági kistermelő e tevékenységéből származó bevétele a 4 millió Ft-ot nem haladta meg. Ekkor azonban már növénytermesztés esetén a bevételeknek 15%-a, állattenyésztés esetén pedig csak 6%-a minősült jövedelemnek. A fentiek is jól mutatják, hogy hogyan *romlottak a mezőgazdaság jövedelmezőségi viszonyai* – még a hivatalos álláspont szerint is – 1992 óta. Akkor ugyanis még 30% és 10% volt a bevételből a jövedelem (Adó ’98, 1997, Adó ’2000, 1999).

1999-től nem kellett adóelőleget fizetni a mezőgazdasági kistermelőnek, ha nem alkalmazott átalányadózást, illetőleg a mezőgazdasági őstermelőnek mindaddig, ameddig az év elejétől számított mezőgazdasági őstermelésből származó bevétele nem haladta meg az 1,5 millió forintot (Adó 1999, 1998).

Pozitívumként értékelhető, hogy a tételes költségelszámolást alkalmazó mezőgazdasági őstermelőknek 200 ezer Ft alatti tárgyi eszköz beszerzésére alkalmazható a *gyorsított értékcsökkenési leírás*.

Az idők folyamán egyszerűsödött az adótábla is, az adósávok száma hatról háromra csökkent és nominálisan mérséklődött az adó mértéke is.

1.6.2. Forgalmi típusú adók (fogyasztáshoz kapcsolt adók)

A fogyasztáshoz kapcsolt adókat a termék végső fogyasztója, a szolgáltatást végző igénybevevője a termék, illetve az igénybevett szolgáltatás árában fizeti meg. Ezek az adók *növelik a termék* (szolgáltatás) *árát*, ezáltal *csökkentik a vevőnek a végső fogyasztásra szolgáló jövedelmét*, és realizált bevételt biztosítanak az állami költségvetésnek (Tétényi, 1997).

Az 1980-as évek végén bevezetésre került áfa pénzügyi jogrendszerünkben új típusú adónemet jelentett. E törvény értelmében áfa-köteles a termékek és szolgáltatások

adóalany által történő belföldi értékesítése, exportja, valamint importja. Az áfa hozzáadott érték típusú, szervezet- és verseny-semleges adó.

A mezőgazdasági kistermelő jogállása az 1992-ben érvényes áfa-törvény szerint az volt, hogy a mezőgazdasági kistermelő nem adóalany, ha a mezőgazdasági értékesítésből származó éves bevétele a tárgyévben a 2 millió Ft-ot nem haladta meg. A mezőgazdasági kistermelő akkor volt jogosult az előzetesen felszámított adó visszaigénylésére, ha tételes költségelszámolás esetén tárgyévi értékesítésének az ellenértéke meghaladta a 300 ezer Ft-ot, illetve ha jövedelmét az árbevétel hányadában határozta meg, akkor az értékesítés értéke nagyobb volt, mint 750 ezer Ft. A törvény e rendelkezése tehát éppen azokat a mezőgazdasági kistermelőket sújtotta, akik vagy *kezdő termelők,* vagy *„kényszervállalkozók"* voltak, hiszen ha tárgyévi értékesítési árbevételük a 300 ezer Ft-ot nem haladta meg, nem igényelhették vissza a beszerzést terhelő előzetesen felszámított áfát.

A törvény 1993-tól vezette be a mezőgazdasági tevékenységet végzőkre vonatkozó különleges szabályt, mely szerint a mezőgazdasági tevékenységet folytató adóalany e tevékenysége tekintetében adó fizetésére nem kötelezett, de adólevonási jogát sem gyakorolhatja. Ha a mezőgazdasági tevékenységet folytató adóalany e tevékenysége körében termékértékesítést teljesített, a *kompenzációs felár* megfizetését érvényesíthette (a felvásárló köteles megfizetni). A kompenzációs felár mértéke növénytermesztési ágazatoknál 10%, állattenyésztési ágazatoknál 6% volt. Már 1993. augusztus 1-től módosították a fenti kompenzációs felárakat 12, illetve 7%-ra, amelyek a mai napig érvényesek (MM melléklete (93), 1993). Az éven belüli kompenzációs felár változtatása nyilvánvalóan a nem megfelelő szakmai előkészítés eredménye volt.

Az *áfa-törvény* 1995-től a vállalkozásokra – így a mezőgazdasági vállalkozásokra is – *kemény visszaigénylési korlátozást* írt elő. Ennek értelmében az adózó csak attól az időszaktól volt jogosult áfa visszaigénylésre, amikor az áfa-köteles tevékenységéből származó bevétele az adott adóéven belül elérte az 1 millió Ft-ot (az összeghatárt 2000-ben 4 millió Ft-ra emelték). Ez azért nagyon előnytelen a mezőgazdasági vállalkozókra nézve, mert a fenti összeghatár alatt ez az adónem a termelés finanszírozási igényét nem csak megnöveli, hanem problémákat jelent az adóvisszatérítés szempontjából is.

1997-ben néhány mezőgazdasági termelőt érintő módosítás történt az áfa törvényben. A *kompenzációs felárra jogosító termékek* köre 1997-től *szűkült* az ipari feldolgozást igénylőkkel, vagyis az ezeket értékesítő őstermelőknek a felvásárló már nem kompenzálja magasabb felárral a vissza nem téríthető áfá-t. Ez hátrány, hiszen a

mezőgazdasági termékek elsődleges feldolgozását végző őstermelő, aki a magasabb árbevétel reményében diverzifikálja termelését, a kompenzáció egy részének lehetőségével nem élhet (Adó ’97, 1996).

A mezőgazdasági inputok egy része (műtrágya, növényvédőszer, takarmány stb.) a kedvezmény adókulcs alá tartozik, ami előnyös a mezőgazdasági termelőknek, hiszen így a termelés finanszírozási terhe csökken. A mezőgazdasági outputok kedvezményes, 12 %-os adóterhe viszont kedvez a fogyasztónak, de nem előnyös a finanszírozás szempontjából a mezőgazdasági vállalkozónak. Ennek az az oka, hogy az agrárolló nyílik, vagyis az ipari input árak növekedésének üteme meghaladja a mezőgazdasági output árak növekedésének ütemét.

Az adótörvények tanulmányozása során megállapítást nyert, hogy a jövedelemhez kapcsolt adók közül a *társasági, illetve a társasági- és osztalékadó* a vizsgált időszakban *hektikusan változott*, ami nagyrészt hátrányosan érintette a mezőgazdasági vállalkozásokat. A gazdálkodók eredményére és fejlesztési forrásaira kedvezőtlenül hatott a *minimumadó* bevezetése, az *értékcsökkenési leírás merev korlátja*, a *beruházási hitelek kamatkedvezményeinek csökkenése.* A *személyi jövedelemadó* mezőgazdasági termelőket érintő változásai több ponton szintén hátrányosan érintették az agráriumot. Ismeretes volt, hogy az *agrárvállalkozások jövedelemtermelő-képessége folyamatosan romlott*, ennek ellenére pl. 1997-ben megszüntették a mezőgazdasági kistermelők 1 millió Ft-os összeghatárig nyújtott adómentességét, megkurtították a kistermelő visszatartható tőkeforrásának nagyságát. A vizsgált időszakban a mezőgazdasági vállalkozások *áfá-val kapcsolatos terhe*i is jelentősen nőttek, ami a termelők egy részénél a *kiadásokat*, más részénél a *költségeket* növelte, valamint megszigorították az *áfa-visszaigénylési eljárást* is.

1.7. Az agrárvállalkozások fejlesztéséhez kapcsolódó fontosabb támogatások

A gazdasági ágak közötti esélyegyenlőségek megteremtése érdekében az agrárgazdaság helyzetéből eredő hátrányokat a világ szinte valamennyi országában speciális támogatásokkal próbálják mérsékelni. A támogatási formák, mértékek országonként változó tendenciát mutatnak, erősen függnek a gazdaság általános fejlettségétől, a költségvetési lehetőségektől és az agrárpolitikától. Bár a mezőgazdaság relatíve hátrányos helyzetben van a nemzetgazdaság egyéb ágazataihoz képest, a hátrányok

ellenére mégis túltermelés jelentkezhet. A gazdaságilag fejlett országokban jellemzően a túltermelés megakadályozására alakítottak ki úgynevezett *termelés-csökkentő támogatások*at. Hazánkban viszont az agrárágazat rossz hatékonysága és az ágazati hátrányok miatt *elsősorban az ösztönző jellegű támogatások*at helyezték előtérbe (Forró-Vajda, 1999).

1.7.1. Az agrártámogatások csoportosítása

A magyar agráriumban a versenyképesség megteremtése igen nehéz feladat. Olyan ösztönzőket kell kialakítani, melyek elősegítik a gazdaságos üzemméret kialakulását, valamint megfelelő megélhetést biztosítanak a mezőgazdasági termelést folytatók számára (Udovecz, 2000).

A *magyar mezőgazdaságban* az *állami támogatások aránya* az árbevételhez képest *az egyik legcsekélyebb mértékű* (Pfau, 1998).

A támogatási célok közül a következők emelhetők ki:

- a versenyképesség megteremtése, javítása,
- megfelelő mennyiségű, és minőségű termék termelése,
- a mezőgazdasági gazdálkodók jövedelemtermelő képességének javítása,
- a biológiai alapok megőrzése és fejlesztése,
- megfelelő üzemi ill. gazdasági méretek kialakítása.

A fenti célok megvalósítása érdekében nyújtott támogatásokat többféle szempont alapján lehet tipizálni (5. táblázat).

Az agrártámogatás néhány szempont szerinti csoportosítása

5. táblázat

Agrártámogatások csoportosításának szempontjai	Konkrét támogatások megjelenési formája
I. Rendeltetés alapján	1. Termelést segítő támogatások 2. Modernizációs és fejlesztési támogatás 3. Struktúraátalakítást segítő támogatás 4. Piacra jutást segítő támogatások 5. Kedvezőtlen adottságú térségek fejlesztési támogatása
II. Jelleg alapján	1. Bevételt növelő, termelési költséget csökkentő közvetlen támogatások 2. Éven belüli hitelek kamattámogatása 3. Fejlesztési célú juttatás 4. Egy éven túli beruházási vagy tartós forgóeszköz-hitelek kamattámogatása 5. Visszatérítendő támogatás
III. Hozzáférés alapján	1. Pályázat útján elnyerhető támogatás 2. Kérelem alapján igényelhető támogatás 3. Automatikusan járó támogatás 4. Egyedi támogatás
IV. Termék előállítással való kapcsolat szerint	1. Közvetlen támogatás 2. Közvetett támogatás 3. Egyéb támogatás

Forrás: Kapcsolódó törvények, Pfau, 1998, Forró - Vajda, 1999.

A *rendeltetés alapján* történő támogatások első csoportját a *termelést segítő támogatások* jelentik, amelyek a termelési folyamat során nyújtanak segítséget a vállalkozó számára (termelési célú hitelek kamattámogatása, szaktanácsadás támogatása). A *modernizációs és a fejlesztést ösztönző támogatások* az új létesítmények megvalósítását, a meglévők felújítását segítő beruházási támogatások (gépvásárlási támogatás, meliorációs- és öntözésfejlesztési beruházások támogatása). A *struktúra-átalakítást segítő támogatások* a kedvezőtlen agrárgazdasági szerkezet átalakítására, a versenyképes üzemméretek ösztönzésére hivatottak (birtok-összevonási célú termőföldvásárlások támogatása, integráció támogatása, a szövetkezetek, TÉSZ-ek támogatása, fiatal agrárvállalkozók családi gazdasága támogatása (Agrártámogatások, 2000). A *piacra jutást segítő támogatások* a viszonylag drágán megtermelt termékek olcsó áron történő értékesítéséből származó veszteség kompenzálására irányulnak, ösztönözve ezzel a külpiaci megjelenést[7]. A *kedvezőtlen adottságú térségek fejlesztési támogatása* a lakosság megtartására, foglalkoztatására, megélhetési körülményeinek javítására irányul (munkahelyet teremtő, vagy a meglévő munkahelyek támogatása).

A *jelleg alapján* egy csoportba sorolható támogatások közül a *bevételt növelő, termelési költséget csökkentő támogatások* mértékét a teljesítmény függvényében állapítják meg (exporttámogatás, tenyészállat beállítása támogatás, földalapú normatív támogatás, gázolaj fogyasztási adójának visszatérítése stb.).

Az éven *belüli hitelek kamattámogatását* a termelés finanszírozására felvett, legfeljebb egy éves futamidejű pénzintézeti hitelek vagy tagi kölcsönök után vehetik igénybe a gazdálkodók. A *fejlesztési célú juttatás* olyan vissza nem térítendő támogatás, amely a beruházás megvalósításához felvett hitel mellett forrás-kiegészítésként funkcionál. A beruházáshoz felvett közép- és hosszú lejáratú hitelek mellett a tartós forgóeszköz szükségletfedezésre felvett, *éven túli futamidejű hitelek* után is igénybe vehető *kamattámogatás*. A *visszatérítendő támogatás* korábban gyakran alkalmazott forma volt, amit főleg a beruházások megvalósításához nyújtottak. Jelenleg ez a forma visszaszorulóban van, hiszen a támogatások jelentős részét – kamattámogatások formájában – hitelekhez rendelték hozzá. A fő feladat ugyanis az ágazat versenyképességének növelése. A szociálpolitikai támogatásra utalt vállalkozók –

[7]Mellékesen megemlítem, hogy nemzetközi kötelezettségvállalásunknak megfelelően (WTO megállapodás) a közvetlen exporttámogatást fokozatosan csökkenteni kell oly módon, hogy helyét a hatékonyság növelését szolgáló, fejlesztési struktúraátalakítási támogatások vegyék át.

kényszervállalkozók – segítése mellett a hangsúlyt a versenyképes, fejlődőképes, ezáltal hitelképes vállalkozások támogatására célszerű helyezni.

A mezőgazdasági támogatások *hozzáférésük alapján* is rendszerezhetők. A támogatások jelentős hányadát a *pályázat útján elnyerhető* támogatások teszik ki, míg egyes támogatásokat *kérelem útján* lehet elnyerni. Az *automatikusan járó támogatásokat* az előfeltételek teljesülése esetén közvetlenül a folyósító szervtől kell igényelni (pl.: kamattámogatás). Az *egyedi támogatás* igen ritka, csak különleges esetekben alkalmazható, ahol az egyedi eljárás során az FVM miniszter dönthet.

Végül a *termék-előállítással való kapcsolat szerint* a *közvetlen agrártámogatás* a mezőgazdasági termelés során előállított termékekhez közvetlenül kapcsolódik (termék-árkiegészítés, exporttámogatás, rövid lejáratú hitelek kamattámogatása). A *termelés közvetett támogatása* főként a mezőgazdasági termelési erőforrások fejlesztését hivatott támogatni, ami elsősorban a különféle mezőgazdasági beruházások, vagy a tenyészállat-vásárlás támogatása. Sajátos támogatási formája (*egyéb támogatás*) a mezőgazdasági termelésnek az egyes adóformák teljes vagy részleges eltörlése, illetve hiánya (földadó), adó-visszatérítése (gázolaj fogyasztási adójának visszaigénylése) vagy bizonyos földek termelésből való időleges, vagy végleges kivonásának támogatása, ami még nem elterjedt gyakorlat hazánkban (Pfau, 1998).

1.7.2. Az agrártámogatások struktúrája és a beruházás támogatások[8] tendenciái

Mielőtt a támogatások vállalkozásokra gyakorolt hatásait megvizsgálnánk, célszerű jelzésszerűen a támogatások struktúráját áttekintenünk. A magyar támogatási rendszerben a kimondottan agrárcélú, a mezőgazdálkodást, az élelmiszer-feldolgozást és a termékeik forgalmazását segítő költségvetési támogatások a következők:

- a *mezőgazdasági vállalkozások folyó támogatása*,
- a *mezőgazdasági beruházások támogatása* és
- *az egyéb támogatások*.

A mezőgazdasági vállalkozások folyó támogatása az elmúlt időszakban fokozatosan növekedett és jelenleg a mezőgazdaság összes költségvetési támogatásából kb. 70%-ot

[8]A disszertáció tárgyát a mezőgazdasági beruházások támogatásának elemzése képezi, ezért a mezőgazdasági vállalkozások folyó támogatásának és az egyéb támogatásoknak az ismertetésére csak érintőlegesen kerül sor.

képvisel. Az *agrártermelés költségeit csökkentő támogatások* (*termelési támogatás*) alapvető célja az, hogy a mezőgazdasági termékek összköltségének csökkentésével javítsák a gazdálkodók termelésének eredményességét. A termelési támogatások közé az agrártermelési támogatás (növénytermesztés, állattenyésztés), az agrárfinanszírozási támogatás és a földalapú földhasznosítás–minőségvédelem támogatása tartozik.

A *földalapú növénytermesztési támogatás*t a kalászos és fehérjenövényekre, valamint az ipari növényekre igényelhetik a földhasználók. Az *állattenyésztési támogatás*ok állomány-fenntartási, fejlesztési célokat vagy minőségi cserét szolgálnak. A termelőtevékenységet folytató, vagy saját terméküket feldolgozó gazdálkodók a tartós forgóeszköz-szükségletük (éven túli forgóeszköz hitelek kamattámogatása) fedezetére felvett hitelek után *kamattámogatás*t igényelhetnek. A jogszabály a *szaktanácsadás* támogatását is előírja, illetve a FVM 1999-től *termelési összefogást segítő támogatás*okat is meghirdetett (nonprofit jellegű szövetkezetek alapítási és működési támogatása, TÉSZ-ek támogatása). A termelési támogatások közé sorolható a *termőföld-hasznosítás* és a *minőségvédelem támogatása* is. A támogatás célja egyrészt a termőföld termelésre alkalmassá tétele (pl.: művelés alól kivont terület művelésbe állítása, gyepterületek hasznosítása, lejtős területek teraszosítása stb.), másrészt az erodált vagy erózióra hajlamos területeken a védekezés megvalósítása, a talaj vízháztartásának javítása. A piacra jutási támogatások körébe a piacra jutást elősegítő támogatások, a mezőgazdasági és élelmiszeripari exporttámogatások valamint az agrárpiaci támogatás, állami felvásárlás tartoznak.

A *piacra jutást elősegítő támogatások* elsődleges célja a mezőgazdasági termékek minőségének javítása, az EU szabályozásával komform minőségbiztosítási rendszer megvalósítása útján. Ide tartozik az állategészségügyi költségek, a növény-egészségügyi költségek és a minőségvizsgálat támogatása. Az *exporttámogatással* mint ismeretes, az állam bizonyos mezőgazdasági termékek külpiacra jutását segíti elő. Az *agrárpiaci támogatás* és az állami felvásárlás az agrártermeléssel összefüggő eseti belföldi piaci zavarok (túltermelés, hiány) megszűntetésére, kiküszöbölésére szolgál.

A *mezőgazdasági beruházások támogatási* részaránya Magyarországon 20-25%-ot tesz ki. Az agrárszféra beruházásainak magvalósításában az állami költségvetés szerepvállalása évtizedekre visszamenőleg kimutatható. A támogatási célok a termeléspolitika célkitűzéseinek megfelelően változnak. Az agrárberuházások költségvetési pénzeszközökkel történő támogatásának közgazdasági indokául az

agrártevékenységet jellemző csekély eszközarányos nyereség, az országos átlagot el nem érő jövedelemtermelő képesség szolgál (MM Melléklete (113), 1992).

A mezőgazdasági beruházások támogatásához a meliorációs és öntözésfejlesztési támogatás, a reorganizációs támogatás és az agrárgazdasági beruházások támogatása tartozik.

A *meliorációs és öntözésfejlesztési beruházások* megvalósításához az agrártámogatási konstrukciók évtizedek óta megszakítás nélkül biztosítanak állami szubvenciót. E támogatások célja a termőhelyi adottságok javítása, a föld termőképességének megőrzése, a termelés biztonságának elősegítése (talajvédelmi művek létrehozása, öntözőgépek- és berendezések vásárlása, talajjavítási és területrendezési munkák végrehajtása). A beruházási támogatáson felül, éven túli lejáratú, *beruházási hitelek után kamattámogatás* is igénybe vehető (Agrártámogatások'98, 1998). A *reorganizációs* támogatás célja, hogy a különböző okok (csőd, felszámolás, szövetkezeti átalakulás, privatizáció stb.) miatt kihasználatlan nagyüzemi vagyontárgyak újrahasznosítását, és ezzel az ágazat szerkezeti-szervezeti átalakulását, új vállalkozások kibontakozását, működését támogatással segítse. Erre a támogatási formára 2000-ben már nem került sor. Az *agrárgazdasági beruházási támogatások* általános célja a mező- és erdőgazdálkodás tulajdonosi, szervezeti és szerkezeti átalakulásának elősegítése, valamint a hatékonyabb termelés követelményeinek jobban megfelelő, kis- és középvállalatok fejlesztési igényeihez támogatás nyújtása.

A támogatás az évek során állandóan változik, de általában kiterjed a növénytermesztési és állattenyésztési tevékenységgel összefüggő beruházásokra, az infrastruktúra fejlesztésére, ültetvények létrehozására, felújítására, a beruházás megvalósításához felvett hitelek, valamint az éven túli lejáratú forgóeszköz-hitelek kamattámogatására. *Új mezőgazdasági gépvásárlási támogatás*ban részesülhetnek azok a mezőgazdasági vállalkozók, akik új mezőgazdasági erő- és munkagépet vásárolnak és azzal saját termelést, mezőgazdasági gépkölcsönzést, vagy gépi bérmunka tevékenységet folytatnak. Ugyancsak támogatják az *új mezőgazdasági gép pénzügyi lízingelését* is mind a lízingbevevő, mind pedig a lízingbeadó oldaláról (vissza nem térítendő támogatás). A támogatás kiterjed az *agroturizmus fejlesztésére* is. Ez fejlesztési célú beruházási támogatásból, tanfolyami (szakképzés), valamint a hirdetési költség részbeni megtérítéséből áll.

A mezőgazdasági beruházások rövid ismertetését követően tekintsük át az agrárkormányzat beruházásokkal kapcsolatos támogatási politikájának főbb tendenciáit

a rendszerváltást követően, hiszen a dolgozat egyik fő elemzési területét a beruházás támogatások képezik.

A ’90-es évek elejére a mezőgazdasági épületállomány, valamint az erő- és munkagépállomány nagymértékben amortizálódott, nyilvánvalóvá vált tehát, hogy ezen a helyzeten javítani kell, ami a *beruházások jelentős állami támogatása nélkül elképzelhetetlen*. Az agrárkormányzat némi késéssel ugyan, de 1992-95 között új beruházási és támogatási formákat indított. Létrehozták a *Mezőgazdasági Fejlesztési Alapot* (MFA), és célul tűzték ki azt, hogy a mezőgazdaság struktúraváltásához, valamint az újonnan létrejövő agrárvállalkozások létrehozásához jelentős állami segítséget nyújtanak. Az 1993-ban meghirdetett beruházási támogatás *minden főbb mezőgazdasági ágazatot* (növénytermesztés, állattenyésztés, vegyes gazdálkodás) *visszterhesen támogatott*, de voltak egyéb, visszteher nélküli támogatások is (infrastruktúra, hitel kamattámogatás, tartós forgóalap feltöltés) (Orbán, 1993). A hatásvizsgálat nélkül meghirdetett támogatások eredményeképpen az agrárium támogatási igénye elemi erővel jelentkezett, aminek az lett a következménye, hogy már 1994-ben meg kellett növelni a beruházások támogatottsági szintjét – 10%-kal – és bevezették az *egyszeri, vissza nem térítendő forrás kiegészítő támogatási formát* (MÉÉ (2), 1994). Az újonnan bevezetett módosítások azonban nem voltak összhangban a költségvetésben rendelkezésre álló pénzügyi forrásokkal, így a benyújtott pályázatok száma ugrásszerűen megnőtt, és a kérelmek jó részét nem lehetett kielégíteni. 1995-ben a kormány a beruházási pénzeszközök nem hatékony felhasználására hivatkozva jelentősen csökkentette a decentralizált állami alapok számát, és létrehoztak egy összevont *Mezőgazdasági Alapot* (MA) (Bárdos, 1995). Kiderült, hogy az 1993-ban megfogalmazott agrárpolitikai és stratégiai célok nem hozták meg a kívánt eredményt, így új célokat fogalmaztak meg, de fő vonalaiban az előző évek beruházási tendenciái folytatódtak (Lakos, 1995). Érdekes, hogy míg 1993-ban a beruházási támogatásokból kizárták a szövetkezetek legnagyobb részét – a beruházó éves árbevétele 100 millió Ft-nál nem lehetett több –, addig két év elteltével ezt a diszkriminációt megszüntették. Nyilvánvaló, hogy míg 1993-ban a szövetkezeti forma visszaszorítása volt a cél, addig 1995-ben már megkezdődött egy „visszarendezési” folyamat, hiszen a gyakorlat bebizonyította, hogy a családi vállalkozások mellett szükség van a szövetkezeti formára is.

1996-ban *erőteljesen megváltozott a beruházások támogatási rendje*, a termelő *beruházások visszatérítendő elemét eltörölték*, szinte minden ponton *csökkent a*

támogatás mértéke és belépett egy új támogatási forma a *gépberuházások automatikus támogatása* (a gépek beszerzésének 25%-os vissza nem térítendő támogatása és kamattámogatása) (Udovecz, 2000). A fenti változtatások szintén azt mutatják, hogy az agrárstratégiai elgondolások rövid időre szóltak, az elképzeléseket hatásvizsgálatok nem előzték meg, és a támogatásokat általában valamilyen aktuálisan jelentkező anomália megszűntetésére használták fel. Ebben az évben például előnyben részesítették az építési beruházásokat, erősebben támogatták a tároló építést, de elhanyagolták az állattartási fejlesztéseket, nem preferálták a fólia és üvegházi beruházásokat, pedig az utóbbiak támogatására is égetően szükség lett volna. 1996-ban zajlott az exportárualap növelő reorganizációs beruházási program, amelyet egy piaci anomália gyors megszűntetésére hirdettek meg. Az EU-val 1991-ben Magyarország Társulási Megállapodást kötött kedvezményes kvótákra, melynek kihasználása nem volt kielégítő, ezért az agrárkormányzat a fenti támogatástól várta a helyzet gyors javulását (Agrártámogatások ’96, 1996). 1997-ben bevezették a *beruházások alaptámogatásának és kiegészítő támogatásának rendszerét*, a normatív támogatás helyett pedig ismét a beruházási összeg százalékában folyósították a támogatást. Ebben az évben az *ültetvényeket, az állattartó épületeket és növényházakat támogatták*, hiszen ezeken a területeken jelentkeztek egyre erősödő problémák: a szőlő- és gyümölcsültetvények elöregedtek, az állattartó telepek épületei felújításra szorultak, az üvegházak nagy része amortizálódott (Agrártámogatások ’97, 1997). 1998-ban a *fejlesztések súlypontja* a gépvásárlás támogatás mellett az *építési támogatásokra tevődött át* (KL melléklete (3), 1998). 1999-ben az agrárstratégia ismét változott, az *építési támogatásokat megszűntették*, *bevezették az új típusú szervezetek* (TÉSZ) *támogatását*, és ismét *jobban preferálták az ültetvénytelepítést és –felújítást*, és megnehezítették a gépberuházási támogatást (MM melléklete (1), 1999). A beruházási támogatásokhoz való hozzájutás lehetősége mindvégig bonyolult és rendkívül bürokratikus volt – egyetlen kivétel talán az 1996-tól bevezetett gépberuházások automatikus támogatása – ami azt eredményezte, hogy a termelő vagy túl soká jutott hozzá, vagy nem jutott hozzá a támogatáshoz, ha a keretösszeg időközben kimerült.

Végül nagyon röviden tekintsük át a mezőgazdasági beruházások után az egyéb támogatások főbb típusait, amelyek a költségvetési támogatásokból mindössze 2-2,5%-ot tesznek ki. Ide tartoznak a *mezőgazdasági földhasznosítás és területfejlesztési támogatás*, az *agrárinformatika*, *farmgyakorlat támogatása*, valamint az *állatkártérítés* és *nem biztosítható elemi károk* enyhítésére folyósított összegek.

Az agrártámogatásokkal kapcsolatos szakirodalmi és törvényi háttér áttekintése után összefoglalva megállapítható, hogy az elmúlt időszakban a magyar *agrártámogatási rendszer indokolatlanul sokelemű, nehezen áttekinthető* és hektikusan változó, a termelők számára szinte követhetetlen, kiszámíthatatlan volt. A mezőgazdaság-beruházási formákat gyakran változtatták, és kapkodó intézkedések voltak jellemzőek a beruházási célterületek tekintetében is.

1.8. Az Európai Unió és a csatlakozás támogatása

Gyakorlatilag a rendszerváltás óta nyilvánvaló volt, hogy hazánk hosszabb rövidebb idő elteltével az Európai Unió tagja lesz. Ennek ellenére – mint az előbbi vázlatos áttekintésből is érzékelhető – az egymást váltó kormányzatok egyike sem volt képes arra, hogy egy átfogó agrárstratégia keretében készítse fel az agráriumot a csatlakozásra, és az ebből eredő hatásokra. A dolgok jelenlegi állása szerint Magyarország 2004-ben válik az Európai Unió tagjává. A csatlakozásig tehát nagyon rövid idő áll rendelkezésre ahhoz, hogy a magyar mezőgazdaság felkészüljön a várható új feltételekre, a jelenleginél sokkal „keményebb" piaci versenyben való helytállásra.

Ma már világosak az Unió álláspontjai a csatlakozás tekintetében a csatlakozásra váró országok felé. Ezek egy részét illetően a csatlakozási tárgyalások során már megegyezés született az Unió és Magyarország között, más részük még vita tárgyát képezi. Evvel kapcsolatosan olyan elemzések készültek, amelyek az Unió agrárpiacainak és agrár-jövedelmeinek várható változását mérték fel a keleti bővítés kapcsán[9].

A közösségi agrárpolitika magvalósításának egyik alapvető elve *a pénzügyi szolidaritás*, vagyis az agrárpolitika körébe tartozó intézkedések közösségi finanszírozása. A piacszabályozási intézkedéseknél mindez gyakorlatilag 100 százalékos közösségi teherviselést jelent, a struktúrapolitikai támogatásoknál pedig 25-75%-os részfinanszírozást. A fennmaradó hányadot a tagállamok saját költségvetésükből fedezik. A támogatások forrásait az EU erre a célra létrehozott pénzügyi alapjai (ERDF, ESF, Kohéziós Alap) jelentik, amelyek a közös költségvetés kiadási oldalának fontos fejezetét képezik.

[9] A legfrissebb hivatalos véleményét ezzel kapcsolatosan 2002. márciusában adta ki a Bizottság. Lásd: EU DG for Agriculture: Analysis of the Impact on Agricultural Markets and Incomes of Enlargement to the CEECs. A csatlakozásnak az új tagországok (közöttük Magyarország) mezőgazdaságára gyakorolt várható hatásáról rendkívűl jó elemzés található a következő munkában:Tang,H.(ed) 2000

A Közös Piac agrárpolitikájában erősen domináló *protekcionizmus* miatt egyre élesebb támadások érték az Európai Uniót. A „belső bírálók" közös véleményét Tóth-Howarth (1995) úgy összegezte, hogy „a protekcionizmusból táplálkozó közösségi agrárpolitika fékezi a hatékonyságjavulást, drágítja a termelést, nagy terheket ró a fogyasztókra a drága élelmiszerek révén, miközben nem tudja megfelelően kezelni a mezőgazdaság szükséges strukturális átalakítását".

A külső (főleg amerikai, illetve a GATT-tól [WTO-tól] eredő) és belső bírálatok, illetve a protekcionizmus negatív következményei (mezőgazdasági túltermelés, magas fogyasztói árak stb.) miatt a '90-es években az EU arra kényszerült, hogy határozott változtatásokat eszközöljön a közösségi agrárpolitikában. Az 1992-ben bevezetett *MacSharry reform* alapelvei célul tűzték ki a termelés és a fogyasztás egyensúlyának megteremtését. A reform során indult meg az a folyamat, amely az Unió erősen támogatott, kevésbé versenyképes agrárgazdaságának fokozatos átalakítását célozta. Jellemző, hogy a mezőgazdaság támogatásán belül a termeléshez és az exporthoz kötődő támogatások mellett növekvő súllyal szerepelnek azok a támogatások, amelyek korábban nem voltak meghatározó jelentőségűek (Tóth et al., 2000).

A meghirdetett reformok folytatása, elmélyítése körvonalazódik az Unió 2000-2006. közötti hét éves tervének – *Agenda 2000* – agrárgazdasági fejezetében. Az Agenda 2000 az 1992-es CAP reform elmélyítését és kiterjesztését irányozza elő, melynek vezérelvei a következők: az *ártámogatástól a közvetlen kifizetések irányába való további elmozdulás*, a *szabályozó rendszer egyszerűsítése*, a *társfinanszírozású programok* részarányának *növelése.*

Az Agenda 2000 keretében elfogadott új európai mezőgazdaság modelljének legfőbb jellemzőit Sarudi és munkatársai (2000) a következőkben foglalják össze:

- Egy *versenyképes mezőgazdaság kialakítása*, amely „életképes" túlzott támogatás nélkül is.
- *Környezetbarát termelési eljárások*kal minőségi termékeket előállító mezőgazdaság létrehozása.
- *Sokszínű és gazdag hagyományokkal rendelkező mezőgazdaság megteremtése*, amely a termelésen kívül megőrzi és ápolja a vidéket, és ezáltal egy élő, aktív vidéki életet teremt.
- *Egyszerűbben és jobban érthető agrárpolitika*, amely világos választóvonalat húz a közösen, illetve a tagállamok által meghozandó döntések közé.

A fentiekből látható, hogy az EU új mezőgazdasági és vidékfejlesztési politikájára multiszektorális és integrált megközelítés jellemző. Kitűnik belőle egyrészről, hogy a mezőgazdaság fontos szerepet játszik a vidék örökségeinek megóvásában, másrészről pedig, hogy az alternatív jövedelemforrások megteremtése a vidékfejlesztési politika szerves része (Juhász, 1997). Néhány szerző (Farkasné-Audsley, 1999) előzetes becslése alapján az állapítható meg, hogy az Agenda 2000 reformintézkedései a farmgazdaságok jövedelmére kedvezőtlen hatásúak, mivel az ártámogatások csökkentését a közvetlen támogatások csak részben kompenzálják.

Mindeközben az Unió is igyekezett felkészülni a csatlakozásra és felmérni a bővítés várható hatásait. Sőt az EU szakértőinek ez irányú elemzései az amerikaiak érdeklődését is felkeltették, hiszen az európai változások nem lesznek hatás nélküliek a tengerentúli agrárviszonyokra sem. Ebből a szempontból érdekes Josling et al.(1998) tanulmánya, amely európai szakértők munkája, ugyanakkor az USA Mezőgazdasági Minisztériuma adta ki.

Az Európai Unió keleti kibővítésének egyik legkényesebb területe a mezőgazdaság, ahol a tagjelöltek és az Unió érdekei a leginkább ütköznek (Kiss, 2000), valamint Papp (2000) szerint is *ellentmondás van* az *EU agrárpolitikája* és a *magyar agrárstratégia között*. Az Unió agrárpolitikáját, illetve piacszabályozását a szabályozás alá eső termékek esetében a termelés visszafogása illetve szinten tartása jellemzi. A magyar agrárstratégia ezzel szemben a csatlakozásig a termelés növelését szorgalmazza. Ebből következik, hogy a növekedésorientált agrárpolitika és a beruházási támogatási rendszer a csatlakozásig még nem lehet teljesen EU-konform. Szűcs-Udovecz (1998) vizsgálatai azt mutatják, hogy *a csatlakozás évéig a magyar agrárgazdaság mennyiségi teljesítőképessége nem emelhető fel az 1985-1990-es szintre*. A stratégiai elképzelés nem is ez, hanem a *minőségi átalakulás* és *versenyképességi esélyeink javítása*.

A verseny és a hatékonyság javítását hangsúlyozzák más szerzők is. Tóth-Howarth (1995) azt jósolják, hogy az ezredforduló után az EU piac a jelenleginél sokkal kevésbé lesz protekcionista, ami azt jelenti, hogy a *mezőgazdaság támogatása alacsonyabb szintű lesz*, a *verseny* pedig *erőteljesebb és kíméletlenebb* (a hatékonyság fontossága előtérbe kerül). Ez harmonizál Pappnak (2000) azzal a gondolatával, hogy a magas közösségi támogatások ellenére az EU-ban a termelők jövedelmét továbbra is alapvetően a *hatékonyság* határozza meg. Udovecz (2000) elég optimistán látja az EU csatlakozás előtti helyzetünket. Ugyanis az AKII gazdasági elemzései azt mutatják, hogy a magyar mezőgazdaság jelentős része még mindig, jelenlegi meggyöngült

állapotában is rendelkezik minőségben és kínálati árakban megnyilvánuló *versenyelőnyökkel*. Az elmúlt években a magyar agrárszubvenciós rendszer néhány eleme közelített az EU agrártámogatási modelljéhez. Ez a CAP keretében, illetve ahhoz illeszkedve a strukturális alapokból finanszírozott EU támogatásokra egyaránt érvényes. A hazai támogatási célok az EU strukturális alapokból folyósított támogatások célrendszerével is sok tekintetben egybevágnak (Major-Varga, 1998).

E kezdeti pozitív elmozdulások ellenére több tennivalónk van még az EU csatlakozásig. Fontos, hogy a csatlakozás időpontjáig meg kell teremteni a *stabil és versenyképes termelési és tulajdonosi struktúra feltételeit*. Ez többek között magában foglalja a *stabil tulajdon- és bérleti rendszert*, a *földjelzálog* és *földhitel intézményét*. A birtokpolitikában ösztönözni kell a versenyképességet megteremtő *birtokkoncentrációt*.

A fentiekből látható, hogy az EU csatlakozásra való felkészülés még sok teendővel jár, mely jelentős pénzügyi forrásokat igényel. Agrárágazatunk a hazai költségvetési támogatás mellett jelentős támogatásban részesült az Európai Unió *PHARE program*jából. Ezek a támogatások eddig elsősorban nem a gazdálkodóknak szóltak, sokkal inkább intézményfejlesztési célokat szolgáltak (a csatlakozásra való felkészülés első szakasza).

A csatlakozásra való felkészülés második szakaszában (2000. január 1-től) az EU támogatások hazai megvalósulását elsősorban a *SAPARD program* jelenti (Nemes, 2000). Ez tulajdonképpen a mezőgazdaság és a vidék fejlesztésére szolgáló speciális csatlakozási program, amely 7 éves időszakot fog át (2000-2006). A SAPARD-ból évente legalább 10 milliárd forintnak megfelelő támogatásra számíthatunk, de csak akkor, ha kellően felkészültünk a támogatás fogadására. (Sajnos már többévi támogatást elszalasztottunk.)

A SAPARD-dal az Európai Uniónak az a célja, hogy a gondokat növelő többlettermelés helyett *szerkezetátalakításra, minőségi termék előállítására*, az igényeket magas szinten kielégítő szolgáltatások nyújtására, és általánosságban az *életminőség* elsődlegességére ösztönözze a csatlakozó országokat. Kiemelendő, hogy a programokban különösen fontos szerepet tölt be a *környezetvédelem*. A SAPARD program a PHARE támogatással ellentétben csak kereteket szab, irányokat jelöl ki, tartalommal a konkrét termelők, kérelmezők tölthetik meg (Harza, 1999).

A szakirodalom tanulmányozása alapján mindent egybevetve megállapítható, hogy az agrárpolitika az elmúlt években nem volt képes arra, hogy az *EU agrárpolitikájához konvergáló agrárstratégiát* alakítson ki, sőt gyakorlatilag alig mutatható ki még az is,

hogy a magyar agrárpolitikai tendenciák az EU agrárpolitikai változásokhoz közelítenek.

1.9. Módszertani alapvetés

1.9.1. Az empirikus vizsgálatok területei és reprezentációja

A mezőgazdasági vállalkozások fejlődési-fejlesztési lehetőségeit egyrészt a vállalkozó számára rendelkezésre álló *adózott nyereség*, az *idegen forrás*, és az *állami támogatás* összege, továbbá az *értékcsökkenési leírás* nagysága együttesen, mint teljes beruházási forrás, másrészt az *elvonások* (ezen belül a negatív elvonások) összege határozza meg.
Ebből következően szükséges volt egyrészt olyan adatok összegyűjtése és feldolgozása, amelyek az elemzés kiindulópontját képezték, másrészt az ezek alakulását befolyásoló szabályozók szisztematikus bemutatására, a változásainak nyomon követésére a vizsgált időszakban. Az adatok egy része *hivatalos statisztikából* és *tanulmányok*ból rekonstruálható volt, ezek lehetővé tettek országos érvényű elemzéseket. Más, szükséges adatok azonban országosan nem voltak hozzáférhetőek, illetve bizonyos adatok országos szintű feldolgozása nem létezik. Ilyenek voltak a különböző *fejlesztési programokhoz kapcsolódó részletes beruházási* és *támogatási adatok*, valamint a beruházások hatásait kifejező *jövedelem* illetve *jövedelmezőségi mutatók*. Ezekben az esetekben saját empirikus vizsgálatokat végeztem. Az empirikus vizsgálatok adatbázisát Csongrád megye mezőgazdasági vállalkozásai jelentették.
A beruházásokra vonatkozóan két program adatait elemeztem. Az egyik az *agrárberuházások*, a másik az *export árualap-növelő reorganizációs program*ja volt.
A mezőgazdasági vállalkozások tárgyi eszköz állományának fejlesztésében, cseréjében jelentős szerepet tölt be az *agrárberuházások támogatása*. E támogatási program 1993-tól indult, melyre fejlesztési alapot hoztak létre. A beruházás-gazdaságossági vizsgálatba 1993-95 közötti időszakban megvalósított beruházásokat vontam be. Ennek az az oka, hogy egyrészt a beruházások egy részének teljes megtérülését tudtam megvizsgálni (gépberuházások többsége), másrészt több éves időszakra kiterjedő gazdálkodási tevékenység „nyomon követésére" így volt lehetőség. A gépesítés, a fólia-beruházás és néhány ültetvénytelepítés, valamint állattenyésztési beruházások hatásvizsgálatát végeztem el. Olyan gazdasági egységeket választottam, ahol vagy

induló vállalkozásról volt szó, vagy az adott beruházás határozta meg alapvetően a termelés során realizálható jövedelmet. Erre a hatásvizsgálat reálisabb értékelése miatt volt szükség. A vizsgálatba 44 csongrád megyei gazdasági egységet vontam be, melyből 26-nál a gépberuházás, 6-nál a fólia beruházás, 7-nél az ültetvénytelepítés, míg 5-nél az állattenyésztési beruházás jövedelemre gyakorolt hatását vizsgáltam. A beruházás-elemző vizsgálat során a mezőgazdasági termelők gazdálkodásának körülményeit az 1. mellékletben található *felmérő ív* alapján gyűjtöttem össze. A gazdálkodás körülményeinek vizsgálatánál a gazdálkodó egység lakhelyére, a családra, a gazdálkodás típusára, a gépesítésre, a beruházásra, a hozamok-bevételek és költségek alakulására, valamint a közgazdasági feltételrendszer jellemzésére tértem ki. Ezt követően készítettem egy olyan adatfelmérő lapot (2. melléklet), amelyen a beruházás jövedelmezősége hatásvizsgálatához szükséges adatokat rögzítettem. A felmérés 5-7 éves gazdálkodási időtartamra terjedt ki.

1995-ben hirdettek meg egy speciális beruházási és tartós forgóeszköz-állomány feltöltő *export-árualapnövelő reorganizációs programot*, melynek öt évre szóló hatása volt. Csongrád megyében 132 gazdálkodó egység nyert pályázat útján támogatást. Időbeni és pénzügyi korlátok miatt ebből 38 gazdálkodó egységet elemeztem. Az elemzéshez szükséges adatok felmérésére és rendszerezésére itt is készítettem egy *adatgyűjtő lapot* (3. melléklet), melyen tizenegy szempont szerint gyűjtöttem össze – személyes találkozás, beszélgetés alapján – a vállalkozásokra jellemző információkat.

Az adott szempontok szerinti adatok, illetve a belőlük számított mutatók alkalmasak voltak az elemzésre és a fenti vizsgálat alapján levonható következtetésekre. Az adatok az alábbi kérdésekre vonatkoztak:

- a gazdálkodás helye, az infrastruktúra jellemzői,
- a családi háttér (munkaerő-ellátottság),
- gazdasági forma, tevékenységi kör,
- a gépesítés színvonala,
- tenyészállat beállítás,
- baromfi-férőhelyhasznosítás, felújítás,
- a tervezett fejlesztés összértéke,
- a tenyészállat növelésre illetve beállításra igényelt támogatás,
- tartós forgóeszköz-szükséglet támogatás,
- a fejlesztés célja, módja, eredménye,

- a közgazdasági tényezők hatása a gazdálkodásra (szubjektív vélemény).

Az 1996-tól 2000-ig összegyűjtött adatokat táblázatokban rögzítettem és ábrák, grafikonok segítségével elemeztem. Végül modellszámítások segítségével végeztem el a reorganizációs támogatás közvetlen és közvetett gazdasági hatásvizsgálatát.

A két programmal összefüggésben, mint az 1-3. mellékletekből is érzékelhető, több tízezer primer adatot gyűjtöttem össze és dolgoztam fel.

Természetesen felvethető az a kérdés, hogy az *empirikus adatok*ra alapozott vizsgálatok eredményei mennyiben tekinthetők reprezentatívnak az országos tendenciákat illetően. Ezzel kapcsolatban két dolgot említhetek meg. Az egyik, hogy a vizsgálatba bevont vállalkozások száma rendkívül eltérő volt az egyes speciális vállalkozástípusok esetében. Természetesen ott, ahol csupán néhány vállalkozás adatait tudtam a modellszámításokhoz felhasználni, messzemenőkig óvakodtam mindennemű általánosítástól és tulajdonképpen az Olvasóra bíztam azt, hogy saját tapasztalatai alapján mennyire valószínűsíthető a megállapítás kiterjesztettebb értelmezése. A másik, hogy a vállalkozások különböző típusait több szempontból igyekeztem bevonni annak érdekében, hogy bizonyos egyoldalúságokat elkerüljek a következtetések levonásakor (vállalkozási forma, méret, ágazat stb.). Annak ellenére tehát egzakt módon nem állt módomban meghatározni, hogy a reprezentáció megfelel-e a szigorú matematikai-statisztikai követelményeknek, úgy vélem, hogy megállapításaim szakmailag korrektek és alkalmasak lehetnek arra, hogy kisebb-nagyobb valószínűséggel általánosítható következtetések alapját képezzék.

1.9.2. A költség és profit értelmezésének kérdései

A közgazdaságtani és vállalat-gazdaságtani szakirodalomból ismert, hogy a vezetői döntések megalapozásához több költségtételt kell figyelembe venni, mint ami a számviteli elszámolás során megjelenik. Ez azt jelenti, hogy azt is meg kell vizsgálni, hogy a vállalkozásnak mekkora *gazdasági áldozatot* kell hoznia annak érdekében, hogy biztosítsa a termeléshez minimálisan szükséges úgynevezett „szűkös erőforrásokat". Ennek az „áldozatnak" elegendőnek kell lenni ahhoz, hogy az üzletmenet változatlan formában, de zavartalanul folyjon (Kopányi, 1990).

A dolgozatban vizsgált közgazdasági szabályozóknak a vállalkozásra gyakorolt hatásait elvileg különböző módszerekkel lehet vizsgálni. Általában a szakirodalom a *tényleges jövedelmeket* és *költségeket számviteli-statisztikai adatok* alapján állapítja meg. A

disszertáció alapgondolata azonban az, hogy a különböző szabályozóknak a vállalkozásokra gyakorolt hatását abból a szempontból határozza meg és értékelje, hogy azok *milyen lehetőségeket biztosítottak* a termelők számára illetve *milyen fejlesztési forrás lehetőségek*től fosztották meg a gazdálkodókat, amelyek fejlesztés alapjául szolgálhatnak. A probléma ilyen szempontú elemzése tudomásom szerint a magyar agrár-közgazdasági szakirodalomban újszerűnek tekinthető.

A fentiekből következik, hogy az ökonómiai számítások során célszerű figyelembe venni a jövedelmezőségi követelménynél a „normálprofit"-nak, azaz a *tőkére értelmezett „opportunity cost"*-nak a vizsgálatát (Illés, 1997). Nem lényegtelen tehát a saját pénzből, saját eszközökkel végzett vállalkozás számviteli értelemben el nem számolható implicit költsége. Tökéletesen egyet lehet érteni Illés Máriával (1997) abban, hogy „a normálprofit elvárások segítségével leképezhető nyereségkövetelmény (saját tőke utáni el nem számolható implicit költség, minimálisan elvárható tőkeigény) minden területre történő kisugároztatásának szükségességét a technológiai fejlődés egyre nagyobb súllyal veti fel". Ez egyben azt is jelenti, hogy a vállalkozó számára ne legyen „értéktelenebb" forrás a saját tőke, mint az idegen tőke. Nem szabad azt sem elfelejteni, hogy a vállalkozásnak a saját tőkére értelmezett „opportunity cost"-ot meghaladó nagyságú profitot kell realizálnia ahhoz, hogy a termelés során tartósan lekötött eszközeinek a folyamatos, a technikai fejlődéssel lépést tartó fenntartását, a termelés innovációját zavartalanul biztosítani tudja.

Ennek az általános módszernek az alkalmazásával alakítottam ki azt a modellt, amely alkalmasnak tűnt arra, hogy a disszertációban megfogalmazott kutatási célkitűzéseket teljesíthessen. Az "opportunity cost" módszernek két sarokpontját határoztam meg.

Az egyik sarokpont az ún. *normatív követelmény* (normatív szemléletmód) meghatározása, amit – a szakirodalomnak megfelelően – a *hosszú lejáratú állampapír-piaci referenciahozam*mal vettem egyenlőnek[10]. Elvileg ez a kockázatmentes (piaci kockázatot nem tartalmazó) hozadéknak felel meg, ami normál piaci viszonyok között a lekötött tőke legkisebb hozadéka. A saját tőke után elvárható jövedelem becslésére azért alkalmas leginkább a fenti hozadék figyelembevétele, mert nagysága viszonylag jól tükrözi az adott gazdasági időszak költség-és jövedelemviszonyait. (Természetesen a lekötött tőke hozadékának becslésére egyéb módszerek is ismertek.)

[10] A vállalat-gazdasági illetve pénzügyi befektetési szakirodalom azért tekinti referencia-hozamnak a hosszú lejáratú állampapír révén szerezhető hozamot, mert ez az az "opportunity cost", amely minimálisan elvárható minden tőkebefektetésnél.

A másik sarokpont az *inflációs ráta*, amit a jelenérték számítás során a diszkontfaktor képzésénél vettem figyelembe.

Az "opportunity cost" jellegű közelítés valamint a két sarokpont által létrejött *modellkeret*ek között vizsgáltam azt, hogy ezek hogyan viszonyultak a normatív hozadékokhoz.

Mint ismeretes, a beruházások aktiválása után a vállalkozás a tárgyi eszközei (gépek, épületek stb.) segítségével a termelési folyamat során *hozadékot* állít elő (McMahon (a), 1985). A *hozadék egyik része az értékcsökkenési leírás, a másik része a realizált jövedelem*. Az amortizáció azért tekinthető hozadéknak, mert ugyan a termelés költségeit növeli, de az így elszámolt tőkerész ismét szabaddá válik a vállalkozás számára és saját forrásként felhasználható (Pfau, 1998). A hozadék másik része a tárgyi eszközök segítségével realizált jövedelem. A két „hozadék" együttes összegeként értelmezhető az úgynevezett *működésből származó tőkeforrás*, amely kategóriát külföldön a gazdaságossági számítások során és egyes pénzügyi mutatók értékelésénél széles körben használnak. Ez érthető is, hiszen a vállalkozás az adott gazdasági évben az amortizáció és az adózás utáni eredmény együttes összegét használhatja fel, azaz ennyi pénzösszeg áll rendelkezésére (McMahon (b), 1985).

Ismeretes, hogy a mezőgazdasági termelés során viszonylag csekély nagyságú tőkeforrás (az elöregedett tárgyi eszközállomány után kevés amortizáció és a termelés során kevés adózás utáni eredmény) képződik. Ez a pénzösszeg nem elegendő a mezőgazdasági beruházások megfelelő szintű finanszírozására, így érthető, hogy az agrártámogatási rendszeren belül általános az *agrárgazdasági beruházások támogatása*.

A beruházási támogatások értékelésénél mindig figyelembe vettem az időtényezőt a tárgyi eszközök (pl.: gép, épület, fólia stb.) hasznos élettartama alatt. Mivel az időpreferencia objektív alapját az idő értéke adja – más szóval a ki nem használt alternatív befektetési lehetőségek elmaradó haszna –, mértékének meghatározásánál elsősorban az infláció mértékét vettem figyelembe (Szakál, 1989), valamint a hosszú távú befektetések során keletkező, illetve elvárható hozadék nagyságát.

A mezőgazdasági beruházás-gazdaságossági számítások során *három jellemzőt* értékeltem. Az első volt a *megtérülési idő*, amelyet úgy becsültem, hogy a beruházási összeget osztottam a tőke első megtérüléséig számolt összes amortizáció és jövedelem együttes értékével, és az eredményt diszkontáltam. A *beruházott tőke forgási sebesség*ének kalkulálása során pedig az eszköz (hardver) hasznos élettartama alatti összes amortizáció és jövedelem diszkontált értékét osztottam el a beruházott tőke

értékével (Pfau, 1998). A *becsült gazdasági profitot* pedig úgy kaptam, hogy a diszkontált működésből származó tőkeforrásból levontam a diszkontált tőkeigényt, más néven a saját tőke „opportunity cost”-ját (Kopányi, 1996).

1.10. Csongrád megye mezőgazdaságának rövid áttekintése

Annak demonstrálására, hogy Csongrád megye megfelelő terepét képezte az empirikus vizsgálatoknak, mert a vizsgálatokból levont következtetések lehetővé tették a megállapítások bizonyos általánosítását, indokolt a megye mezőgazdaságának rövid áttekintése.

Az 1990-es évtizedet megelőző évtizedekben a nagyüzemi termelésben nem a regionális különbségeknek megfelelő strukturális eltérések, hanem a szerkezeti azonosságok váltak jellemzővé Csongrád megyében. A tárgyi adottságokhoz és a szakértelemhez igazodó termelési hagyományokat inkább a kistermelők őrizték meg, és a kis termék-kibocsátású speciális szakágazatokat is ők fejlesztették ki. A nagyüzemekre e tekintetben inkább a gépi és anyagi segítség nyújtása, továbbá az integrálás szerepe jutott. A ’90-es évek birtokreformja sem hozott jelentős pozitív változásokat e téren. A megmaradt nagyüzemek területe és tevékenysége beszűkült, de szerkezetileg nem alakult át. A kisüzemek korábbi intenzív tevékenysége viszont a pénzeszköz és munkaerő hiánya miatt a nagyüzemekéhez hasonló extenzív termelés irányába tolódott el (Burgerné-Szakáll, 1997).

1.10.1. A megye mezőgazdasági adottságai és térségei

A megyében a *csapadékhelyzet nem kedvező*, általában kevés csapadék hullik erre a területre, valamint a problémát tovább növeli, hogy a *csapadékeloszlás is kedvezőtlen*. 50 év átlagában számított évi csapadék mennyisége mindössze 556 mm volt.

Csongrád megyét a *talajviszonyait* tekintve a sokszínűség jellemzi. A megye területét szinte fele-fele arányban osztja ketté a Tisza, amely völgyével és járulékos folyóival meghatározó mind a mezőgazdasági termelés, mind az öntözési lehetőség szempontjából. Igen *változatos, heterogén talajok* alakultak ki (lásd 4. melléklet) és

ennek megfelelően jöttek létre a különböző termőtalajok, térségi tájak. A Duna-Tisza közén főleg *homoktalajok*, a folyók közelében *öntéstalajok*, míg a Tiszántúlon a legjobb minőségű *csernozjom talajok* találhatók.

A megye talaj- és *mikroklimatikus* viszonyai szempontjából két, illetve ezen belül hat kis térségre oszlik. Az egyes térségek főbb talajtani jellemzőit és átlagos aranykorona (AK) értékeit az 6. táblázat tartalmazza.

Csongrád megye nagy- és kistérségeinek főbb talajtani jellemzői

6. táblázat

Térség menevezése	**Főbb talajtípusok***	**Átlagos AK érték**
I. Nagytérség		
1. Duna-Tisza-közi homokhát	homokos talaj, kisebb területen középkötött vályog	-
2. Maros-Tisza háromszög és a Tiszántúli rész	középkötött vályog agyag- és agyagos vályog, elszórtan agyag és agyagos vályog, löszös üledék	-
II. Kistérségek**		
1. Csongrádi	tiszai öntéstalaj, kisebb területen homok, kisebb területen szikes	25,0 AK/ha 7,5 AK/ha
2. Kisteleki	tiszai öntéstalaj, homokos talaj	16,5 AK/ha 7,5 AK/ha
3. Mórahalmi	homokos talaj	7,5 AK/ha
4. Szegedi	tiszai öntéstalaj, agyagos talaj, homokos talaj	28,7 AK/ha 7,5 AK/ha
5. Szentesi	tiszai öntéstalaj, szórványosan agyag	25,0 AK/ha
6. Hódmezővásárhelyi	tiszai öntéstalaj, középkötött vályog	34,6 AK/ha
7. Makói	tiszai öntéstalaj, agyagos vályog	28,7 AK/ha

* Magyarország genetikus talajtérképe (4. melléklet)
** A Központi Statisztikai Hivatal és a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium, 1997
Forrás: Burgerné – Szakáll, 1997

Mint látható, a megye két mezőgazdasági nagytérségre osztható, a Duna-Tisza közi Homokhátra és a Maros-Tisza háromszög, valamint a Tiszántúli részre. Az előző a megye területének kb. 30%-át, az utóbbi 2/3-át foglalja el.

A csongrádi, kisteleki és a mórahalmi kistérségek a homokhátsághoz tartoznak, a talajok jellemzője, hogy viszonylag gyenge minőségűek, amit átlagos AK értékük is mutat. A szegedi térség talajadottsága kissé vegyes, míg az utolsó három kistérség a jó mezőgazdasági adottságú területekhez tartozik, általában magas (25,0-35,0 AK/ha) AK értékekkel.

Csongrád megye *termőterülete* 385-390 ezer hektár, a *mezőgazdaságilag művelt terület* kb.340 ezer hektár, melyből 269 ezer hektár a *szántóterület*. A fontosabb művelési ágak megoszlása a ’90-es évek végén a következőképpen alakult:

A mezőgazdasági terület művelési ágankénti megoszlása (Csongrád megye)

7. táblázat

Művelési ág	Terület (ezer ha)	Megoszlás
Szántó	268,6	79,5
Kert	1,7	0,5
Gyümölcsös	3,8	1,1
Szőlő	5,1	1,5
Gyep	58,6	17,4
Összesen:	337,8	100,0

Forrás: Csongrád Megye Statisztikai Évkönyve, 1998

A megyében a szántó művelési ág a meghatározó (80%) és a gyepterülettel (rét-legelő) együtt az összes mezőgazdasági terület majdnem 97%-át adja, ami teljesen hasonló az országos megoszláshoz. A szántóterület legnagyobb részét – mintegy 60%-át – a gabonafélék foglalják el, ezen belül a nagyobb területi részarányt a kalászosok képviselik. Jelentős a kukorica vetésterülete is.

Csongrád megye nagy- és kistérségei rendkívül *sokszínű és változatos gazdasági tevékenység* kialakulását tették lehetővé. A *Homokhátság*on már évtizedek óta kialakult a gyümölcsös (elsősorban az őszibarack), a szőlő, a fóliás és kisebb részben az üvegházi hajtatott növénytermesztés továbbá a szántóföldi zöldségtermesztés országosnál nagyobb aránya.

Ebben a nagytérségben elsősorban a fűtetlen fólia-gazdálkodás terjedt el, az országosnál magasabb napsütéses órák száma és a magas hőösszeg következtében. Itt található a megye kert, gyümölcsös és szőlő területének közel fele.

A *másik nagytérségi terület*en a kedvezőbb talajadottságok miatt a szántóföldi növénytermesztés terjedt el. Az őszi búza termesztése az aszály ellenére is megbízhatóbb, mint a kukoricáé, amely csak öntözött viszonyok között ad jó termést. A cukorrépa termelésére csak a jól gépesített nagyüzemek vállalkozhatnak, míg a napraforgó a legnagyobb vetésterületet elfoglaló ipari növény, melynek az az oka, hogy sikerrel termeszthető még aszályos években is. Az állattartás a megye mindkét nagy tájkörzetében csökkent.

A *csongrádi kistérség* a kedvezőtlen adottságú térségek közül viszonylag a legjobb termőterülettel rendelkezik. A hagyományos szántóföldi kultúrák mellett a fóliás és a szabadföldi zöldségtermesztés, valamint a szőlőtermelés terjedt el. Jellemző a

baromfinevelés és a tavi halászat is. A *kisteleki térségben* nagy hagyománya van a fóliás hajtatott növénytermesztésnek (burgonya, dísznövény), de jellemző a gyümölcstermesztés (elsősorban őszibarack) is. A *mórahalmi térségben* a homokos talaj dominanciája miatt a szőlő és a gyümölcstermesztés (alma, őszibarack) a meghatározó. Itt a legnagyobb a megyei erdőterület aránya. A *szegedi kistérség* adottságai vegyesek, homokon hajtatott fóliás termelés és gyümölcstermesztés (alma, őszibarack), a jobb minőségi talajokon pedig szántóföldi növénytermesztés folyik. A *szentesi térségre* a viszonylag jól működő nagyüzemek túlsúlya jellemző. Ezek integrálják a kisüzemi zöldségtermelést és a nagyüzemi baromfitartást (pulyka, liba). Jellemző a szántóföldi növénytermesztés, üvegházas és fóliás zöldségtermesztés, és megmaradtak a nagy állattartó telepek (szarvasmarha, sertés, baromfi). A *hódmezővásárhelyi kistérségben* a hagyományos szántóföldi növénytermesztés terjedt el, amely mellett jelentős az állatállomány is (nagyüzemi szarvasmarha- és sertéstenyésztés). A *makói kistérségben* a szántóföldi növénytermesztés és a hagymakertészet dominál.

1.10.2. A mezőgazdasági termelés a rendszerváltás után

Csongrád megye mezőgazdasági *termelési teljesítménye* 1993-ban érte el az utolsó tizenöt év *mélypontját*.

Főbb mezőgazdasági termékek volumenének alakulása (bázisév: 1980; tárgyév: 1993)

8. táblázat

Termékféleség	**Termékvolumen (1980)**	**Termékvolumen (1993)**	**Index (%) (1993/1980)**
Gabonafélék összesen (ezer t)	780,0	510,0	65,4
Őszi búza (ezer t)	365,0	171,0	46,8
Kukorica (ezer t)	370,0	260,0	70,3
Zöldség összesen (ezer t)	230,0	155,0	67,4
Paradicsom (ezer t)	65,0	10,0	15,0
Szarvasmarha létszám (ezer db)	100,0	54,0	54,0
Tejtermelés összesen (millió liter)	140,0*	117,0	83,6
Vágóbaromfi termelés (ezer t)	63,0*	29,0	46,0

*1986. évi adat

Forrás: FM Hivatal, Csongrád megye (Fülöp, 1993)

A 8. táblázatból látható, hogy a gabonafélék termelése 35%-kal, ezen belül az őszi búzáé több mint 50%-kal csökkent. A kukorica és a zöldségtermesztés kibocsátása 30-

35%-kal, míg például a paradicsomtermelésé 85%-kal esett vissza. A megye szarvasmarha állománya és a vágóbaromfi termelése kb. 50-50%-kal csökkent. Az elmúlt 10-15 év során a mezőgazdasági termelés volumene országosan is nagymértékben, átlagosan 30-50%-kal visszaesett. A termelés mélypontja az 1993. esztendő volt, de érdemi és stabil növekedés sem országosan, sem megyei szinten azóta sem tapasztalható.

Az ágazat ilyen mértékű *termékvolumen csökkenésének okai* többrétűek, összetett változások eredményeinek tudhatók be.

1992-ben a *szövetkezeti átalakulások* döntő többsége lezajlott. 1993-ra a nagy számban jelentkező végelszámolási, csőd- és felszámolási eljárások ellenére a gazdálkodás még mindig háttérbe szorult a vagyon megosztás és a vagyon megszerzéséért folytatott vetélkedés miatt (Fülöp, 1993).

A szövetkezeti vagyon felosztásával párhuzamosan megkezdődött a *földterületek magántulajdonba adása*, elkezdődött a földtulajdon atomizálódása. A termelés ilyen mértékű visszaesését csak részben magyarázza ez az évek óta tartó, politikai harcoktól sem mentes átalakulási folyamat. Az okok között kell megemlíteni a *piaci változásokat* is. A termelők a *nyugati piac* jelentősen támogatott termékeivel találták szemben magukat, és emellett a *belföldi fizetőképes kereslet is csökkent*.

Ezek mellett a helyzetet reálisan felmérő és jövőbe mutató, megalapozott *agrárpolitika és az agrárkoncepció hiánya azt eredményezte*, hogy a *mezőgazdasági beruházások a megyében minimális szintre csökkentek*, a vállalkozások és az üzemek többsége megismerte a tartós hitelképtelenség állapotát.

1995-ben a szövetkezeti átalakulás befejeződött, és különösen a megye homoki körzeteiben tovább folytatódott egyrészt az *önmegszüntető végelszámolási folyamat*, másrészt a földterületek magánkézbe adása. 1995-96-ban a megye mezőgazdaságának teljesítménye elmozdulni látszott a holtpontról, csökkent a műveletlenül hagyott területek aránya, megállt az állatlétszám csökkenése, némileg nőtt a termelők által közvetlenül megszerezhető támogatások aránya (Tasnádi, 1995).

1997 elején 3500 jogi személyiség nélküli, 272 jogi személyiségű vállalkozás és a mezőgazdasági egyéni vállalkozásokon kívül közel 30 ezer piacra is termelő, nem vállalkozóként nyilvántartott egyéni gazdaság működött. Ebben az évben a *mezőgazdasági teljesítmény* – a mélypontról történt elmozdulás után – *lassú növekedésnek indult.*

1998-ban az alapvető ágazatok közül a növénytermesztők jobb, az állattenyésztők gyengébb évet zártak. A *gépberuházások elégtelen támogatottsága*, valamint a gazdálkodók tőkehiánya következtében a *megye gépparkja teljesen elöregedett*. A nagyüzemekben mennyiségileg ugyan megfelelő a gépellátottság, de a kistermelői vállalkozásoknál sem mennyiségileg, sem életkor szempontjából nem megfelelő az erő- és munkagép állomány összetétele.

Csongrád megye mezőgazdaságának *termelési teljesítménye* 1999-ben meglehetősen gyengén alakult, a növénytermesztés és az állattenyésztés is gyenge évet zárt. Az őszi és a tavaszi belvízkárok miatti bevételkiesés elérte a 6 milliárd, az ültetvénykipusztulás értéke a fél milliárd Ft-ot.

1.10.3. Főbb ágazatok, a gazdálkodás eredményessége

Mint a fejezet elején már említettem Csongrád megye igen változatos talajadottságokkal és mikroklimatikus viszonyokkal rendelkezik, amely lehetővé tette egyrészt olyan növénytermesztési ágazatok kialakulását, amelyek az országban mindenütt megtalálhatók (őszi búza, kukorica, cukorrépa, napraforgó), másrészt elterjedhettek olyan speciális ágazatok (szántóföldi és hajtatott zöldségtermesztés, fóliakertészet, gyümölcs- és szőlőtermesztés), amelyek az országban elszórtan, egy-egy tájegységre jellemzőek. Az állattenyésztésnél is hasonló a helyzet, hiszen a nagyüzemi intenzív állattenyésztés mellett (intenzív tejelő tehenészet, sertéshizlalás, broiler és egyéb vágóbaromfi-előállítás) – különösen a gyengébb minőségű talajokkal rendelkező területeken – az extenzív állattartás (juhászat, szórvány szarvasmarhatartás) is fellelhető.

A szántóföldi növények közül az őszi búza és a kukorica vetésterülete a legnagyobb (5. melléklet). Az *őszi búza* vetésterületének fokozatos növekedése 1998-ig tartott, majd 1999-ben mintegy 25%-os, drasztikus visszaesés volt tapasztalható (3. ábra).

A csökkenés alapvető okaként a ’98. évi értékesítési nehézséget – a piaci túlkínálat következtében sok termelőnél a piaci ár nem fedezte az önköltséget –, valamint az őszi csapadékos időjárást (belvíz) lehet megjelölni, ami több helyen nem tette lehetővé a vetést. A *kukorica* vetésterülete az 1993-94-es 67-70 ezer hektárról 50-55 ezer hektárra

esett vissza és az 1986-90-es évek szintjén stabilizálódott. Ez az állattenyésztés csökkenésével és a racionálisabb földhasználattal[11] volt magyarázható (Antal, 2000).

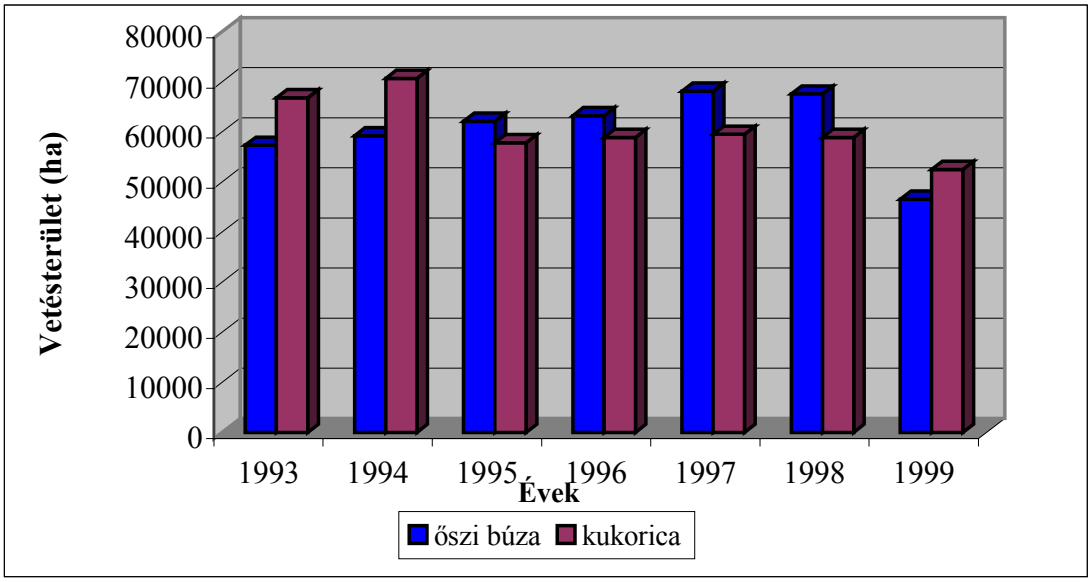

Forrás: FVM Hivatal, Csongrád megye, 2000

3. ábra Az őszi búza és a kukorica vetésterülete (Csongrád megye)

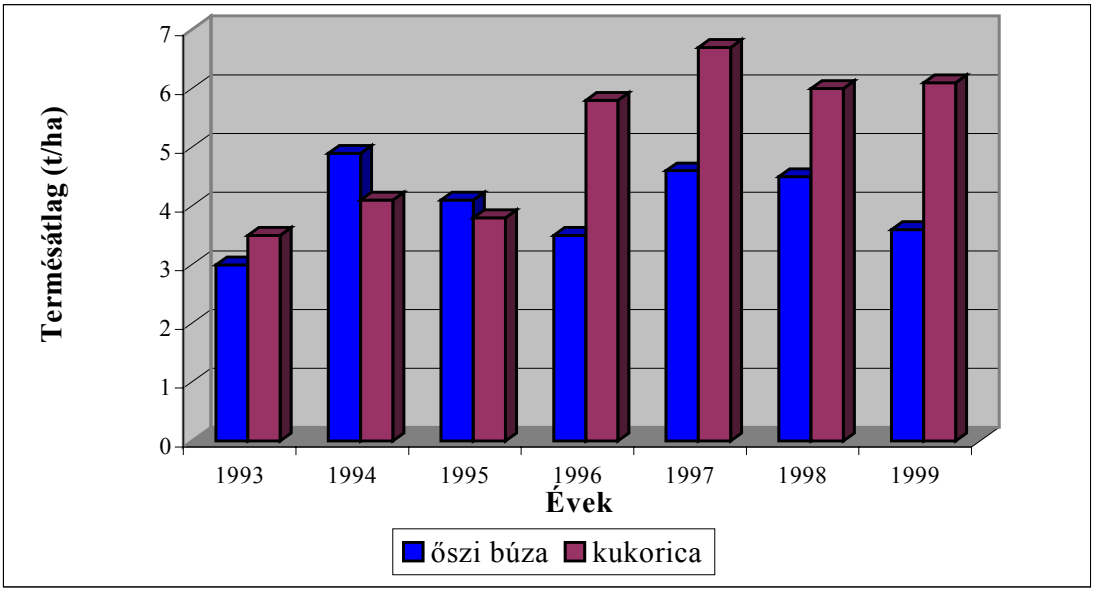

Forrás: FVM Hivatal, Csongrád megye, 2000

4. ábra Az őszi búza és kukorica termésátlaga (Csongrád megye)

[11] Sajnálatos módon közvetlenül a rendszerváltás után a kukoricatermesztés területe megnövekedett a gyengébb minőségű területeken is, ami a tulajdonváltással összefüggő szakmai hozzá nem értéssel hozható összefüggésbe.

Az 1993-as mélyponton az őszi búza termésátlaga mindössze 3 t/ha volt (4. ábra). A termelők a szakismeret és a folyó termelés finanszírozásához szükséges pénzeszközök hiánya miatt sok esetben a legalapvetőbb ráfordításokat is elhagyták. (Sajnos ez a tendencia általánossá vált a megye minden főbb ágazatában.) Ennek következtében jelentősen visszaesett a műtrágya-felhasználás – átlagosan 1/4-1/5-ére –, csökkent a drágább, de jó minőségű fémzárolt vetőmagok felhasználása, és a pénzhiány miatt a termelők elhanyagolták a növényvédelmi munkák elvégzését is.

Az okszerűtlenül szűkös költséggazdálkodás miatt – amit az agrárkormányzat nem kezelt megfelelően - a kukorica hektáronkénti termésátlaga 1993-95 között még a 4 tonnát sem érte el, ami 1996-tól javulni látszott.

Az őszi búza jövedelmezősége[12] – az 1998-as évet kivéve – banki kamat körül szóródott (Juhász, 1999), de igen hullámzó volt, jelezve a piaci anomáliák meglétét és az agrárszabályozás elégtelenségét. A kukoricatermesztés jövedelmezősége mindvégig alacsonynak tekinthető. A fenti megállapításokat alátámasztják az országos adatok is.

Az ipari növények közül meghatározó jelentőségű a napraforgó és a cukorrépa (5. melléklet). A *napraforgó* termesztésének nem csak a megfelelő talajadottság kedvez, hanem az is, hogy a térségben termelt olajipari napraforgó legnagyobb felvásárlója a martfűi Cereol Rt., amely a termelés koordinálása mellett a termeléshez szükséges alapanyagok hitelezését is biztosítja. Ennek tudható be többek között, hogy a napraforgó termesztés problémái ellenére – hosszú vetésváltás, súlyos tányér és szártő betegségek, egyenetlen érés – 1993-94 után a növény vetésterülete jelentősen növekedett, a kaszattermés mennyisége megfelelő volt. Mivel azonban az olajtartalom csökkent, a jövedelmezőség nem érte el a banki kamatot, így nem képződött megfelelő fejlesztési lehetőség az ágazat számára. A *cukorrépa* vetésterülete az elmúlt hét év átlagában 2500-5000 hektár között változott. 1997-ben a mezőhegyesi cukorgyárnál tulajdonosváltás történt, ami igen érzékenyen érintette a megye gazdálkodóit. Ez abban nyilvánult meg, hogy egyik évről a másikra több mint 1500 hektárral lecsökkent a vetésterület, ráadásul a termelés magas költségeit a lényegesen távolabban fekvő szolnoki cukorgyár által meghirdetett árak nem tudták ellensúlyozni. A fenti tényezők azt bizonyítják, hogy az output oldali monopólium „szorításait" csak a jó technikai felszereltségű, tőkeerős vállalkozások voltak képesek túlélni. A cukorrépa termesztés jövedelme az elmúlt

[12] Ez a költségarányos jövedelmezőséget jelenti, melynek kiszámítására az FM/FVM Hivatal adatait használtam fel.

években meglehetősen hektikusan változott, a jövedelmezőség alacsony színvonalú volt, ami nagyjából megfelelt az országos átlagnak (Juhász, 1999).

A megye agrárágazatában kiemelt szerepe van a kertészeti ágazatnak, amely a gazdálkodók foglalkoztatottsága szempontjából is fontos szerepet játszik.

Burgonyából a vetésterület évente 3-4 ezer hektár. Speciális kertészeti termékként említhető a fólia alatti korai burgonya hajtatás. Termésátlaga 18-20 t/ha volt, ami stabilizálta a vetésterületet, és közepes jövedelmet biztosított a termelők számára. A burgonya után a legnagyobb területen termesztett zöldségféle a *vöröshagyma*, amelynek az utóbbi időben vetésterülete, termésátlaga és jövedelmezősége romlott a rosszabb minőség, a hagyma magasabb szárazanyag tartalma miatt. A minőség javítása érdekében elengedhetetlennek látszik – még a kedvező makói tájkörzetben is – az öntözés, amely a minőség javításán túl még a termésátlagot is növelhetné. A makói tájkörzet másik speciális zöldségnövénye a *fokhagyma*. A fokhagymatermesztésben is problémát okoz a rosszabb minőség, amely a jövedelmezőséget jelentősen lerontja (a jó minőségi fokhagyma ára négy-ötszöröse is lehet az ipari fokhagymáénak). A *fűszerpaprikának* hosszú ideig Szeged térsége volt Magyarországon az egyik fő termesztő körzete. Jelentősége az utóbbi években drasztikusan lecsökkent, vetésterülete erősen ingadozott, a termés minősége romlott, az ágazat jövedelmezősége alacsony. A megyében az *ipari paradicsom* vetésterülete a ’90-es években 800-1200 ha között volt, míg 1999-ben alig haladta meg az 500 hektárt. A termésátlagok nem kielégítőek, komoly gondot okoz a növényvédelem és az, hogy a kisparcellákon termelt paradicsomot nem gazdaságos gépesíteni. Az ágazat évek óta veszteséges, így a termőterület további csökkenése várható. A megye *hajtatásos zöldségtermesztő fóliafelülete* 3500-4000 hektár körül van, amelyhez kb. 100 hektár területű *üvegházi termesztés* társul. A hajtatásos fóliafelület növelésének a termésingadozások kivédésében, a termék minőségének javításában, az értékesítési időszak meghosszabbításában van szerepe, és mivel a jövedelmezősége kedvezőnek mondható, célszerű lehet a termő felület nagyságának növelése. Probléma viszont, hogy az üvegházi termesztő felület több mint 50%-a tíz évnél régebben létesült, így elkerülhetetlen az üvegházak korszerűsítése és új, korszerű növényházak létesítése a versenyképesség megtartása és fokozása érdekében.

Az 1990-es évek változásait legnagyobb mértékben a megye szőlő- és gyümölcsültetvényei sínylették meg. A nagyrészt nagyüzemi gyümölcsösök és szőlőültetvények hosszabb-rövidebb időre gazdátlanul maradtak, egy részük a gondozás

hiánya miatt teljesen tönkrement, más részükön a birtokbavételt követően a pénzhiány miatt, a mai napig sem hajtották végre a szükséges felújítási munkálatokat. Az ültetvények területe az utóbbi hét év alatt kb. 20%-kal csökkent. Jelenleg a 4600 hektár szőlőültetvényből csak 2500-2800 hektárt művelnek, a gyümölcsösök összterülete 3100-3200 hektár, melynek 65%-a őszibarack, 30%-a pedig alma ültetvény. A 6. mellékletből jól látható, hogy az összes ültetvény területe évről-évre fokozatosan csökkent, évente átlagban 3%-kal.

A bortermelő területeken jelenleg a *szőlő* területének csupán 55-60%-a áll művelés alatt. Az ágazat jövője szempontjából a fejlesztés elengedhetetlen, amely egyfelől új szőlőültetvények létrehozását – a nagy beruházási igénye miatt jelentős állami támogatás mellett – jelentené, másfelől a feldolgozók és tárolók korszerűsítését és bővítését. A szőlőágazat megyei szinten, csakúgy, mint országosan évek óta veszteséges, és úgy tűnik, hogy az ágazat helyzete állami beavatkozás nélkül nem stabilizálható[13]. Nagy hagyománya van a térségben az *őszibarack* termesztésnek, amely országosan is jelentős. Az ültetvény nagysága 2000 hektár körül van, melynek felét rövid időn belül fel kellene újítani. Az ágazat veszteségesen termelt, talán az utóbbi pár évben realizáltak csekély jövedelmet a termelők. Az *alma*ültetvények területe 900 hektár, melynek 35-40%-át selejtezni kell. Ebben az ágazatban is nagy probléma a veszteséges termelés, valamint az új telepítések állami finanszírozásának megoldatlansága.

A rendszerváltás után – az országos tendenciának megfelelően – valamennyi faj esetében jelentősen csökkent a megye *állatállománya*. Ennek alapvető oka a fizetőképes kereslet drasztikus visszaesése, a termelők finanszírozási nehézségei[14], valamint a már többször említett, kellően át nem gondolt agrárpolitika, illetve szabályozás volt.

A megye állatlétszámának és az állattenyésztési termékmérlegének alakulását a 7. melléklet adatai alapján tanulmányozhatjuk.

1993 előtt a vagyonmegosztás során kivitt *szarvasmarhák* nagy része vágásra került. A szarvasmarha átlaglétszám és az átlagos tehénlétszám folyamatosan csökkent a vizsgált időszakban, az egy tehénre jutó tejtermelés igen lassú növekedése mellett. 1999-ben

[13] A rendszerváltozást közvetlenül követő években az alföldi borászattal, annak jövőjével kapcsolatban általános vélemény volt, hogy az itt előállított borok piacképtelenek, nem megfelelő minőségűek, az igényes piacokon eladhatatlanok. Ma már ennél jóval árnyaltabb vélemény alakult ki erről, megfelelő körülmények között a homoki bortermelésnek is lehetnek perspektívái.

[14] A nagy- és a kisüzemekre egyaránt jellemző volt, hogy az állatállomány egy részének értékesítésével a termelők készpénzhez jutottak, és ezzel finanszírozták a folyó termelést.

több kisebb tejüzem a külső kistermelőktől – minőségi kifogásra hivatkozva – megszűntette a tejfelvásárlást, ami a kisüzemi tehénlétszám további csökkenéséhez vezetett. Megmaradt ugyanakkor néhány olyan nagyüzem, amely országosan elismert, ma is a termelés élvonalában van – Hódmezőgazda Rt., Gorzsai Mezőgazdasági Rt., Hód Agro Rt. –, és még kistermelői integrációs tevékenységgel is foglalkozik. Az állattenyésztési ágazatok közül a tejtermelés az, amely az állami támogatással együtt rentábilisnak tekinthető, 10-20%-os jövedelmezőségével (Búzás-Juhász, 1999). Veszteséges ágazat a *vágómarha termelés,* amely többségében a tejtermelés során kapott bikaborjak hasznosítását jelenti. Az ágazat a kezdeti drasztikus csökkenés után néhány év óta stabilizálódni látszik.

*Sertéstenyésztés*ben az állomány csökkenése megállt, a vágósertés értékesítés pedig kismértékű növekedésnek indult. A megye sertéságazatára stabilizálólag hat, hogy egyrészt a sertéstenyésztésben korábban is komoly nagyüzemi, illetve tenyésztési bázisok voltak, amelyek megmaradtak (pl.: paléi sertéstelep), másrészt a szegedi Pick Rt. folyamatos felvevő piacot jelent. A sertéságazat jövedelmi helyzete nagy ingadozásokat mutat, és az átgondolatlan agrárszabályozás miatt magában hordozza az időszakos túlkínálat kialakulásának veszélyét is. Az állattenyésztési ágazatok közül a *juhászat* helyzete a legkritikusabb. A privatizáció során egyharmadára csökkent juhlétszám jelenlegi növekedése szinte kizárólag a ház és tanya körüli állományban történik. Az állomány minősége romlott, és túlzás nélkül állítható, hogy az ágazat mély válságban van.

A *vágóbaromfi-termelés* – az 1994-96-os átmeneti kedvezőbb időszakot kivéve – gyakorlatilag veszteséges, vagy fedezeti pont körül termel. Gondot jelentett a termelőknek, hogy a szentesi baromfifeldolgozó csődjével a korábbi vertikális kapcsolatok teljesen megszűntek. A *tojástermelés* az évek során szintén folyamatosan csökkent, bár néhány éve stabilizálódott. A tojástermelés jövedelmezősége – hasonlóan az országos helyzethez – gyenge.

Áttekintve Csongrád megye mezőgazdaságának természeti adottságait, térségeit és főbb ágazatait megállapítható, hogy a régió mezőgazdasági rendszerváltás utáni teljesítménye (természetesen bizonyos sajátosságokkal) tükrözi az országos tendenciákat. Az 1993-99 közötti gazdálkodási időszakot a következő főbb, általános jellemzőkkel írhatjuk le:

- A *mezőgazdasági termelés* a rendszerváltás előtti időszakhoz képest *30-60%-kal visszaesett*, melyek okai hasonlóak az országoséhoz. A *nagyüzemi struktúrát* úgy

szüntették meg, hogy ezzel egy időben nem biztosítottak olyan feltételeket, amelyek a *magánvállalkozói réteg* megerősödését lehetővé tették volna. A földterületek magánkézbe adásával a megyében is létrejött egy *földtulajdoni szétaprózódás*, amely magában hordozta az alacsony hatékonyságú termelés csíráit. Hektikus piaci viszonyok alakultak ki, ami az *agrárpolitikai szabályozás elégtelenségével* társult. Tetézte a problémát, hogy *lecsökkent a belföldi kereslet* is. A mezőgazdasági *termékek nem megfelelő minősége* verseny hátrányt okozott a jobb minőségű külföldi termékekkel szemben, az alacsony ár *nem biztosított megfelelő jövedelmet* a gazdálkodók számára.

- Csongrád megye kistérségeiben létrejött egy igen *speciális ágazati struktúra* (fóliás zöldségtermesztés, üvegházi termesztés stb.), és bár a birtokszerkezet a kisebb gazdálkodó egységek kialakulása felé mozdult el, ennek ellenére rentábilis, *versenyképes, speciális kiságazatok nem alakultak ki*, nem született ugyanis olyan agrárkoncepció, amely e területek támogatási rendszerét kellő súllyal figyelembe vette volna.
- *A megye erő- és munkagépállománya életkor és műszaki színvonal szempontjából igen kedvezőtlen*, ezért az utóbbi évek automatikus géptámogatottsága sem tett lehetővé látványos javulást. Hiányolható továbbá az *öntözés nagyobb arányú fejlesztése* és támogatottsága a régió jelentős vízhiányos mikroklimatikus viszonyai miatt. Mindkét területen megfelelő előrehaladást egy konzisztensebb, átgondoltabb agrártámogatási rendszer hozhatna.
- A főbb növénytermesztési és állattenyésztési ágazatok vizsgálata azt bizonyítja, hogy mind *a termelés volumene*, mind pedig a *gazdasági hatékonyság jelentősen romlott* a rendszerváltás előtti állapothoz képest. A *krónikus pénzhiány* következtében a *kényszerű költségtakarékos gazdálkodás* vált jellemzővé, drasztikusan lecsökkent a műtrágya felhasználás. Az átlaghozam csökkent, a termékek minősége romlott, ami erősen hullámzó és elégtelen jövedelem realizálását tette lehetővé. A *termékek költségarányos jövedelmezősége rendre a banki kamat alatt maradt, vagy veszteséges volt,* ehhez társult a *hazai állami támogatások elégtelensége* (Juhász, 1998). E két körülmény együttesen azt eredményezte, hogy a termelői ágazatok fejlesztésére nem maradt elegendő pénzösszeg.

- A megye *szőlő- és gyümölcs ültetvény*einek, valamint *üvegház*ainak 30-50%-a *amortizálódott*, az ültetvények fajta- és korösszetétele elavult, sok az elhagyott és gondozatlan szőlő és gyümölcsös, az átlaghozamok alacsonyak. Az ültetvénytelepítési támogatások nem elegendőek a szinten tartásra sem, fejlesztési lehetőségre pedig – az agrártámogatási rendszer hiányosságai miatt – belátható időn belül nincs reális esély.
- Az összes ágazatra igaz, hogy a mezőgazdasági termelésre jutó állami támogatások összege nem volt szinkronban a terhekkel, nem vette figyelembe az ágazati specialitásokat (Juhász, 2000), nem követte a pénzromlás ütemét, az átgondolatlan (vagy elmaradt) gazdaságpolitikai lépések olyan helyzetbe sodorták a megye mezőgazdaságát, amelyek csökkentették a termelők versenyképességét, nem tették lehetővé az ágazati fejlesztést.

2. A FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEKET ALAKÍTÓ JELENTŐS SZABÁLYOZÓK HATÁSA A MEZŐGAZDASÁGI VÁLLALKOZÁSOKRA

2.1. Az elvonások hatása a gazdálkodás eredményességére

Ebben a fejezetben az elvonásokkal kapcsolatos elemzés célja – az elvonások országos helyzetének áttekintését követően – annak megállapítása volt, hogy a mezőgazdaság *energiafelhasználásával*[15] *összefüggő adóvisszatérítés*, illetve a mezőgazdasági szolgáltató ágazatokban használt tárgyi eszközök (elsősorban gépek) után *elszámolt amortizáció* nagysága és *leírási módja* milyen hatással volt a termelők fejlesztési forrásaira.

2.1.1. Az elvonások országos értékelése[16]

A mezőgazdasággal kapcsolatba hozható, az APEH-nál nyilvántartott, pénzforgalmi szemléletű befizetések igen sajátos képet mutatnak. Míg ugyanis *nemzetgazdasági szinten* 1994 és 1998 között a *befizetések megkétszereződtek*, addig a *mezőgazdaság* tekintetében az *összes befizetések csökkenése volt tapasztalható*.

Az országos adatok azt mutatják, hogy a mezőgazdasági összes befizetések 1998-ban mintegy 30%-kal alacsonyabbak voltak, mint négy évvel korábban. Ennek oka egyrészt az áfa visszaigénylésekre volt visszavezethető, másrészt zömmel a gázolaj jövedéki adójának visszatérítésével volt magyarázható. Az áfa visszaigénylés azonban csak látszólag javított a mezőgazdaság helyzetén (Alvincz, 2000). Egyfelől azért, mert *az áfa* olyan adó, amely *automatikusan növelte a mezőgazdaság kiadásait*, és ezt a többletkiadást lehetett csak visszaigényelni, másfelől figyelembe kell venni, hogy minél nagyobb mértékű az *áfa visszaigénylés*, annál nagyobb annak *finanszírozási igénye és elmaradó hozadéka* is. Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy az áfa megfizetése és visszaigénylése között eltelt időszak *pénzromlás*át[17] az állam nem vette figyelembe,

[15] Az agrárium energia-felhasználásában jelentős szerepet játszó gázolaj felhasználás szorosan kapcsolódik az erő- és munkagépekhez, szállítójárművekhez, az önjáró betakarítógépekhez és szárítóberendezésekhez, ezért vizsgálható a gázolaj jövedéki adójának visszatérítése a fejlesztési forrásokkal összefüggésben.

[16] A mezőgazdaságot érintő adóelvonásokkal kapcsolatos adatok csak országosan álltak rendelkezésemre, így sajnos a regionális (Csongrád megye) szintű információk hiányában a megye mezőgazdasági befizetéseit nem tudtam elemezni.

[17] 1998-ban pl. az inflációs ráta 14,3% volt.

de a mezőgazdasági vállalkozót érzékenyen érintette, különösen, ha éves áfa-bevalló volt. Ez a szituáció tehát a mezőgazdasági termelők pénzügyi helyzetét rontotta, és ezen keresztül a fejlesztési lehetőségeiket szűkítette.

A mezőgazdaság befizetései (1994, 1998)
(adatok MFt-ban)

9. táblázat

Elvonás megnevezése	1994. év			1998. év			
	Vállalkozások			Vállalkozások			
	társas	egyéni	összesen	társas	egyéni	magán-személy	összesen
1. Társasági adó	2.771	5	2.776	6.991	-2	-	6.989
2. Vám, illeték befizetés	93	-	93	1.607	37	-	1.644
3. Egyéb befizetések	288	26	314	791	94	-	885
I. Befizetések összesen	3.152	31	3.183	9.389	129	-	9.518
4. Általános forgalmi adó	557	-1.371	-814	-9.315	-5.010	-	-14.325
5. Fogyasztási és jövedéki adó	1.163	2	1.165	-2.368	-647	-957*	-3.972
II. Fogyasztáshoz kapcsolt adók összesen	1.720	-1.369	351	-11.683	-5.657	-957	-18.297
III. Személyi jövedelemadók	9.862	20	9.882	17.304	843	-	18.147
IV. Egyéb (pl. pénzintézetek stb.)	-	-	-	8	1	-	9
Összesen (I+II+III+IV)	14.734	-1.318	13.416	15.018	-4.684	-957	9.377

*a gázolaj fogyasztási adója

Forrás: APEH és PM adatok alapján, AKII számítás, 2000

Az agráriumot érintő elvonások értékelésénél nem lehetett figyelmen kívül hagyni a mezőgazdaság befizetéseinek és adó visszaigényléseinek strukturális vizsgálatát sem (10. táblázat).

A fogyasztáshoz kapcsolt adók nélküli (a visszaigénylések miatt) befizetések belső szerkezetéből látható, hogy a *társasági adó nagysága több mint 2,5-szeresére nőtt*, de aránya az összes elvonáson belül alig változott (20-25% között alakult). A mezőgazdasági befizetésekből a személyi jövedelemadó nominális értéke jelentős „inflációs nyomás" mellett négy év alatt 1,8-szeresére nőtt, melynek aránya az összes adón belül mintegy 10%-kal csökkent. Negatív előjelű elvonásként funkcionált – az adók végösszegét csökkentette – 1994-ben az áfa, 1998-ban az áfa és a fogyasztási és jövedéki adó visszatérítés. Az áfa azért csökkentette az agrárágazat adóterheit, mert *a mezőgazdaság áfa nettó visszaigénylő pozícióba került*. Ez azt jelentette, hogy a mezőgazdasági input beszerzéseket terhelő előzetesen felszámított áfa összege meghaladta a mezőgazdasági értékesítéshez kapcsolódó fizetendő áfa összegét [18].

[18] A mezőgazdasági inputfelhasználás általában 25%-os, az output kibocsátás általában 12%-os, a mezőgazdasági exportot pedig 0%-os áfa terheli.

A mezőgazdasági befizetések és adó-visszaigénylések belső struktúrája
(1994, 1998)
(adatok MFt-ban)

10. táblázat

Elvonás megnevezése	1994		1998	
	mezőgazdasági termelők	Megoszlás (%)	mezőgazdasági termelők	megoszlás (%)
1. Társasági adó	2.776	21,3	6.989	25,2
2. Személyi jövedelemadó	9.882	75,6	18.147	65,6
3. Egyéb elvonások	407	3,1	2.538	9,2
Elvonások összesen (1+2+3)	13.065	100,0	27.674	100,0
4. ÁFA a visszaigénylés után	-814	-231,9	-14.325	-78,3
5. Fogyasztási és jövedéki adó a visszaigénylés után	1.165	331,9	-3.972	-21,7
Fogyasztáshoz kapcsolt adó a visszaigénylések után összesen (4+5)	351	100,0	-18.297	-100,0

Forrás: APEH, PM és AKII adatok alapján végzett számítások, 2000

Az áfa-n kívül a fogyasztási és jövedéki adó visszatérítés – ezen belül elsősorban a *gázolaj jövedéki adójának visszatérítése*[19] – összege volt jelentősebb 1998-ban. Ez évben az agrárágazat összes negatív adójának közel 80%-át az áfa visszaigénylés, míg 20%-át a fogyasztási és jövedéki adó visszatérítése tette ki.

2.1.2. Az energiafelhasználással összefüggő adóvisszatérítés empirikus vizsgálata

Az előzőekben láttuk, hogy a gázolaj fogyasztási illetve jövedéki adójának visszatérítése bizonyos forrásokat jelenthet a mezőgazdasági vállalkozások számára. Ennek az a magyarázata, hogy a gázolaj fogyasztási illetve jövedéki adóját az eladó fizeti be a költségvetésbe, így logikus, hogy az adót beépíti az eladási árba. Viszont a mezőgazdasági termelő mint vevő megfizeti az adót a gázolaj árában, de az adótartalom egy részét visszaigényelheti a költségvetésből, így válhat ez az adóvisszatérítés negatív adóvá, azaz pénzügyi forrássá. *Ennek a szabályozó elemnek a bevezetése nem csökkentette a mezőgazdaság terheit*, hiszen a gázolaj jövedéki adójának folyamatos növekedése miatt a vissza nem igényelhető adótartalom is növekedett. Az empirikus vizsgálat célja annak megállapítása volt, hogy az adóvisszatérítésnek *mekkora forrásfelszabadító hatása* lehetett a vizsgált időszakban Csongrád megyében.

[19] A gázolaj fogyasztási adójának visszatérítése csongrád megyei empirikus vizsgálatával a 3.3.2. alfejezetben foglalkozom.

A fogyasztási adóvisszatérítés jogi szabályozása szerint azok a mezőgazdasági vállalkozások, amelyeknek tulajdonában vagy használatában mezőgazdasági földterület van, és mezőgazdasági termelőtevékenységet folytatnak, jogosultak a gázolaj fogyasztói árában megfizetett fogyasztási, illetve jövedéki adó[20] egy részének visszaigénylésére.
A jogi szabályozás a *jogosultak körének* meghatározása mellett kitér egyrészt a termelők által *kedvezményesen felhasználható maximális gázolajmennyiség nagyságára*, másrészt szabályozza *a gázolaj adótartalmának visszaigényelhető részét*.
A mezőgazdasági termelők az adó visszatérítésénél évente, hektáronként az egyes művelési ágakban legfeljebb a 11. táblázatban levő gázolaj-mennyiségeket vehetik figyelembe (a felhasznált gázolajmennyiséget számlával kell igazolni):

Gázolaj beszerzését segítő adóvisszatérítésnél figyelembe vehető maximális gázolaj-mennyiség (1993-2000)

11. táblázat

Megnevezés	Felhasználható gázolaj-mennyiség	Érvényesség időtartama
1. Szántó művelési ág	90 l/ha	1993-2000
2. Kert, szőlő, gyümölcsös művelési ág	200 l/ha	1993-2000
3. Gyepművelési ág	12 l/ha	1993-2000
4. Erdő-felújítási munka	90 l/ha	1993-2000
5. Halászati tevékenység	55 l/ha	1996-2000
6. Szarvasmarhatartás	85 l/ha	1996-2000

Forrás: 1991. évi LXXVIII. tv; 1994. évi LXXXVIII. tv; 1997. évi CIII. tv.

A 11. táblázatban közölt gázolajmennyiségek után a mezőgazdasági termelők vagy együttesen, vagy az egyes növénytermesztési munkafázisonként külön-külön igényelhetik az adóvisszatérítést. A szántó, a kert, szőlő és gyümölcsös művelési ágban a talaj előkészítéstől a betakarításhoz kapcsolódó közvetlen szállításig terjedő munkafázisokhoz, a gyep művelési ágban pedig a növényápoláshoz és a növényvédelemhez, valamint a betakarításhoz és a hozzá kapcsolódó közvetlen szállításhoz a 12. táblázatban meghatározott gázolajmennyiségek vehetők figyelembe.

[20] Az említett adó visszaigénylés jogi szabályozása a fogyasztási adóról és a fogyasztói árkiegészítésről szóló, többször módosított 1991. évi LXXVIII. tv. és ennek végrehajtására kiadott 2/1995. (I. 30.) kormányrendelet, illetve a jövedéki adóról szóló 1997. évi CIII. tv. 1997-től a gázolaj fogyasztási adóját, a gázolaj jövedéki adója váltotta fel.

Az egyes növénytermesztési munkafázisoknál figyelembe vehető gázolaj-mennyiség (l/ha)

12. táblázat

Munkaművelet megnevezése	Szántó	Kert, szőlő, gyümölcsös	Gyep
Talaj-előkészítés	44	36	-
Vetés, ültetés, palántázás	8	6	-
Növényápolás, növényvédelem	9	60	2
Talajerő pótlás, tápanyagellátás	3	14	-
Betakarítás	22	30	8
Szállítás	4	54	2
Összesen:	**90**	**200**	**12**

Forrás: 1991. évi LXXVIII. tv.

1996-tól bővült a felhasznált gázolaj utáni adó visszatérítésre jogosultak köre, vagyis azt a szabályozó elemet kiterjesztették néhány állattenyésztési tevékenységre is. A szarvasmarhatartó évente tehenenként 85 liter gázolaj felhasználást figyelembe véve igényelheti vissza a fogyasztási, illetve a jövedéki adó egy részét.

A mezőgazdasági termelő, a szarvasmarhatartó a vásárolt és felhasznált – számlával igazolt – gázolajmennyiség után a 13. táblázatban rögzített mértékben jogosult visszaigénylésre.

A gázolaj fogyasztási, illetve jövedéki adója és a visszaigényelhető adó mértéke (1993-2000)

13. táblázat

Gazdasági évek	Fogyasztási/jövedéki adó mértéke (Ft/l)	Visszaigényelhető hányad		
		%	Ft/l folyó áron	Ft/l reál áron***
1993	22,40	33,00	7,39	7,39
1994	23,00*/26,20**	50,00	12,30	10,35
1995	30,20	50,00	15,10	9,91
1996	34,70	70,00	24,29	12,9
1997	40,00	85,00	34,00	15,27
1998	67,60	65,53	44,30	17,9
1999	75,00	65,60	49,20	17,57
2000	80,20	80,00	64,16	21,82

*1994. I. 01-VI. 30.
**1994. VII. 01-X. 30.
***1993-as árakon számolva

Forrás: 1991. évi LXXVIII. tv. 1 melléklet; 1994 évi LXXXVIII. tv; 1997. évi CIII. tv.

A *visszaigényelhető hányad százalékos értékét* vizsgálva azt látjuk, hogy az adóvisszatérítés mértéke 1997-ig fokozatosan emelkedett, majd 1998-99-ben csökkent, de ezt követően ismét megemelték. Az ok az volt, hogy a kormányváltást követően az agrárium érdekei – a fiskális politika elsőbbsége miatt – háttérbe szorultak, majd amikor az agrárágazatban felhalmozódott problémák megoldására sürgető igény jelentkezett, ismét megnövelték az adóvisszatérítési hányad nagyságát. Ez az agrárkormányzati lépés

is inkább „tűzoltó” jellegű beavatkozásnak tekinthető, mintsem egy jól átgondolt, hosszú távra szóló agrárstratégia részének. Ez annál inkább elmondható, mert a visszaigényelhető hányad százalékos mértékének növelése és az ágazat terheinek csökkentése között lazább összefüggés van, mint azt feltételeznénk. Ezt bizonyítja a 5. ábra is, amelyen a gázolaj visszatérített hányadát folyó ár mellett reáláron is tanulmányozhatjuk.

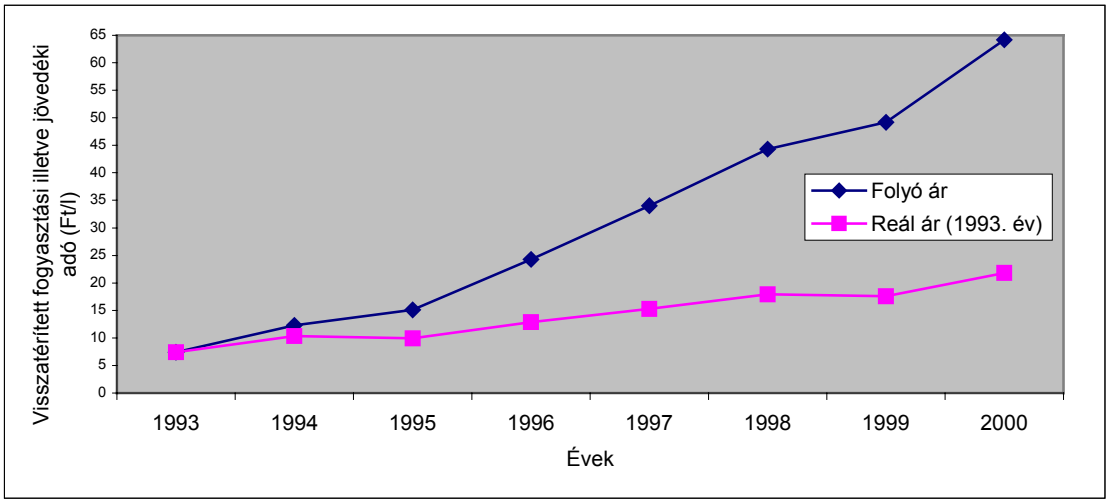

Forrás: 1991. évi LXXXVIII. tv. 1. melléklet; 1994. évi LXXXVIII. tv.; 1997. évi CIII. tv.

5. ábra A gázolaj fogyasztási illetve jövedéki adó visszaigényelhető hányada 1993-2000 között

1993-2000 között a visszaigényelhető adó nagysága reáláron számolva azt mutatja, hogy a *mezőgazdasági vállalkozások helyzetét* 1993-hoz képest *ez a szabályozó elem csak kis mértékben javította*. A Csongrád megyei FVM Hivatal rendelkezésemre bocsátotta azt a hat éves adathalmazt, melynek segítségével a gázolaj adóvisszatérítésének hatását megyei szinten is megvizsgálhattam. Az 1994-99 közötti időszakban a hivatalhoz 41.694 pályázat érkezett, 2,6 milliárd Ft értékű utólagos adóvisszatérítés tárgyában. Az adóvisszatérítés összegét folyó- és reáláron is értékeltem (6. ábra). A beadott pályázatok száma a vizsgált évek között igen kismértékű szórást mutatott, ennek ellenére az adóvisszatérítés folyó áras összege erőteljesen nőtt, jelezve azt, hogy a mezőgazdasági vállalkozók gázolaj költsége is egyre nagyobb terheket rótt rájuk, hiszen az utólagosan visszaigényelhető adó finanszírozási igénye vásárláskor szintén nagy volt.

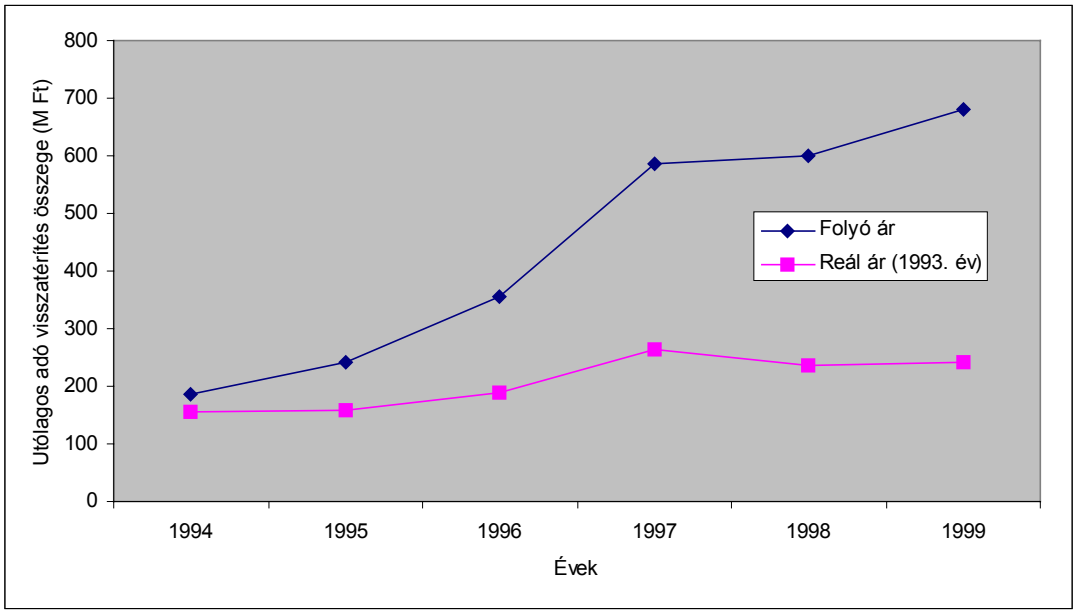

Forrás: Csongrád megyei FVM Hivatal adatai alapján saját számítások

6. ábra A gázolaj fogyasztási/jövedéki adó utólagos visszatérítése (Csongrád megye)

Az utólagosan visszatérített adó reáláras nagysága viszont azt mutatja, hogy az 1993-as támogatáshoz képest alig növekedett a visszaigényelhető adó összege, sőt 1998-99-ben az előző évhez képest még csökkent is. A reáláron számított, a *mezőgazdasági termelőkhöz visszajuttatott pénzeszközök nagysága* hat év alatt kb. *1,2 milliárd Ft volt*, ami egy pályázatra vetítve átlagosan 30.000 Ft-ot tett ki.

Megállapítható tehát, hogy megyei szinten – ami tükrözi az országos helyzetet is – *az energiafelhasználással összefüggő adóvisszatérítés* reálértéken a szabályozó elem bevezetése óta, *szerény mértékben növekedett*[21]. Az utólagos adóvisszatérítés pozitív hatása abban állt, hogy *pénzeszközt szabadított fel* a mezőgazdasági vállalkozások számára, ami kismértékben enyhítette a mezőgazdasági vállalkozások pénzügyi gondjait.

2.1.3. Az értékcsökkenési leírás szerepe a mezőgazdasági termelők gazdálkodásában

A mezőgazdasági termelés elképzelhetetlen viszonylag nagy értékű tárgyi eszköz állomány nélkül, és ezen belül is alapvető szerepe van a mezőgazdasági erő- és munkagépállománynak. Ezek a gépek a növénytermesztésben, az állattenyésztésben és a

[21] Természetesen az egyes vállalkozásokra gyakorolt hatás attól is függ, hogy a gépek, berendezések teljesítménye hogyan változott. Ezt pontosan nem lehet megállapítani, összességében valószínűsíteni azt lehet, hogy az országos tendenciával egyezően inkább csökkent, mint nőtt.

mezőgazdasági szolgáltatató ágazatokban egyaránt nélkülözhetetlenek. Nagy beruházási értékükhöz képest viszonylag rövid a hasznos élettartamuk, és a mezőgazdaság jellegéből adódóan rövid idő alatt nagy igénybevételnek vannak kitéve, ugyanakkor használatuk nem egyenletes (növénytermesztésben használt erő- és munkagépek). A fentiekből következik, hogy igénybevételük és *elhasználódásuk nem lineáris,* és a *gép bekerülési értékének megtérülését* a mezőgazdasági termékek árbevétele – a *leírási bevételen* keresztül – *nem mindig biztosítja*. Igen nagy probléma, ha a termelés során az értékcsökkenési leírás nem leírási bevételként funkcionál, ugyanis ebben az esetben az amortizáció a termelő veszteségét növeli, és elerodálja a fejlesztési forrás egy részét. A fejlesztési források növelése céljából válhat szükségessé a lineáris leírási mód helyett más leírási módok alkalmazása. Az általam elvégzett modellszámítás célja egyrészt az volt, hogy bemutassam a lineáristól eltérő leírási mód hogyan hatott a tárgyi eszköz megtérülésére és forgási sebességére, másrészt, hogy a leírási mód megválasztása hogyan befolyásolta a vállalkozás működésből származó tőkeforrásának nagyságát.

A társasági adó és a személyi jövedelemadó törvény szabályozza a tárgyi eszközök amortizációs normáit. Csak e normák által meghatározott értékcsökkenési leírást fogadják el költségként a vállalkozásoknál. A fenti törvények „rugalmatlan" amortizációs kulcsai állami szempontból előnyösek, mert jól tervezhető az adóbevétel nagysága, a mezőgazdasági vállalkozások szempontjából hátrányosak, mert az *amortizációnak nem lehet adóhalasztó,* ezen keresztül *jövedelemalakító, fejlesztési forrásnövelő hatása*, pedig erre az ágazatnak nagy szüksége volna.

A lineáris és a mezőgazdaságban szakmailag is indokolt degresszív értékcsökkenési leírás[22] különbségéből adódó eltéréssel összefüggő hatásvizsgálatot – *a gépberuházás megtérülésére* – modellszámításokkal végeztem el. Ezek eredményeit a 14. táblázatban foglaltam össze.

[22] Az értékcsökkenési leírási módok lineáristól eltérő megválasztásának, a „rugalmas" amortizációs rendszernek elsősorban az erő- és munkagépek esetén van jelentősége – hiszen nagy beruházási értéket viszonylag rövid idő alatt lehet leírni – ezért a leírási módok hatását a gépberuházás megtérülése példáján vizsgáltam. Természetesen a „rugalmas" amortizációs rendszer alkalmazása nemcsak a gépekre, hanem más tárgyi eszközökre is kiterjeszthető.

A lineáris (adótörvényben engedélyezett) és a degresszív leírási módok hatása a gépberuházás megtérülésére
(modellszámítás 1994-ben végzett gépberuházás esetén)

14. táblázat

Lineáris leírás							Me.:%	
Évek	**Érték-csökkenési leírás**	**Adózás előtti eredmény [1]**	**Adó [2]**	**Működésből származó tőkeforrás [3]**	**Diszkont faktor [4]**	**Diszkontált működésből származó tőkeforrás**	**Megté-rülés (M)**	**Beruhá-zás forgási sebesség (BF_s)**
1994.	14,5	23,0	8,3	29,2	0,8418	24,6		
1995.	14,5	28,3	5,1	37,7	0,6566	24,8		
1996.	14,5	26,2	4,7	36,0	0,5312	19,1	M=5,60	
1997.	14,5	21,1	3,8	31,8	0,4490	14,3		
1998.	14,5	18,2	3,3	29,4	0,3928	11,5	BF_s=1,15	
1999.	14,5	14,3	2,6	26,2	0,3571	9,4		
2000.	13,0	11,0	2,0	22,0	0,3401	7,5		
Összesen:	100,0	142,1	29,8	212,3	-	**111,2**		
Degresszív leírás [5]								
1994.	25,0	12,5	4,5	33,0	0,8418	27,8		
1995.	21,4	21,4	3,9	38,9	0,6566	25,5		
1996.	17,9	22,8	4,1	36,6	0,5312	19,4	M=5,00	
1997.	14,3	21,3	3,8	31,8	0,4490	14,3		
1998.	10,7	22,0	4,0	28,7	0,3928	11,3	BF_s=1,16	
1999.	7,1	21,7	3,9	24,9	0,3571	8,9		
2000.	3,6	20,4	3,6	20,4	0,3401	6,9		
Összesen:	100,0	142,1	27,8	214,3	-	**114,1**		

[1] a hosszú lejáratú állampapír piaci referenciahozammal kalkulálva[23]
[2] a társasági adó mértékével számolva
[3] az értékcsökkenési leírás és az adózás utáni eredmény együttes összege
[4] beruházási árindexekkel kalkulálva
[5] évek száma összege módszerével számolva
Forrás: Saját számítások (Juhász, 2001)

A táblázat jól mutatja, hogy a két modellszámítás között csak az értékcsökkenési leírás módja más. Az elsőnél az adótörvény által meghatározott *lineáris értékcsökkenési leírást* vettem alapul, a másodiknál pedig a mezőgazdasági ágazatokban gyakran kívánatos *degresszív értékcsökkenési leírási* módot alkalmaztam. A degresszív értékcsökkenési leírás előnye abban áll, hogy ha a termelésben a mezőgazdasági termék ára fedezetet nyújt a gyorsabb ütemű leírásra, akkor ezt a mezőgazdasági termelésben előnyös kihasználni. A mezőgazdasági termelés eredményei között az egyes években igen nagy ingadozások lehetnek, így egy jó termelési év a mezőgazdasági gép (vagy más tárgyi eszköz) megtérülését és a beruházás forgási sebességét növelheti.

[23] Tekintettel arra, hogy a mezőgazdasági vállalkozás speciális erőforrásainak (pl.: termőföld, kombájn, speciális szakmai ismeretek stb.) nincs alternatív felhasználási lehetősége, így az elvárható jövedelmezőség szintjét úgy határoztam meg, hogy a befektetéssel átlagosan elérhető hozadékot (a hosszú lejáratú állampapír piaci referenciahozam) az adózás utáni eredménnyel vettem egyenlőnek.

A modellszámításokból az is látható, hogy ha az adótörvényekben a mezőgazdasági termelők részére megengedték volna a degresszív leírási formát, ez tőkearányosan közel 3%-kal – költségarányosan pedig ennek akár többszörösénél – növelhette volna a fejlesztési pénzforrás nagyságát a jelenleg megengedett lineáris leírással szemben (114,1-111,2=2,9%). Lényeges dolog azt is figyelembe venni, hogy ez a működési tőkeforrás növekedés olyan *reáláras tiszta tőkeforrás* volna, ami innovációra felhasználható pénzeszközként állna rendelkezésre. További előnyt jelentene, hogy a *beruházás megtérülése* több, mint fél évvel *csökkent volna*, a *beruházás forgási sebességének* egyidejű *javulása* mellett. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az esetek nagy részében az adótörvények „rugalmatlan" amortizációs normái a közvetlen elvonásokon túl további „közvetett elvonást" idéztek elő az agráriumban, tovább rontva az amúgy is forráshiánnyal küszködő mezőgazdaságból élők pénzügyi helyzetét.

Jól mutatja a különbséget, ha a két leírási mód során képződött működési tőkeforrás tőkemegtérülésre gyakorolt hatását ábrázoljuk (7. ábra).

A degresszív leírás esetén az látszik, hogy a gépmegtérülés üteme az első három évben észrevehetően nagyobb volt. A magasabb leírási bevétel miatt – melyet nem terhel adófizetési kötelezettség – a termelő a gépérték közel 89%-át lett volna képes visszatéríteni az első négy év alatt. Ez az érték a lineáris leírás esetén 86% körüli. Ennek az a magyarázata, hogy a beruházás évétől egyre távolabb kerülve a termelő leírási bevétele egyre kisebb és kisebb reálértékkel volt figyelembe vehető, az infláció pénzértéket csökkentő hatása miatt.

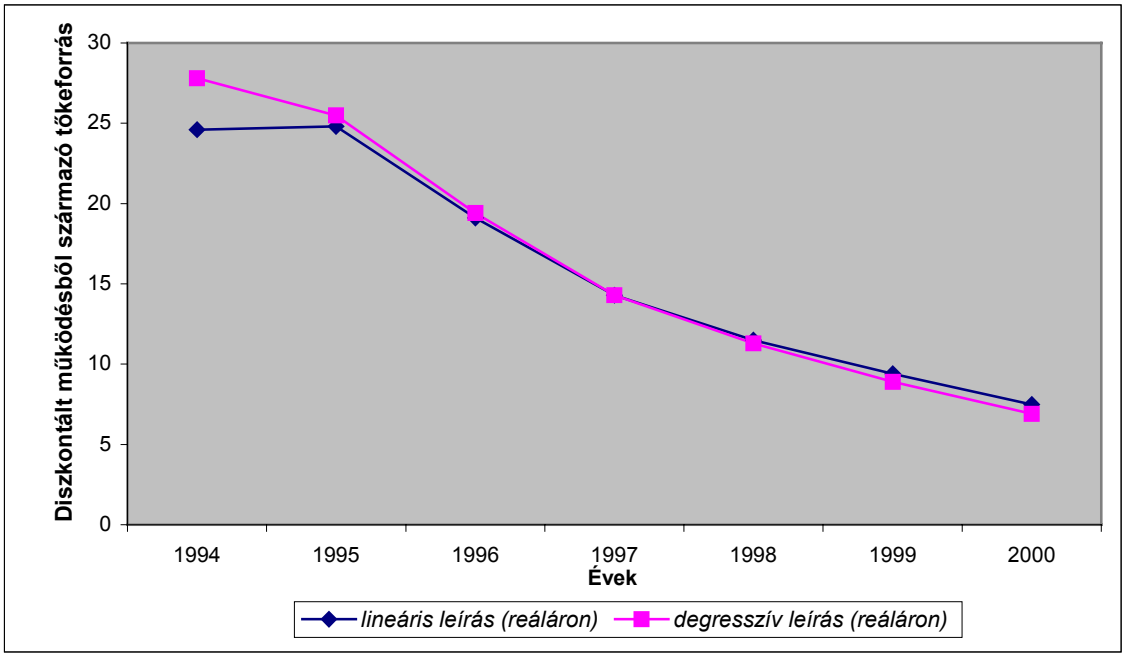

Forrás: Saját számítások (Juhász, 2001)

7. ábra A működésből származó tőkeforrás alakulása lineáris és degresszív értékcsökkenési leírási mód esetén (modellszámítás)

Fontos megjegyezni - mint arra már korábban is utaltam –, hogy jelenleg nem érdemes a termelőnek az adótörvényekben rögzített leírási kulcsoktól eltérnie, mert az azt meghaladó értékcsökkenési normák alkalmazása esetén számított amortizációt adóalap növelő tételként kell figyelembe vennie, tehát a degresszív leírási módhoz képest az adó összege növekszik. Vagyis *az állam az adómentes tőkeforrás csökkentésével sújtja az adótörvényben rögzített értékcsökkenési leírási kulcsoktól magasabb amortizációs kulcsot használó termelőt*.

Az értékcsökkenési leírás értékelésénél figyelembe kell vennünk az *inflációt*. Az infláció olyan tényező, amely hozzájárul a pénz értékének időbeli fluktuációjához, általa a pénz vásárlóértéke idővel csökken. Ezért igen fontos a beruházás-gazdaságossági számításoknál az infláció hatásának figyelembevétele (E. N.Castle et al., 1992).

A hazai inflációs viszonyok között az értékcsökkenés összege köztudottan nem követi az inflációt, így *az amortizáció értéke* az idő előrehaladtával *nem fedezi a termelésből kivont tőke értékét*. Ennek illusztrálására szolgál a 15. táblázat.

A lineáris (adótörvényben előírt) értékcsökkenési leírási mód hatása a gépberuházás megtérülésére
(modellszámítás, 1994-ben végzett gépberuházás)

Me:% 15. táblázat

Évek	Érték-csökke-nési Leírás	Adózás előtti eredmény	Adó	Adózás utáni eredmény	Diszkontált értékcsök-kenési leírás	Diszkon-tált ered-mény	Diszkontált működésből származó tőkeforrás	Megtérülés (M) Beruházási forgási sebesség (BF_s)
1994	14,5	23,0	8,3	14,7	12,2	12,4	24,6	
1995	14,5	28,3	5,1	23,2	9,5	15,2	24,7	
1996	14,5	26,2	4,7	21,5	7,7	11,4	19,1	M=5,60
1997	14,5	21,1	3,8	17,3	6,5	7,8	14,3	
1998	14,5	18,2	3,3	14,9	5,7	5,9	11,6	BF_s=1,15
1999	14,5	14,3	2,6	11,7	5,2	4,2	9,4	
2000	13,0	11,0	2,0	9,0	4,4	3,1	7,5	
Összesen:	100,0	142,1	29,8	112,3	**51,2**	60,0	111,2	

Forrás: Saját számítások (Juhász, 2001)

A modellszámítás eredménye azt mutatja, hogy az 1994-ben végzett gépberuházás során a termelésben lekötött 100 egység értékű gép amortizációval történő megtérülése reálértékben csupán 51,2%-os volt. Ez azt jelentette, hogy az *inflációs hatások miatt* a termelésből közel 50%-os *tőkekivonás történt*. Továbbá a meg nem térített amortizáció a mezőgazdasági vállalkozásoknál az adózás előtti eredményt megnövelte, így a vállalkozás olyan eredmény után is fizetett adót, ami a korábban már adózott nyereségéből származott *(„burkolt" kettős adózás)*. Ennek kiküszöbölésére ajánlja Pfau (1998), hogy *az értékcsökkenés mértékét az inflációnak megfelelően fel kell értékelni* és így növelni az amortizáció összegét. Ebben az esetben a nyereség a valóságos helyzetet tükrözi és nem tartalmaz amortizációs elemeket. E gondolatmenet szerint megvizsgálhatjuk, hogy az inflációval korrigált értékcsökkenési leírás elszámolása hogyan hatott volna a vállalkozó gépberuházásának megtérülésére (16. táblázat).

Az *inflációval korrigált, „értékkövetővé" tett amortizáció* a gépérték közel 90%-os visszatérítését biztosította volna, feltéve, hogy az átlagosan elvárható adózás utáni nyereség eléri a hosszú lejáratú állampapír-piaci referenciahozamokat. Emellett kb. 9 hónappal rövidítette volna le a beruházás megtérülési idejét a forgási sebesség növekedése következtében.

Az inflációval korrigált lineáris értékcsökkenési leírás hatása a gépberuházás megtérülésére
(modellszámítás, 1994-ben végzett gépberuházás)

Me:% 16. táblázat

Évek	Érték-csökkenési leírás	Inflációval korrigált ért.leírás	Adózás előtti eredmény	Adó	Adózás utáni eredmény	Diszkontált érték-csökkenési leírás	Diszkontált eredmény	Diszkontált működésből származó tőkeforrás	Megtérülés(M) Beruházás forgási sebessége (BF_s)
1994	14,5	17,2	20,3	7,3	13,0	14,5	10,9	25,4	
1995	14,5	22,1	20,7	3,7	17,0	14,5	11,2	25,7	
1996	14,5	27,3	13,4	2,4	11,0	14,5	5,8	20,3	M=4,85
1997	14,5	32,3	3,3	0,6	2,7	14,5	1,2	15,7	
1998	14,5	32,7	0	0	0	12,8	0	12,8	BF_s=1,22
1999	14,5	28,0	0	0	0	10,3	0	10,3	
2000	13,0	24,0	0	0	0	8,2	0	8,2	
Összesen:	100,0	184,4	57,7	14,0	43,7	**89,3**	29,1	118,4	

Forrás: Saját számítások (Juhász, 2001)

Az inflációval korrigált amortizáció ismeretében megbecsültem a gazdálkodó szervezetek által Csongrád megyében 1994-ben beszerzett gépekhez támogatásként nyújtott és a pénzromlás miatti tőkekivonás mértékét.

1994-ben a megyében a gazdálkodó szervezetek közel 340 millió Ft-os gépállományt helyeztek üzembe. Ennek kb. 35%-át állami támogatásként vehették igénybe (vissza nem térítendő, forráskiegészítő, kamattámogatás). Az 1994-2000 közötti 7 év *inflációja kettős negatív hatást* fejtett ki a fenti gazdálkodó szervezetek fejlesztési forrásaira. Az eredeti 339 millió Ft-os összeg helyett kb. 174 millió Ft értéket tudtak visszaforgatni a termelésbe, ami 165 millió Ft-os *tőkekivonást* jelentett. Ezen kívül az amortizáció infláció miatti értékvesztése – az adózás előtti nyereséget megnövelve – becslésem szerint mintegy 50-52 millió Ft-os *adóteher növekedést* jelentett (17. táblázat).

Ez úgy értékelhető, hogy a gazdálkodó szervezetektől – 1994-2000 között csak az 1994. évi gépberuházás után – közel 100 millió Ft-os tőkekivonás történt. A tendencia 1995-től is tovább folytatódott, így a valóságban ennek az összegnek a többszöröse volt a tényleges tőkekivonás, amely még akkor is igaz, ha időközben az infláció üteme némileg mérséklődött[24]. A számításból az is kiderült, hogy az állami támogatás és az

[24] A tényleges tőkekivonás a valóságban ennél kissé alacsonyabb, mivel az amortizáció összege a különböző évjáratú tárgyi eszközök bekerülési értéke alapján képződik. Ezt a problémát az úgynevezett „vintage-modellek" segítségével vizsgálja az ökonometriai szakirodalom.

állami költségvetés bevételét jelentő adóteher növekedés egyenlege 67 millió Ft volt, ami azt jelentette, hogy a tényleges támogatás mértéke – a meghirdetett 35%-os helyett – a valóságban csak kb. 20%-os lehetett.

Gazdasági szervezetek által üzembe helyezett gépbeszerzések vizsgálata Csongrád megyében
(modellszámítás segítségével becsült adatok)

17. táblázat

Megnevezés	Jelenérték (millió Ft)
1. 1994-ben üzembe helyezett gépek az agrárszférában	339,0
2. A lineáris (adótörvény szerinti) értékcsökkenési leírás jelenértéke (használati idő 7év)	173,6
3. A fenti gépberuházások utáni becsült tőkekivonás 1994-2000 között (1-2)	-165,4
4. Az infláció miatt megnövekedett adóteher becsült nagysága	-51,5
5. Az 1994-ben üzembe helyezett gépek után kapott állami támogatások (kb. 35%-os)	+118,7
6. A támogatások és „elvonások" egyenlege (5-3-4)	-98,2

Forrás: Saját számítások Csongrád megye Statisztikai Évkönyve adatai alapján, 1995

Az előzőekben ismertetett elvonási rendszer és az említett adótörvényekben szabályozott amortizációs normák gazdasági hatásai tehát a következők voltak:

- Az agrártermékek kedvezményes áfa kulcsának köszönhetően a mezőgazdasági társas és egyéni vállalkozások *áfa nettó visszaigénylő pozíció*ba kerültek. Bár ez azt jelenti, hogy az áfa negatív adóként funkcionált, ennek ellenére az áfa nagy input oldali finanszírozási terhe miatt – amely jelentős pénzeszköz tartós lekötését jelenti már a termelés kezdetén – összességében az *agrárium pénzügyi helyzetét* nem javította.
- A *gázolaj adóvisszatérítés* országos és megyei vizsgálata során bebizonyosodott, hogy ez a közgazdasági szabályozó elem az *agrárium helyzetét csak kis mértékben javította*. Ennek az a magyarázata, hogy egyfelől a termelőknek állandóan növekvő fogyasztási illetve jövedéki adóterhekkel kellett szembenézniük a gázolaj fogyasztói árában, ami nagymértékben *megnövelte a termelés finanszírozási igényét*. Másfelől a kormányzat „cikk-cakk", hatásában átgondolatlan *agrárpolitikája nem tette lehetővé az adóvisszatérítés reálértékű növekedését*.
- Modellszámításokkal igazolható volt a degresszív értékcsökkenési leírás használatának előnye – ami szakmai érvekkel is alátámasztható – a lineárissal szemben, aminek az a magyarázata, hogy a *degresszív leírás növelte a reáláras*

működésből származó tőkeforrás nagyságát ugyanakkora értékű beruházás esetén. Az adótörvények (TAO, SZJA) viszont nem teszik lehetővé a termelőknek az előnyösebb leírási mód alkalmazását, hiszen ennek *adóhalasztó hatása* révén *kevesebb adó folyna be* reálértékben az állami költségvetésbe. Az adópolitikának ez az eleme is azt bizonyítja, hogy a fiskális pénzügyi politika maga alá „gyűrte" az agrárpolitikát, „feláldozva" az amúgy is tőkehiánnyal küszködő agrárium érdekeit. Az *agrárkormányzat nem biztosította* a mezőgazdasági gépberuházások *reálértéken történő megtérülését* az amortizáción keresztül, aminek az elmúlt időszakban 50% körüli folyamatos – modellszámításokkal igazolható – tőkekivonás és „burkolt" kettős adózás lett az eredménye, továbbá a valóságos állami támogatás szintje is csökkent kb. 15%-kal. Ez nyilvánvalóan megnövelte az egyéb inflációs hatások következtében előállított tőkekivonást.

3. BERUHÁZÁSI TÁMOGATÁSOK VIZSGÁLATA

3.1. A mezőgazdasági beruházások általános támogatása

A mezőgazdasági beruházásokban az állami szerepvállalás a '80-as évek közepétől a '90-es évek elejéig folyamatosan csökkent. A rendszerváltás idejére a mezőgazdaságra erősen elhasználódott, struktúrájában *korszerűtlen eszközállomány* és különösen *gyenge gépállomány* maradt. A nyolcvanas években az állami gazdaságok 80%-a, a termelőszövetkezetek mintegy 3/4-e nem pótolta az elhasználódott eszközeit. A '90-es évek elejére az épületállomány 30%-os, a gépállomány 70%-os amortizálódottságot ért el. Tetézte a problémát, hogy a beruházások támogatása, s ezzel együtt a mezőgazdasági beruházás is majdnem teljesen leállt a ’90-es évtized első éveiben. Fejlesztési forrásokat 1992-ben már csak a melioráció és az öntözés kapott. Az *állami szerepvállalás kivonulása az agrárágazat területéről* azt eredményezte, hogy a *vagyonfelélés folyamata megállíthatatlannak* látszott. A legnagyobb állományvesztés az ültetvények és a mobilizálható gépek – mezőgazdasági erő- és munkagépek – körében történt, s az átalakulást leginkább a magángazdaságok sínylették meg. A szövetkezetekből kiváló tagok több mint fele egyéni vállalkozásba kezdett, átlagosan 4 hektár körüli földterületen, többnyire hiányos pénzügyi és műszaki feltételek mellett (Udovecz, 2000).

A tárgyi eszközállomány ilyen fokú elhasználódásának csak egyik oka a beruházási támogatás visszaszorulása. A másik nagyon fontos ok, hogy *a mezőgazdaságban az elvárható szinttől lényegesen kevesebb jövedelem képződik*, ami nem teszi lehetővé olyan nagyságú saját fejlesztési forrás képződését, amely idegen forrással (hitel, kölcsön) kiegészítve lehetővé tenné a termelő beruházások egy részének megvalósítását. Ennek oka egyrészt az, hogy agrárvállalkozások jelentős része nem rendelkezik a banki hitelfelvételhez elegendő saját forrással, másrészt a beruházási hitelek magas kamatlábai miatt a „hitelképesek” is ódzkodnak a hitelfelvételtől, vagy hitelfelvétel esetén egy eladósodási folyamatba sodródnak. Fontos tehát, hogy a működőképes, stabil mezőgazdasági vállalkozásokban a termelés folyamatos, zökkenőmentes fenntartása érdekében *megfelelő mértékű hozadék képződjön*. Az *átlagosan elvárható profitnak* olyan nagyságúnak kell lennie, hogy egyrészt a vállalkozás részesedési osztalékfizetési

elvárásaira[25] fedezetet adjon, másrészt a *saját tőke* megfelelő *növelését*, a tárgyi eszközök innovációját is tegye lehetővé.

A mezőgazdasági beruházások támogatásának vizsgálata során – a beruházások országos helyzetének áttekintését követően – a csongrád megyei helyzetkép ismertetésére kerül sor. A beruházásokkal kapcsolatos empirikus vizsgálatok célja kettős volt. Egyfelől modellszámítással megbecsülni – a megtérülési követelmény, mint általános gazdasági vezérelv szem előtt tartásával – a mezőgazdaságban átlagosan elvárható jövedelem illetve gazdasági profitráta nagyságát, másfelől néhány csongrád megyei beruházás példáján keresztül bemutatni az agrárvállalkozók tényleges jövedelmi helyzetét.

3.1.1. A beruházások országos helyzete

A rendszerváltás után a mezőgazdasági beruházások tovább csökkentek, hiszen az akkori kormányzat alapvető célja az volt, hogy a nagyüzemi mezőgazdasági struktúrát megszüntesse és helyette egy magántulajdonon alapuló családi típusú mezőgazdaságot hozzon létre. Ezzel az agrárkoncepcióval nem volt összeegyeztethető a régi mezőgazdasági üzemek beruházás-támogatásának növelése, de nem sikerült a még kialakulóban lévő új vállalkozások beruházásainak támogatási rendszerét sem kidolgozni. Ennek az lett az eredménye, hogy 1992-re a mezőgazdasági beruházások igen nagy mértékben visszaestek (8. melléklet). A *beruházási támogatás nélkül hagyott mezőgazdaság teljesítményei* 1992-ben a *mélypontra jutottak*, a tárgyi eszköz állomány nagy fokú elöregedése miatt a *kormányzat* – mint az irodalmi áttekintésben láttuk - *létrehozta az MFA-t*, *új beruházási és támogatási elemeket vezetett be*, melynek eredményeképpen megkezdődött a mezőgazdasági beruházások igen lassú növekedése (8. ábra). ’95-től a beruházások folyóáras növekedése erőteljesebbé vált, ami ’98-tól ismét lelassult. Ha az agrárágazat beruházásait 1990-es árakon vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a rendszerváltás óta minden évben kisebb volt a beruházás nagysága a bázisévhez viszonyítva. Ennek az az oka, hogy bár a folyó áron számított beruházások az utóbbi időben folyamatosan növekedtek, reálértékük 45-60% körül mozgott, de még

[25] Ez az elvárás a gazdasági szervezeteknél az értékpapír tulajdonosok normálprofitjaként értelmezhető. A családi vállalkozásoknál azt jelenti, hogy a jövedelem a tulajdonos és családtagjai számára a családi szükségletek „elvárható szintű” (saját tőke utáni tőkeigény) kielégítését biztosítsa a „minimális” helyett.

’99-ben sem érte el az 1990-es évi teljesítmény 75%-át. A mezőgazdasági beruházások nemzetgazdasági részaránya is változatlanul alacsony maradt, és ma sem éri el a 4%-ot. A beruházási javak áremelkedése a ’90-es évtizedben közel ötszörös volt, és mivel *a beruházott összegek reálértéken gyakorlatilag nem növekedtek* – sőt néhány éven át csökkentek –, az agráriumban az *elhasználódott eszközök egyszerű pótlását sem biztosították idestova már több mint tíz éve óta*. Az elégtelen mezőgazdasági beruházások két alapvető – de nem egyedüli – oka az volt, hogy az agrárkormányzat támogatási rendszere nem biztosított megfelelő forrásokat a beruházás finanszírozásához, és a mezőgazdasági termelés során pedig nem képződött elegendő fejlesztési forrás.

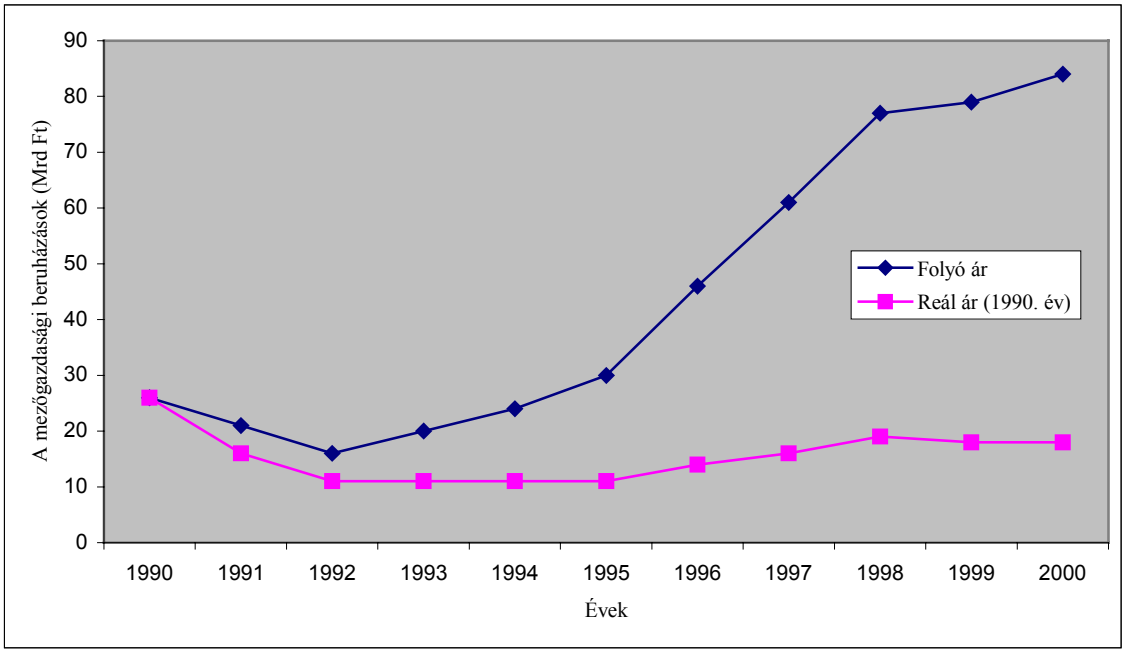

Forrás: lásd 8. melléklet

8. ábra A mezőgazdasági beruházások alakulása 1990-2000 között

Az új beruházási és támogatási szabályozó elemek bevezetésével – mint már korábban utaltunk rá – 1995-től megindult az agrárágazat beruházásainak már érzékelhető nagyságú állami támogatása (18. táblázat). 1993-2000 között folyó áron mintegy 195 milliárd Ft beruházási támogatás folyósítása történt, melyen belül a pályázatos beruházások (gép, épület, ültetvény, üvegház stb.) kb. 75%-os, a reorganizációs támogatás közel 20%-os részaránnyal szerepelt[26]. Elhanyagolható nagyságú volt a

[26] Az agrárgazdasági beruházások és a reorganizációs támogatás együttes részaránya megközelítette a 95%-ot, ez az oka annak, hogy a disszertációban csak e két támogatási forma vizsgálata szerepel.

melioráció és öntözésfejlesztési támogatás, valamint az infrastrukturális célprogram támogatása.

A vizsgált időszakban az agrárium beruházásainak támogatottsági szintje átlagosan – visszterhes állami támogatással együtt – 45%-os volt (lásd 8. melléklet és 18. táblázat).

Az agrárágazat beruházásainak költségvetési támogatását – 1993-as árakon – vizsgálva (9. ábra) azt tapasztalhatjuk, hogy kis mértékű *a támogatási szint növekedése*. Az utóbbi 8 évben reáláron mindössze 91,5 Mrd Ft állami támogatást kapott az ágazat.

A vizsgált időszakban az egy évre jutó mezőgazdasági beruházás összege – 1993 évi árakon számolva – 25 milliárd Ft, a támogatásé 11 milliárd Ft volt. Mivel az értékcsökkenési leírás reálértéke[27] megközelítően akkora összeg volt, mint az évi beruházási érték, arra a következtetésre juthatunk, hogy az *agrárium tárgyi eszköz állományának nominális értéke gyakorlatilag nem nőtt*.

A mezőgazdasági beruházások támogatása 1993-2000 között (erdőgazdálkodást kivéve)

Me.: M Ft 18. táblázat

Támogatási jogcímek megnevezése	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.*	Összesen	%
1. Meliorációs és öntözésfejlesztési támogatás	980	1 219	1 446	1 283	1 776	2 117	1 800	2 275	12 896	6,5
2. Agrár infrastrukturális célprogram	0	642	0	0	0	0	0	0	642	0,5
3. Reorganizációs támogatás	1 225	4 679	7 453	10 878	4 147	2 969	900	0	32 551	17
4. Agrárgazdasági beruházások támogatása	4 000	7 000	3 200	15 398	19 760	30 360	27 000	41 923	148 641	76
Mezőgazdasági beruházások támogatása összesen (folyó áron)	6 205	13 840	12 099	27 559	2 5683	35 446	29 700	44 198	194 730	100
Mezőgazdasági beruházások támogatása összesen** (1993 évi áron)	6 205	11 651	7 944	14 639	11 532	13 923	10 606	15 032	91 532	-

*évi előirányzat

** beruházási árindexekkel kalkulálva (KSH adatok)

Forrás: Alvincz, 2000

[27] Az AKII becslésből (Udovecz, 2000) ismeretes, hogy a mezőgazdasági vállalkozásokban hozzávetőlegesen 77 Mrd Ft volt az éves amortizáció 1998-ban. Ennek értéke reáláron – 1993-as árakon – 30,2 Mrd Ft-nak felel meg, ugyanakkor a beruházás reáláron 30 Mrd Ft, míg az állami támogatás 14 Mrd Ft volt ebben az évben. Ez azt jelenti, hogy az ágazat helyzete az elavultsági fokot illetően nem javult, és az a tendencia a vizsgált időszak egészére jellemző volt.

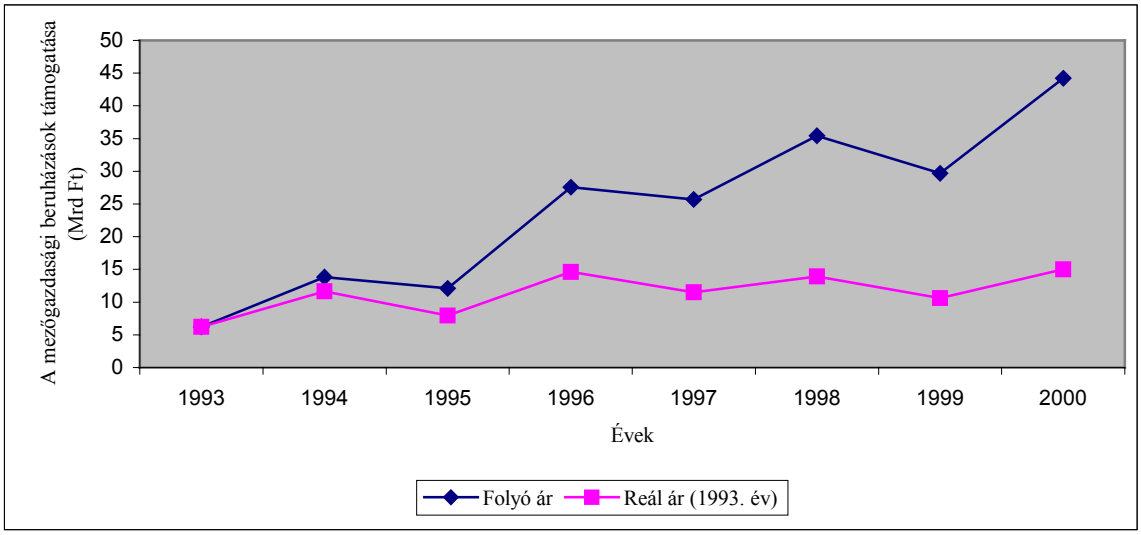

Forrás: lásd 18. táblázat

9. ábra A mezőgazdasági beruházások támogatásának alakulása 1993-2000 között

A fenti adatok ismeretében túlzás nélkül állítható, hogy az 1993-2000 között folyósított állami támogatás nagysága – a mezőgazdaság erő- és munkagép valamint épületállományának elavultsági fokát ismerve – csak „tűzoltásra" volt elegendő.

Az agrárágazat beruházásainak támogatása a kormányzati „cikk-cakk" agrárpolitika iskolapéldája (9. ábra). Ennek az a magyarázata, hogy a rendszerváltás óta nem született olyan hosszú távra szóló beruházási agrárstratégia, amely az ágazat korszerűtlen és elhasználódott eszközállományának cseréjét biztosította volna. Az agrárstratégia gyengeségének köszönhetően a mezőgazdasági eszközállomány olyan állapotba került, hogy *látványos javulás csak egyszeri nagy tőkeinjekcióval* – ez több százmilliárd forintot jelent – és jól kidolgozott, *hatásvizsgálattal támogatott agrárstratégiával* biztosítható.

3.1.2. A beruházások megyei vizsgálata

A csongrád megyei mezőgazdasági beruházások vizsgálatánál – eltérően az országostól[28] - a pályázatos agrárgazdasági beruházásokkal, a beruházási célprogramhoz tartozó meliorizációs és öntözésfejlesztési beruházások alakulásával foglalkoztam.

[28] 1993-94 között a gépberuházások támogatása pályázatos rendszerű volt és az FM Hivatalokon keresztül történt. 1995-től a gépbeszerzési támogatásokat kizárták a MFA-ból, mert a mezőgazdasági erő- és munkagépek állami támogatása visszaigénylés alapján automatikusan az APEH-en keresztül történik. A gépbeszerzésre vonatkozó megyei adatokat az APEH nem bocsátotta rendelkezésemre, így kénytelen voltam a beruházás elemzését a gépbeszerzések nélkül elvégezni.

A Csongrád Megyei FM/FVM Hivatalhoz beérkező beruházási pályázatokból 3163-at fogadtak el 1993-99 között. A pályázatok 70%-a az agrárgazdasági, 30%-a pedig meliorizációs és öntözésfejlesztési beruházások megvalósítására érkezett (9. melléklet). A vizsgált időszakban a ténylegesen megvalósított beruházások értéke 18 milliárd Ft volt, melyhez az állam 7,2 milliárd Ft támogatást nyújtott, ez – hasonlóan az országoséhoz – 40%-os támogatottsági szintnek felelt meg. A termelők a beruházási összeg 80%-át agrárgazdasági, 20%-át meliorizációs és öntözésfejlesztési beruházások megvalósítására használták fel. Az agrárgazdasági beruházásoknál kezdetben a gazdálkodók kisebb, később nagyobb összegű beruházásokat valósítottak meg, jelezve ezzel, hogy *a megyében a nagyobb értékű agrárgazdasági beruházásokra van egyre növekvő igény*. Ennek nyilvánvalóan az volt az oka, hogy a hosszú idő óta használt tárgyi eszközállomány amortizálódottsági foka és műszaki avulása olyan szintet ért el, hogy *teljesen új, korszerűbb eszközállomány beszerzésére volt szükség*. A ténylegesen megvalósított megyei beruházások értékét és annak támogatottságát folyó és reáláron (1993 évi árak) a 10. mellékletben tanulmányozhatjuk. 1993-99 között a megyében megvalósított mezőgazdasági beruházás és beruházási támogatás reálértéke mindössze 50%-a volt a folyó áras értéknek (10. ábra).

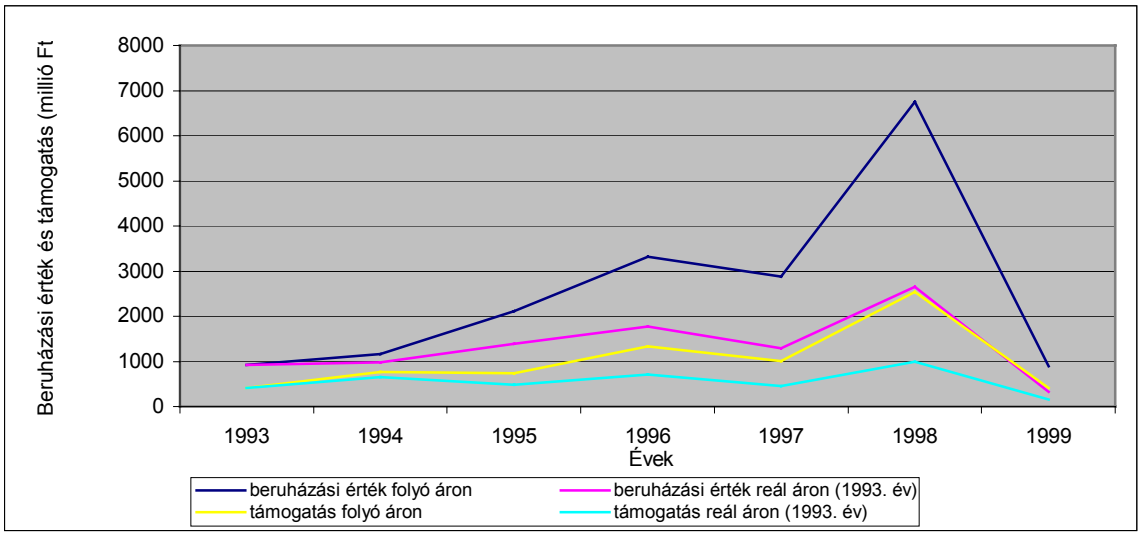

Forrás: Saját számítások a Csongrád Megyei FM/FVM Hivatal adatai alapján

10. ábra Mezőgazdasági beruházások értéke és támogatása (1993-1999)

A csongrád megyei folyó áron számolt *beruházások* az utóbbi években *erőteljesen növekedtek* – különösen 1998-ban –, de reálértékük az időközben bekövetkezett pénzromlás miatt *jelentősen nem változott*. 1995-ben a tényleges beruházási érték – az

előző évhez képest – közel megduplázódott, ennek ellenére a beruházási támogatási arány csökkent, aminek 35%-os támogatottsági szint lett az eredménye, a korábbi átlagos 40-45%-os helyett. Ennek az volt az oka, hogy a kormányzati politika megszorító intézkedései pénzeszközöket vontak el az agrárbüdzséből. Az 1998-ban meghirdetett kedvező pályázati feltételek miatt megnőtt az 1998-as beruházások értéke, lendületet vett az állattartó férőhelyek fejlesztése és rekonstrukciója, dinamikusabbá váltak az ültetvénytelepítések és a tároló- feldolgozóüzemi kapacitást növelő beruházások. 1998-ban a pályázati kiírás feltételrendszere nem volt összhangban a rendelkezésre álló pénzügyi kerettel. Ez azt eredményezte, hogy a megyei beruházási támogatási keret a minisztériumi pótkerettel együtt sem tudta kielégíteni a pályázati igények 50%-át, óriási feszültséget okozva a mezőgazdasági termelők körében. 1998-ban – annak ellenére, hogy kiugróan megnőtt a mezőgazdasági beruházások értéke – *az agrárstratégia elégtelenségének tünetei erőteljesen jelentkeztek*. A pályázati kiírások feltételrendszere túlzottan engedékeny, átgondolatlan volt, nem készült megyei szintű hatásvizsgálat, aminek az lett az eredménye, hogy egyrészt nagyon sok mezőgazdasági termelő csalódott a pályázati támogatási rendszerben, hiszen nem jutott támogatáshoz, másrészt a kaotikus helyzet megoldására bürokratikus fékeket (a pályázat nem megfelelő formai feltételeire és egyéb okokra hivatkozva a pályázatok 40%-át átdolgoztatták) iktattak a rendszerbe időnyerés céljából.

1999-ben erőteljesen visszaesett a megyei beruházások száma és ezzel együtt folyóáras értékük. Ennek alapvető oka az volt, hogy a kormányváltás után *drasztikusan lecsökkentették a támogatással preferált beruházási területeket,* gyakorlatilag csak az ültetvénytelepítést és öntözésfejlesztési beruházásokat támogatták. Az ez évben a megvalósított mezőgazdasági beruházások 7,5-szeresével csökkentek – 1998-hoz képest –, és nem érték el az 1993-as beruházási szintet sem. A beruházás és a beruházási kedv ilyen fokú csökkenése – ami országosan nem volt ilyen extrém – egyértelműen összefüggött az előző évben szerzett igen rossz pályázati tapasztalatokkal is. A vizsgált években a beruházási támogatás reálértéke csak igen kis mértékben növekedett, sőt 1999-ben csökkent és a ’93-as év 40%-át sem érte el.

Az előzőekben láttuk, hogy a megye 7 év alatt folyó áron 7,2 milliárd forintot – 1993-as árakon 3,8 milliárd forintot – kapott a központi költségvetésből mezőgazdasági beruházások támogatására. Ezt a pénzösszeget különböző támogatási formákban használták fel beruházási célok megvalósítására (19. táblázat).

Mezőgazdasági beruházási támogatások[*] támogatási forma, beruházási cél szerinti megoszlása (1993-1999 között)

Me.: M Ft 19. táblázat

Támogatási forma megnevezése	Támogatott összeg folyó áron	Támogatott összeg reál áron	Megoszlás (%)	Beruházási cél megnevezése	Támogatott összeg folyóáron	Támogatott összeg reáláron	Megoszlás (%)
Visszatérítendő kamatmentes támogatás	1.410	750	19,5	Infrastrukturális beruházás	327	173	4,5
Vissza nem térítendő támogatás	518	277	7,2	Fólia-üvegház beruházás	2.433	1.300	33,8
Forráskiegészítő támogatás	184	100	2,6	Ültetvény-telepítés	833	446	11,6
Alaptámogatás	2.850	1.519	39,5	Állattartó telepi beruházás	1.374	735	19,1
Kiegészítő támogatás (pl. térségfejlesztési, integrációt fejlesztő stb.)	315	169	4,4	Feldolgozó-üzem, tároló	982	523	13,6
Kamattámogatás	672	362	9,4	Öntözés-melioráció	1.258	669	17,4
Beruházási célprogram (öntözés-melioráció)	1.258	669	17,4				
Összesen	7.207	3.846	100,0	Összesen	7.207	3.846	100,0

[*] gépberuházás nélkül

Forrás: Saját számítás a Csongrád Megyei FM/FVM Hivatal adatai alapján (1993-1999)

1993-99 között a támogatási formák többször változtak, átmentek egymásba, szétváltak, jelezve azt, hogy az *agrárkormányzat képtelen volt eldönteni, hogy a különböző beruházási célokat milyen támogatási formával lehet a leghatékonyabban megfinanszírozni*. A megye gazdálkodó szervezetei és egyéni termelői az összes támogatás 40%-át *alaptámogatás* formájában kapták, de minimális volt az úgynevezett *kiegészítő támogatásként* folyósított összeg nagysága. Ez a 169 millió Ft reáláras összeg megyei szinten gyakorlatilag semmit sem javított azokon a területeken – térségfejlesztés, integráció elősegítése –, amelyekre folyósították, tehát kis hatékonysággal felhasznált pénzeszköz volt. Jelentősnek mondhatók viszont a *visszatérítendő kamatmentes támogatás*ként, valamint *öntözésfejlesztési és meliorációs beruházások után folyósított összegek*. A *vissza nem térítendő támogatást* elsősorban infrastrukturális beruházások megvalósításához adták, melynek nagyságrendjéből arra lehet következtetni, hogy alig javította a mezőgazdaság eme igen elmaradott területét. A

forráskiegészítő támogatás[29] – mint már arról korábban szóltunk – nem megfelelő támogatási forma volt, mivel a maga automatizmusával rossz hatékonyságú gazdálkodási formákat is támogatott, és ezzel indukálta a kényszervállalkozások számának további megyei növekedését. Sajnos, a beruházási célra felhasznált támogatások nagyságát elsősorban nem a beruházás típusa határozta meg, hanem az adott évi agrárkormányzat által kiírt pályázati célok és feltételek. Ez azt jelentette, hogy a *pályázati kiírások általánosak voltak, nem vették kellően figyelembe a megye komparatív előnyeit jól hasznosító beruházási célokat*, ami gazdaságtalan területekre allokálta a pénzeszközöket.

Probléma volt továbbá, hogy az agrárkoncepció rövid időre szólt, megkezdte ugyan egy fontos beruházási cél támogatását, de egy-két év múlva abbahagyta és más, szintén fontos terület támogatására tért át, nyilván mindig arra, ahol a legsürgősebb megoldásra váró feladatok jelentkeztek.

Ennek az lett az eredménye, hogy egyik beruházási területen sem történt szemmel látható, érdemi javulás. 1993-ban viszonylag jelentős infrastrukturális beruházásba kezdett a megye, melynek támogatása már a következő évben megszűnt. Szintén megkezdődött a fólia-üvegház és az ültetvénytelepítés támogatása, de 1994-ben csak a fólia-üvegház beruházásokat preferálták, és megkezdték az állattenyésztési beruházások támogatását. 1995-ben csak az állattenyésztési támogatás maradt meg, és megkezdődött a tároló-feldolgozóüzem kapacitás növelésének támogatási időszaka. 1996-ban ismét jelentősen támogatták a fólia-üvegházzal kapcsolatos beruházásokat, és megmaradt az állattenyésztés fejlesztésének támogatása. Egy évvel később a fentieken túl ismét dinamikusabbá vált az ültetvénytelepítés és –felújítás támogatása. 1998-ban az ültetvénytelepítési kedv visszaesett a pályázati feltételek megváltozása miatt, míg ’99-ben szinte csak az ültetvénytelepítési beruházásokat támogatták.

A beruházások támogatásához szorosan kapcsolódott az éven túli lejáratú forgóeszköz-hitelek kamattámogatása, melyet 1993-95 között vehettek igénybe a gazdálkodók. Ez 1996-ban megszűnt. 1996-tól sürgető igény jelentkezett arra, hogy a forgóalap feltöltéshez kapcsolódó termelői problémákat megoldják. A termelői likviditási anomáliák megszűntetésére jött létre az úgynevezett *tőkepótló hitelezési konstrukció*, amely segítségével négy év alatt – 1996-1999-ig – közel 7,4 milliárd Ft hitelhez jutottak

[29] A forráskiegészítő támogatást 1994-ben vezették be a támogatási rendszer új elemeként, mivel azonban hamar kiderült, hogy nem alkalmas a mezőgazdasági beruházások támogatására, még ez évben megszüntették.

hozzá a megye vállalkozói a bankok által, átmenetileg megmentve ezzel sok termelőt a fizetésképtelenségtől. Ennek a hitelezési konstrukciónak a megszületése egyrészt azzal magyarázható, hogy az állami támogatások esetlegessége miatt keletkezett problémákat az agrárkormányzat nem tudta kezelni, másrészt a termelőknél képződött csekély jövedelem nem tette lehetővé még a beruházáshoz és a folyó termeléshez kapcsolódó tartós készletek saját forrásból történő feltöltését sem.

Az 1993-99 közötti időszak alatt egy átlagos megyei beruházás bruttó értéke 5,7 millió Ft volt, míg az egy beruházásra jutó támogatás folyó áron 2,3 millió (reáláron 1,2 millió) Ft-ot jelentett.

Nyilvánvalóan ettől az átlagtól jóval nagyobb, de jóval szerényebb összegű beruházásokat is megvalósítottak. A több mint háromezer beruházás arra enged következtetni, hogy a *beruházott tőke túlságosan szétaprózódott* volt ahhoz, hogy kellő hatékonysággal működjön. Nagyon valószínű – és ezt az országos adatok is alátámasztják – hogy a kisértékű beruházásokhoz kapcsolódó támogatások a gazdálkodók egy jó részének csupán átmeneti pénzügyi nehézségeit csökkentették, de nem biztosították hatékony, jól működő mezőgazdasági vállalkozások kialakulását, profitábilis működését.

3.1.3. A beruházásokkal kapcsolatos empirikus vizsgálatok

A fejezet elején szó volt arról, hogy a mezőgazdasági beruházások jelentős fékező ereje az volt, hogy a vállalkozóknál a termelési folyamat során *képződött jövedelem nem elegendő a beruházás finanszírozásához.* Ezt a megállapítást támasztja alá az az AKII vizsgálat (Udovecz, 2000), mely szerint 1998-ban az adózás utáni saját tőkére jutó profitráta 3,7-4%-os mértékű volt, ami 1999-ben még kb. 50%-kal romlott[30]. Ebből az következik, hogy tárgyi eszköz felújításra, fejlesztésre, innovációra gyakorlatilag nem képződött forrás. Ezek a tények valóban a magyar mezőgazdaság jövedelmezőségének katasztrofális helyzetére engednek következtetni. Tovább rontja a helyzetet, hogy a családi vállalkozások – a kényszervállalkozásokkal együtt – olyan alacsony fogyasztási

[30] 1998-ban a mezőgazdasági szektor vállalkozásainak összesített adózás utáni eredménye – AKII becslés – 40-45 Mrd Ft volt. A mezőgazdasági vállalkozásokban lekötött saját tőke pedig 1 200 Mrd Ft-ot tett ki. Meg kell említeni, hogy a földtőke értéke még legalább ekkora, ha nem több, amit a számításoknál sem a statisztika, sem a szakirodalom nem vesz figyelembe.

szintre hajlandók kényszerből berendezkedni, hogy a gazdálkodás viszonylag zavartalanul folytatható legyen hosszabb távon is zéró gazdasági profit, illetve veszteségminimalizálási magatartás mellett. Mivel a fejlesztés megvalósítása nem képzelhető el bizonyos nagyságú saját forrás nélkül, olyan közgazdasági szabályozó elemeket kell működtetni az agrárpolitikában, amelyek megfelelő nagyságú elvárható jövedelmet biztosítanak az agráriumban is. Ezt az elvárható jövedelmet becsültem meg 1993-2000 között modellszámítások segítségével (20. táblázat). A modellszámításokat többek között azért is végeztem, hogy a csongrád megyei empirikus beruházás-gazdaságossági vizsgálatok során kapott eredményeket a modellszámítások normatív értékeivel összehasonlíthassam.

A számítások alaplogikája az volt, hogy adózás után a kockázat nélküli hozadék realizálására legyen lehetőség, majd az osztalék, részesedés (saját tőke igény) levonása után a termelőnél visszamaradó nyereség olyan nagyságú legyen, hogy a vállalkozás fejlesztéséhez – de legalább annak egy részéhez – elegendő forrást biztosítson. A táblázatból jól látható, hogy a vállalkozóknál visszamaradó nyereség részaránya nagymértékben függött az adott év hosszú lejáratú állampapírok átlagos hozadékától, illetve ezen keresztül az inflációtól. A vizsgált időszakban ennek, a vállalkozás fejlesztéséhez elengedhetetlenül szükséges pénzeszköznek, a saját tőkére vetítve legalább 6-15%-nak kellett volna lennie.

Az elvárható jövedelem mértéke a mezőgazdasági vállalkozásoknál (modellszámítás)

20. táblázat

Megnevezés	Eredmény-levezetés	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Adózás előtti eredmény	100,0	19,0	23,0	28,3	26,2	21,1	18,2	14,3	11,0
Le: „nyereségadó” (18%)	18,0	3,4	4,1	5,1	4,7	3,8	3,3	2,6	2,0
Adózott eredmény*	82,0	15,6	18,9	23,2	21,5	17,3	14,9	11,7	9,0***
Le: osztalék, részesedés**	28,7	5,5	6,6	8,1	7,5	6,1	5,2	4,1	3,2
Vállalkozásnál visszamaradó nyereség	53,3	10,1	12,3	15,1	14,0	11,2	9,7	7,6	5,8

* az adott évre jellemző hosszú lejáratú állampapír piaci átlagos referenciahozama alapján
** az osztalék aránya 1993-1998-as időszakban 20-39% között volt a nemzetgazdaságban (súlyozott átlagban kb. 35%)
*** becsült adat
Forrás: Saját számítások az Agrárgazdasági Tanulmányok 2000. 1. sz. 12. p. alapján

A gépbeszerzés[31] – vagy bármely más beruházás, épület, ültetvény, üvegház stb. – esetén a fenti számítás annyiban módosul, hogy a tárgyi eszköznek az értékcsökkenési

[31] Az empirikus vizsgálatok során elsősorban a gépberuházások megtérülésével foglalkoztam, hiszen tényadatok elsősorban e kérdéskörben álltak rendelkezésemre.

leíráson (leírási bevétel) túl, a beruházás bruttó értéke után akkora nyereséget kellene termelnie, hogy a saját tőkeigényt teljesen, az eszköz felújítását, illetve fejlesztését legalább részben fedezze.

A fenti logikát követve modellszámítás segítségével megbecsültem a gépberuházás megtérülés – gazdasági profitráta, beruházás megtérülése években, beruházás forgási sebessége – elvárható mértékét az 1993-95 közötti beruházási évekre[32] vonatkozóan (11-12-13. mellékletek). A számítások összesítő eredményeit a 21. táblázat segítségével tanulmányozhatjuk.

Gépberuházás-megtérülés elvárható mértéke
(modellszámítás 30% saját forrás, 15% hitel, 25% visszterhes és 30% vissztehermentes állami támogatás mellett)

21. táblázat

Beruházás éve	Érték-csökkenési leírás[1]	Adózott eredmény[2]	Adózás utáni működésből származó tőkeforrás	Diszkontált adózás utáni működésből származó tőkeforrás[3]	Tőke-igény[4]	Gazdasági profitráta (%)	Beruházás megtérülése (év)	Beruházás forgási sebessége
1993	100,0	123,1	223,1	108,9	73,5	5,1	5,89	1,09
1994	100,0	116,5	216,5	103,3	72,6	4,4	6,77	1,03
1995	100,0	105,6	205,6	100,8	67,8	4,7	6,94	1,01
Átlagosan	-	-	-	-	-	4,7	6,53	1,04

[1] a gépértéket 100-nak véve, az adótörvény szerinti leírási kulccsal számolva (7év)
[2] a 14. táblázat modellszámítása alapján
[3] a gépberuházási árindexekkel kalkulálva (KSH, 2001), tőketörlesztő-résszel csökkentve
[4] a saját tőke „opportunity cost"-ja

Forrás: Saját számítások

A számítások azt mutatják, hogy az 1993-95 években beszerzett mezőgazdasági gépek átlagos megtérülési idejének 6-6,5 évnek kellett volna lennie, ami 1,04-1,1-szeres beruházás forgási sebességnek felel meg. Az is látható továbbá, hogy a műszaki fejlesztésre, innovációra felhasználható saját tőkearányos nyereségnek meg kellett volna közelítenie a 4,5-5%-os szintet, feltételezve azt, hogy a gépberuházást 40%-os idegen forrással (hitel, visszterhes támogatás[33]) valósítjuk meg.

A csongrád megyei empirikus vizsgálatok segítségével arra kerestem választ, hogy néhány tényleges beruházás esetén milyen megtérüléssel számolhattunk a valóságban.

[32] A modellszámítás elvégzéséhez megbízható alapadatok (inflációs ráta, kockázatmentes hozadékráta, évi realizált jövedelem) az 1993-95 évi gépberuházások esetén álltak rendelkezésemre.
[33] A visszterhes állami támogatást visszafizetési kötelezettség terhelte, de kamatfizetési kötelezettség nem.

A saját vizsgálatba a beruházási cél szerint csoportosítva 26 gépberuházást[34] végző, 6 fóliakertészettel foglalkozó, 7 ültetvénytelepítést és 5 állattenyésztési beruházást megvalósító mezőgazdasági vállalkozót vontam be. A vizsgálati anyag kiválasztásánál lényeges szempont volt, hogy vagy induló, vagy az új beruházással a termelést alapvetően meghatározó vállalkozásnak kellett lennie – erre azért volt szükség, hogy a termelő által megvalósított beruházás hozadékát „tisztán" lehessen mérni – és, hogy a több évre kiterjedő termelés-elemzést biztonságosan el lehessen végezni.

1993-95 között az MFA-ból finanszírozott *gépberuházások*kal kapcsolatos részletes gazdaságossági számításokat a 14-21. mellékletekben találjuk. Az empirikus vizsgálatba bevont gazdálkodók a 48,1 millió Ft értékű összberuházást 244 ha területen valósították meg, így 1 ha területre az átlagos beruházási érték mintegy 200 ezer Ft-ot tett ki. A beruházások 30% saját forrással, 15% hitellel és 55% költségvetési támogatással – mely magában foglalta a visszterhes állami támogatást is – valósultak meg. Az 1994-ben meghirdetett forráskiegészítő támogatás ugyan csekély saját forrással – 12-13% - is lehetővé tette a beruházás megvalósítását, de éppen ezért történhetett meg az, hogy az eredményesebben gazdálkodó termelőktől jelentős támogatási pénzeszközt szivattyúztak el a kényszervállalkozások.

Ismeretes, hogy a csekély saját forrással rendelkező mezőgazdaságban a hitel felvételhez kapcsolódó adósságszolgálat még jobban lecsökkenti a fejlesztésre fordítható pénzeszközöket. Ennek ellenére csupán 1995-ben kaptak a gépberuházók olyan mértékű állami támogatást (visszterhes és visszthermentes), hogy a beruházás megvalósításához gyakorlatilag nem kellett hitelt igénybe venni (22. táblázat).

Az empírián alapuló számítások azt mutatják, hogy 14 ezer Ft tiszta fejlesztési forrás[35] képződött 1 ha területre vonatkoztatva, ami 1%-os saját tőkére vetített jövedelmezőséget jelentett. Még kedvezőtlenebb képet kapunk, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a vizsgálatba bevont 26 gazdálkodó közül 13-nál gazdasági értelemben veszteség keletkezett, vagyis a gépberuházók fele „veszteségminimalizálási" magatartást folytatott a vizsgált 7 év alatt.

[34] A gépberuházást megvalósító termelőket két csoportba osztottam (szántóföldi növénytermesztés és zöldségtermesztés, illetve szántóföldi növénytermesztés és állattenyésztés) azért, hogy az ágazati specialitások jövedelemre gyakorolt hatásai – reményeim szerint – mérhetők legyenek.

[35] Egy gazdálkodó egységnél évente, átlagosan 18 ezer Ft fejlesztési forrás képződött a termelő folyamat során.

Néhány mezőgazdasági vállalkozás MFA-ból támogatott gépberuházásának megtérülése
(Csongrád megye)

22. táblázat

Megnevezés	Vizsgált beruházás száma (db)	Termőterület (ha)	Beruházás típusa	Beruházás használati ideje	Főbb tevékenységi körök	Beruházott összeg (eFt)	Beruházás forrásösszetétele (%)				Várható gazdasági profit (diszkontált, eFt)	Gazdasági profitráta (%)	Beruházás várható megtérülési ideje (év)	Beruházás forgási sebessége
							saját	hitel	Forráskiegészítő	MFA támogatás				
1993														
Beruházás összesen	10	98	gépberuházás	1993-1999	Szántóföldi növénytermesztés zöldségtermesztés	24.434	27,4	22,7	-	49,9	2.167,1	1,3	6,82	1,06
1 beruházásra vetítve	-	9,8	-			2.443,4					31 eFt/év			
1994														
Beruházás összesen	6	91,8	gépberuházás	1994-2000	Szántóföldi növénytermesztés zöldségtermesztés	9.884,6	12,4	16,6	21,4	49,6	759,3	1,1	6,79	1,1
1 beruházásra vetítve	-	15,3	-			1.647,4					18,1 eFt/év			
1995														
Beruházás összesen	8	31,5	gépberuházás	1995-2001	Szántóföldi növénytermesztés zöldségtermesztés	10.602	34,0	4,8	-	61,2	146,5	0,2	7,07	0,99
1 beruházásra vetítve	-	3,9	-			1.325,3					2,6 eFt/év			
1995														
Beruházás összesen	2	22,7	gépberuházás	1995-2001	Szántóföldi növénytermesztés állattenyésztés	3.250	35,4	-	-	64,6	258,6	1,1	6,89	1,03
1 beruházásra vetítve	-	11,4	-			1.625					18,5 eFt/év			
Mindösszesen														
Beruházás összesen	26	244	gépberuházás	7 év	Szántóföldi növénytermesztés zöldségtermesztés állattenyésztés	48.170,6	30,2	15,7	4,3	49,8	3.331,5	1,0	6,92	1,02
1 beruházásra vetítve	-	9,4	-			1.852,7					18,3 eFt/év			

Forrás: Saját gyűjtés és számítás (Juhász, 1999, 2000).

A *fóliakertészettel kapcsolatos beruházók* helyzete némileg kedvezőbb képet mutatott (22-23. melléklet, 23. táblázat). A szántóföldi síkfólia- és fóliakertészetre való berendezkedés költsége hektáronként közel 1 millió Ft volt, amit a vállalkozók 65%-os támogatottsági szint (visszterhes támogatással együtt) mellett valósítottak meg. A beruházás-gazdaságossági számítások azt mutatják, hogy kb. 170 ezer Ft fejlesztésre felhasználható halmozott tiszta forrás képződött hektáronként a beruházás hasznos élettartama – 7 év – alatt. A gazdasági profitráta közel 3%-os volt – ami csekélynek mondható – miközben a beruházások éppen megtérültek a hasznos élettartam alatt.

Néhány mezőgazdasági vállalkozás MFA-ból támogatott beruházásának megtérülése (Csongrád megye)

23. táblázat

Megnevezés	Vizsgált beruházás száma (db)	Termőterület (ha)	Beruházás típusa	Beruházás használati ideje	Főbb tevékenységi körök	Beruházott összeg (e Ft)	Beruházás forrásösszetétele (%)				Várható gazdasági profit (diszkontált e Ft)	Gazdasági profit-ráta (%)	Beruházás várható megtérülési ideje (év)	Beruházás forgási sebessége
							saját	hitel	forráskiegészítő	MFA támogatás				
Hasznos élettartam: 7 év														
Beruházás összesen	6	19	Fólia-beruházás	1994-2000	szántóföldi növénytermesztés, fóliakertészet	18 196,0	33,8	1	16,1	49,1	3251,9	2,6	6,77	1,1
1 beruházásra vetítve	-	3,2				3 032,7					77,4 eFt/év			
Hasznos élettartam: 9-10 év														
Beruházás összesen	7	9,1	Ültetvénytelepítés	1994-2007	őszibarack, alma	17 318,0	31,3	5,9	18,5	44,3	-1903,5	-1,1	11-13	0,87-0,93
1 beruházásra vetítve	-	1,3				2 474,0					-27,2 eFt/év			
Hasznos élettartam: 14-15 év														
Beruházás összesen	5		állattenyésztési beruházás	1995-2008	hízómarha, broiler, lúd	31 061,5	46,5	-	-	53,5	-14805	-3,2	17-19	0,58-0,82
1 beruházásra vetítve	-	-				6 212,3					-197,4 eFt/év			

Forrás: Saját gyűjtés és számítás

A hosszú élettartamú beruházások[36] közül az *ültetvénytelepítések* és az *állattenyésztési beruházások* megtérülésének néhány kérdésével is foglalkoztam. Egy hektár új ültetvény telepítése átlagosan 1,9 millió forintba került, amelyet a visszterhes állami támogatással együtt kb. 65%-os támogatottsági szint mellett valósítottak meg a termelők. A termelői tapasztalatokon és prognózison alapuló beruházásgazdaságossági számítások szerint hektáronként mintegy 210 ezer Ft veszteség termelődhet a jövőben az ültetvény hasznos időtartama alatt, így nem biztosítható a beruházott pénzeszközök megtérülése (23. táblázat).

Még kedvezőtlenebb képet kapunk, ha az *állattenyésztési beruházásokat* vizsgáljuk. A megyében 5 állattartó telepi beruházást (hízómarha, broiler, lúd) megvalósító vállalkozás – amelyek átlagosan 6,2 millió Ft-os beruházást valósítottak meg 55%-os visszterhes szubvenciót is magában foglaló költségvetési támogatás mellett – termelési adatainak ismeretében azt mondhatjuk, hogy a befektetett tőkének csak 60-80%-os megtérülésére lehet számítani.

A beruházásokkal kapcsolatos csongrád megyei empirikus vizsgálatok azt igazolták, hogy elsősorban az *agrártámogatási rendszer elégtelensége* miatt egyik beruházási célterületen sem képződött akkora fejlesztési forrás a beruházott eszköz használati élettartama alatt, amely elegendő lett volna a *szinten tartó beruházások*

[36] Az ültetvénytelepítési és az állattenyésztési beruházások értékelése nehéz volt, mivel egyrészt kisszámú beruházót sikerült a vizsgálatba bevonni, másrészt az említett beruházások hasznos élettartama viszonylag hosszú, így a számításokat a tényleges adatok ismerete nélkül gazdálkodói tapasztalatokra és prognózisra alapoztam.

megvalósítására. Ennek alátámasztására kiszámításra került a gépberuházás és a fólia-beruházás példáján keresztül a becsült forráshiány nagysága (24. táblázat).

Néhány mezőgazdasági vállalkozás szinten tartó beruházásának tőkeszükséglete 2000-ben (modellszámítás, 1994-es árakon)

24. táblázat

Megnevezés	Gépberuházás tényleges gazdasági profitráta mellett (1,0%)	Fóliakertészeti beruházás tényleges gazdasági profitráta mellett (2,6%)
Beruházott összeg[1] (eFt/ha)	200,0	1.000,0
Gazdasági profit[2] (eFt/ha)	14,0	171,0
Állami támogatás[3] (eFt/ha)	50,0	300,0
Rendelkezésre álló tőkeforrás[4] (eFt/ha)	64,0	471,0
Becsült forráshiány[5] (eFt/ha)	136,0	529,0
Becsült forráshiány (%)	68,0	53,0

[1] átlagosan beruházott összeg
[2] halmozott, kalkulált gazdasági profit nagysága a hasznos élettartam alatt
[3] a gépberuházás támogatása 25%-os, a fóliakertészet támogatása 30%-os (2000-ben)
[4] a gazdasági profit és a támogatás együttes összege
[5] a szinten tartó beruházáshoz szükséges forráshiány becsült összege

Forrás: Saját számítások

A modellszámításból látható, hogy ha a vállalkozó csupán egyszerű, szinten tartó beruházást – nincs műszaki fejlesztés, nem vásárol korszerűbb eszközöket – akar megvalósítani, gépberuházásoknál megközelítőleg 70%-os, fólia-beruházás esetén kb. 50%-os *forráshiánnyal találta magát szemben a későbbiekben.* A hiányzó forrást a *saját tőke más területről történő átcsoportosítás*ával, pótlólagos *idegen forrás bevonásával* (hitel, kölcsön), illetve a *saját fogyasztás alacsony szintre történő szorításával* felszabaduló pénzeszközökkel lehetett előteremteni.

A *hosszú élettartamú beruházások* (ültetvény, állattartó telep létesítményei) esetén pedig a *beruházott eszközök szinten tartása lehetetlen*, és a termelés folytatása csak a *saját tőke folyamatos felélésével* történhet.

A mezőgazdasági beruházások általános támogatásának áttekintése és a csongrád megyei empirikus vizsgálatok eredményei alapján néhány általánosítható megállapítás tehető.

Az igen nagymértékben visszaeső mezőgazdasági beruházások, a vállalkozói kistermelői réteg indulási nehézségei, a mezőgazdaságban képződött jövedelmek elégtelensége egyértelműen bebizonyították, hogy *állami szerepvállalás nélkül nem*

lehet az új típusú, a politika által preferált mezőgazdaságot létrehozni. Országos adatokkal alátámasztható, hogy *'93 óta a mezőgazdasági beruházások reálértéke gyakorlatilag alig növekedett*, ami annak az eredménye, hogy az agrárkormányzat támogatási rendszere nem működött hatékonyan, nem biztosította az elhasználódott eszközök egyszerű pótlását sem, nem beszélve a fejlesztésről, korszerűsítésről, amely az agrárium versenyképességének fokozása érdekében – különösen az EU csatlakozás előkészítésének időszakában – elengedhetetlen lett volna. Egyértelműen megállapítható, hogy a mezőgazdasági eszközállomány látványos javulása érdekében *ugrásszerű innovációra* van szükség, amely egy egyszeri, nagytömegű tőkeinjekció nélkül – az időközben elmaradt támogatások miatt – elképzelhetetlen. Nem kerülhető el a *mezőgazdasági beruházások* viszonylag hosszú ideig tartó *kiemelt támogatása* sem.

A megyei szintű adatok azt támasztják alá, hogy erősen *megnövekedett az igény a nagyobb értékű, korszerűbb eszközállomány beszerzése iránt*, ugyanakkor a támogatások reálértéke alig kimutatható mértékben növekedett. A beruházási tevékenység megyei szintű vizsgálata alapján is megfigyelhető az agrárpolitikán belül az *agrárstratégia számos hiányossága* és esetlegessége. Az utóbbit bizonyítja a támogatási területek rövid időn belüli többszöri, gyors változtatása, a súlypontok áthelyezése egyik célterületről a másikra. Az agrárstratégia nem vette figyelembe a helyi, tájegységi sajátosságokat, amit az bizonyít, hogy a pályázati kiírások túl általánosak, nem eléggé specifikusak voltak, ezáltal rontották a támogatási pénzeszközök hatékony felhasználását. *Nem volt harmonikus kapcsolat a szubvenciós formák és a beruházási célok között*, aminek az lett az eredménye, hogy gyakorta megváltoztatták a támogatási formákat és azok mértékét, illetve olyan támogatási formák kerültek a rendszerbe, amelyek a kényszervállalkozások további növekedését indukálták.

A mezőgazdasági támogatási rendszer elégtelenségét jelezte a *tőkepótló hitelezési konstrukció* megszületése, amely 4 év alatt hasonló nagyságú tőkét juttatott a megye mezőgazdaságába, mint a központi költségvetés beruházási támogatás címén 7 év alatt. Sajnos, ez a hitelezési forma csak átmenetileg segített a mezőgazdasági vállalkozók egy jó részének helyzetén, hiszen a növekvő adósságszolgálat és a mezőgazdasági termelés alacsony jövedelmezőségének ellentmondása újabb *eladósodottsági hullámot indított el*. Az eladósodottsági folyamat további elmélyítését eredményezte a központi költségvetésből támogatás címén a megyébe *juttatott beruházási tőke túlságos szét-aprózódása*. Ez a hibás agrárstratégiai gyakorlat abból az alapvetően téves hiedelemből

fakad, hogy a beruházás támogatását minél szélesebb vállalkozói körre kell kiterjeszteni figyelmen kívül hagyva a vállalkozás fejlődőképességét.

A csongrád megyei beruházásokhoz kötődő empirikus vizsgálatok eredményei azt mutatják, hogy a beruházott eszközök működésének eredményeképpen létrejövő tőkeforrásból a megtérülés egyes beruházásoknál – gépberuházás, fóliakertészeti beruházás – biztosítható volt, míg más beruházásoknál nem, sőt a termelés zavartalan folytatása is csak saját tőkefeléléssel lehetséges (ültetvények, állattenyésztési beruházások egy része). A vizsgálatok szerint egyik beruházási célterületen sem képződött akkora gazdasági profit, amely az állami támogatással együtt biztosíthatta volna a szinten tartó beruházások megvalósítását. Ez egyben azt is jelenti, hogy a gazdálkodóknak minden területen *jelentős forráshiánnyal* kellett szembenézniük.

3.2. Speciális beruházási támogatás a reorganizációs program keretében

A mezőgazdasági termelők – mint arról már több nézőpontból is szó volt – a rendszerváltás óta folyamatos, kisebb-nagyobb mértékben romló közgazdasági feltételek és hektikus piaci viszonyok között, nyíló agrárolló és rendkívül alacsony jövedelmezőség mellett állítják elő a mezőgazdasági termékeket. Ilyen feltételek mellett érthető, hogy a magyar mezőgazdaság exportja csökkenő tendenciájú, még a Társulási Megállapodásban biztosított *exportlehetőségeket* sem tudtuk *kihasználni*. Különösen az állattenyésztési termékek (marhahús, vágójuh, juhhús, vágott csirke, sajt, tojás) körében jellemző az *alacsony kvóta-kihasználtság*. A felvázolt problémát érzékelte – jelentős késéssel – az agrárkormányzat is, ezért 1995-ben meghirdette az úgynevezett *export-árualap növelő reorganizációs programját*[37].

3.2.1. A reorganizációs program célja, a támogatás mértéke

A pályázat *általános célja* az volt, hogy a rendszerváltás után megszűntetett, *üresen álló állatférőhelyeket tenyészállatokkal feltöltse*, továbbá a *minőségi állati termék és vágóállat előállítás feltételeit* és ezeken keresztül az agrárgazdaság *export-* és

[37] A Földművelésügyi Minisztérium az agrárágazat támogatásainak egyes kérdéseiről szóló – a 14/1995. (II. 10.), az 57/1995. (V. 17.) és a 86/1995. (VII. 14.) Kormányrendelettel módosított – 187/1994. (XII. 30.) Kormányrendelete.

versenyképességét javítsa. A meghirdetett program keretében az állattartással foglalkozó gazdálkodó, az exportárualap növelése érdekében pályázat alapján támogatást vehetett igénybe egyrészt az állattartó létesítmények (szarvasmarha, sertés, juh, baromfi) férőhelyeinek megvásárlásához és korszerűsítéséhez, másrészt a szarvasmarha, sertés és juh tenyészállat-vásárláshoz, illetve –beállításhoz, harmadrészt a betelepítés miatt megnövekedett tartós forgóeszköz szükséglet részbeni biztosításához. A *tenyészállat vásárláshoz és beállításhoz*, valamint a *tartós forgóeszköz feltöltéshez* igénybe vehető *támogatások* mértékét a 25. táblázat mutatja.

Tenyészállat-vásárláshoz, illetve -beállításhoz, valamint forgóeszköz-vásárláshoz igénybe vehető támogatások mértéke (export-árualap növelő reorganizációs program)

25. táblázat

Támogatás megnevezése	**A támogatás mértéke**				**Megjegyzés**
	előhasi üsző (Ft/db)	**előhasi koca (Ft/db)**	**tenyészjerke (Ft/db)**	**baromfitartás (Ft/m^2)**	
Tenyészállat-vásárlás, -beállítás támogatása	35.000	10.000	3.500	-	egyszeri, vissza nem térítendő, fejlesztésre
Tartós forgóeszköz szükséglet támogatása	10.000	9.000	3.000	1.000	egyszeri, vissza nem térítendő, fejlesztésre

Forrás: Kapcsolódó kormányrendelet, 1995

Mind a tenyészállathoz kapcsolódó, mind pedig a tartós forgóeszköz feltöltő támogatás *egyszeri, vissza nem térítendő fejlesztési támogatás*ként funkcionált. Már a pályázati kiírás után közvetlenül problémaként merült fel, hogy egyrészt a *pályázat nem volt* elég *célirányos,* nemcsak a fejlődőképes vállalkozásokat vette célba, hanem gyenge kontroll melletti széles körű támogatást tett lehetővé – így fennállt a veszélye annak, hogy a támogatási pénzeszközök egy része nem hatékony területre allokálódik –, másrészt a meghirdetett támogatási összegeket a gazdálkodók a pályázat elnyerése után, de a beruházás megvalósítása előtt felvehették, és a *beruházási pénzeszközök célirányos felhasználását késve ellenőrizték*.

A tenyészállat és a tartós forgóeszköz feltöltő támogatások mellett *kamattámogatás* igénybevételére is volt lehetőség. Kamattámogatást az állattartó telep megvásárlásához, férőhely korszerűsítéshez és tenyészállat-vásárláshoz kapcsolódó pénzintézeti hitelek felvétele után kaphattak a vállalkozók, melynek célja a hitelek adósságszolgálatának csökkentése volt. Az állatférőhelyek vásárlásához és korszerűsítéséhez felvett fejlesztési

célú hitel esetén a termelő *háromféle kamattámogatási forma* közül szabadon választhatott (26. táblázat).

Kamattámogatási formák mértéke
(export-árualap növelő reorganizációs program)

Me.: % 26. táblázat

Kamat-támogatási forma	Évek						
	1	2	3	4	5	6	7
I. forma	100,0	100,0	80,0	60,0	40,0	20,0	0
II. forma	100,0	100,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0
III. forma	70,0	70,0	70,0	70,0	70,0	70,0	70,0

Forrás: Kapcsolódó kormányrendelet, 1995

Amennyiben a gazdálkodó a tenyészállat vásárláshoz pénzintézeti hitelt vett fel, úgy a bekerülési érték 40%-ának megfelelő hitelösszeg után, legfeljebb 7 évre 70%-os mértékű kamattámogatást kaphatott.

A pályázati támogatási rendszer hiányosságának tekinthető, hogy a nagy beruházási összeget igénylő állatférőhelyek megvásárlását és korszerűsítését *közvetlen támogatás nélkül* kellett a termelőknek megfinanszírozni, és csak abban az esetben kapott közvetett támogatást (kamattámogatás), ha a beruházás megvalósításához idegen forrást vett igénybe[38]. A támogatások igénybevételének általános feltétele volt az is, hogy a vállalkozó az *export-árualapok növelésére alkalmas, jó minőségű áru termelésére képes, magas genetikai értékű állatállománnyal* hasznosítsa az üresen álló férőhelyeket.

A fentiekből látható, hogy a pályázati kiírás irreális, a cél megvalósíthatóságát nem szavatoló követelményeket támasztott a termelőkkel szemben. Egyrészt a magas genetikai értékű állományok a nagyüzemi háttér nélkül többnyire szétszóródtak és elerodálódtak, másrészt az ilyen magas genetikai értékű állomány vásárlása és ellátása *speciális szaktudást igényel*, ami a termelők többségénél hiányzott.

Az export-árualap növelő reorganizációs program meghirdetése után rövid időn belül kiderült, hogy *a program nem érte el célját*, a *támogatási pénzösszeget nem kellő hatékonysággal használták fel, a létrejött állomány genetikai értéke nem javult*, a termelők említésre méltó *export minőségű terméket nem voltak képesek előállítani.*

[38] Célszerű lett volna visszteher nélküli alaptámogatással finanszírozni a fenti beruházási tevékenységet, mivel így nem jelentkezett volna akkora adósságszolgálati teher.

A program és a támogatás hatásának elégtelenségét az agrárkormányzat is észlelte, hiszen 1999-ben FVM rendelettel[39] módosította az eredeti pályázati feltételeket. E rendelet szerint az eredeti 5 éves állattartási kötelezettség szarvasmarha, sertés és juh anyaállat esetén 3 évre mérséklődött, a baromfitartási kötelezettség pedig a rendelet hatályba lépésével azonnal megszűnt.

A szakirányítás és a bankok tevékenységének összehangolatlanságát mutatja, hogy ha a vállalkozó korábban *banki hitel segítségével finanszírozta a beruházást*, akkor *állattartási kötelezettsége megmaradt*, valamint a hitelt és a kamatot az addig meghatározott módon törlesztenie kellett. Ez azért jelentett problémát, mert a nem megfelelő támogatási forma következtében jelentős számú vállalkozás – elsősorban családi vállalkozás – helyzete vált kritikussá az eladósodás miatt, de ennek a megoldását az agrárkormányzat nem vállalta fel.

Összefoglalva megállapítható, hogy az export-árualap növelő reorganizációs program már a pályázati kiírás pillanatában ellentmondásos elemeket tartalmazott, hiszen a pályázati feltételek és a piaci viszonyok nem voltak szinkronban egymással, a minőségi árutermelés feltételei hiányoztak, a pályázat lehetővé tette a támogatási pénzeszközök egy részének nem célirányos felhasználását és nem segítette megfelelően az állattartó férőhelyek megvásárlását és korszerűsítését.

3.2.2. A reorganizációs program megvalósulása Csongrád megyében

Az 1995-ben meghirdetett export-árualap növelő reorganizációs program[40] értelmében a beruházás megvalósítása és az üresen álló állatférőhelyek feltöltése – egy éven belül legalább 80%-os betelepítést kellett megvalósítani – után öt éves tartási kötelezettséget írt elő a vállalkozóknak. Ezt a tartási kötelezettséget figyelembe véve végeztem el a csongrád megyei empirikus vizsgálatot, amely 1996-2000 közötti időszakra vonatkozott. A program meghirdetését követően Csongrád megyében 187 termelő adta be pályázatát – országosan 2300 pályázó volt –, melyből 132 nyert beruházási támogatást (24. melléklet).

[39] Az agrárgazdasági célok 1999. évi költségvetési támogatásáról szóló 8/1999. (I. 20.) FVM rendelet.

[40] Az export-árualap növelő reorganizációs program pályázati kiírására csak 1995-ben került sor, a későbbiekben csak általános reorganizációs programok kerültek meghirdetésre.

Az elfogadott pályázatok *területi megoszlását* vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy a pályázatok 67%-a – amely a megyei beruházott összeg közel 90%-át jelentette – elsősorban *Szentes környékén* valamint *Hódmezővásárhely-Szeged-Makó körzetében* került elfogadásra (25. melléklet, 26. térkép melléklet). Ez nem véletlen, hiszen a csongrád megyei térségek gazdálkodásának ismeretében tudjuk, hogy a rendszerváltás előtt ezeken a területeken voltak jelentős állattenyésztéssel foglalkozó mezőgazdasági nagyüzemek, melyek egy részének megszűnésével állattartó telepek váltak üressé, illetve itt volt az állattenyésztésnek nagy hagyománya. A korábbi nagyüzemek jogutódjai közül néhány ma is a gazdálkodás élvonalában van (Hódmezőgazda Rt., Hungerit Rt., Gorzsai Mezőgazdasági Rt. stb.), ahol a tenyészállatok rendelkezésre álltak.

Az export-árualap növelő reorganizációs programban (a pályázatok számát tekintve) *túlnyomórészt a családi vállalkozások* vettek részt, de a pályázók között bt., kft., rt. és szövetkezet is volt (27. táblázat).

Export-árualap növelő reorganizációs program keretében létrehozott férőhely korszerűsítés-felújítás valamint a tenyészállat és tartós forgóeszköz támogatás alakulása
(Csongrád megye, 1995)

27. táblázat

Vállalkozás típusa	Pályázatok száma (db)	A (eFt)	B (eFt)	C (eFt)	D (eFt)
Családi vállalkozás	105	135.108,0	157.760,5	1.286,7	1.502,5
Betéti társaság (bt.)	4	8.370,0	8.365,0	2.092,5	2.091,3
Korlátolt felelősségű társaság (kft.)	5	84.368,0	57.647,0	16.873,6	11.529,4
Részvénytársaság (rt.)	6	37.512,0	20.298,0	6.252,0	3.383,0
Szövetkezet	12	64.655,0	40.099,5	5.387,9	3.341,6
Összesen	132	330.013,0	284.170,0	2.500,0	2.152,8

A: férőhely korszerűsítés, felújítás összesen
B: tenyészállat és tartós forgóeszköz támogatás összesen
C: egy vállalkozásra jutó férőhely korszerűsítés, felújítás
D: egy vállalkozásra jutó tenyészállat és tartós forgóeszköz támogatás

Forrás: Csongrád Megyei FM Hivatal adatai alapján saját számítás

Látható, hogy a reorganizációs program keretében mintegy 330 millió Ft-os *közvetlen beruházási alap támogatás nélküli* (a férőhely korszerűsítéshez, felújításhoz nem nyújtottak támogatást) állatférőhellyel kapcsolatos *beruházást eszközöltek*, melynek *60%-át gazdasági társaságok, 40%-át családi vállalkozások* valósították meg. A *közvetlen támogatás nagysága* – ami csak a tenyészállat és tartós forgóalap feltöltéshez

kapcsolódott – megközelítette a 285 millió Ft-ot, melyből közel 60%-os volt a családi vállalkozások részesedése. Az egy pályázatra jutó beruházási és támogatási összeg tekintetében a gazdasági társaságok nyilvánvalóan felülmúlták a családi vállalkozásokat.

A csongrád megyei vállalkozások a *beruházott összeg közel 60%-át baromfi férőhelyek, 27%-át sertés férőhelyek* és alig több, mint *10%-át üres szarvasmarha férőhelyek* felújítására használták fel (28. táblázat).

Férőhely-korszerűsítés és –felújítás Csongrád megyében (1995)

28. táblázat

Állatfaj megnevezése	Beruházási összeg (eFt)	Megoszlás (%)
Szarvasmarha	36.538	11,1
Sertés	88.162	26,7
Juh	8.792	2,7
Baromfi (vegyes)	196.521	59,5
Összesen	330.013	100,0

Forrás: Csongrád Megyei FM Hivatal adatai alapján saját számítás

A *baromfitartással* kapcsolatos beruházások többségét a *családi vállalkozások* valósították meg, ami elsősorban a baromfitartás kis tőkeigényével, a családok forráshiányával, a speciális szakértelem „szükségtelenségével", valamint – a nem célirányos pályázati kiírás miatt – a kényszervállalkozások növekedésével magyarázható.

A tenyészállat beszerzéshez, valamint a tartós forgóeszköz feltöltéshez kapcsolódó támogatások állatfajonkénti megoszlását a 29. táblázat segítségével tanulmányozhatjuk.

Tenyészállat-vásárlás, illetve -beállítás és a hozzá kapcsolódó forgóeszköz támogatás alakulása (Csongrád megye, 1995)

29. táblázat

Állatfaj megnevezése	Tenyészállat-beállítás, illetve -vásárlás támogatása		Forgóeszköz (tartós) támogatás		Összes támogatás	
	érték (eFt)	megoszlás (eFt)	érték (eFt)	megoszlás (%)	érték (eFt)	megoszlás (%)
Szarvasmarha	19.845	38,0	5.670	16,5	25.515	29,5
Sertés	20.090	38,5	18.081	52,7	38.171	44,1
Juh	12.313	23,5	10.554	30,8	22.867	26,4
Összesen	52.248	100,0	34.305	100,0	86.553	100,0

Forrás: Csongrád Megyei FM Hivatal, 1995

A *tenyészállat beszerzéshez kötődő költségvetési támogatás* megközelítően azonos, 40-40% volt a szarvasmarha és a sertés esetében, míg a *tartós forgóalap feltöltéshez nyújtott támogatás* több mint felét a sertéstenyésztők, 1/6-át a szarvasmarhatartók kapták. A sertéstartás nagyobb forgóeszköz támogatása azzal magyarázható, hogy a sertés férőhelyigénye jóval kisebb, mint a szarvasmarháé, ezért a „koncentráltabb tartás" következtében viszonylag nagy mennyiségű abraktakarmány, hízóalapanyag készleten tartására van szükség. A szarvasmarha tartós forgóeszköz támogatása nem tekinthető kielégítőnek még akkor sem, ha tudjuk, hogy a tömegtakarmányokat a gazdálkodók zömmel saját földterületükön termelték meg.

A *szarvasmarha, sertés és juhászati reorganizációs beruházások* – szarvasmarhánál 93%-a, sertésnél 99%-a, juhászatnál 87%-a – *négy körzetben koncentrálódtak*, Szentes és Hódmezővásárhely környékén mindhárom állatfaj tartását, Szeged körzetében a sertéstartást, míg Balástya környékén a juhtartást preferálták a mezőgazdasági termelők (27. térkép-melléklet).

A *baromfifélék támogatása* eltért a többi állatfajétól, hiszen a meghirdetett pályázat szerint csak *a tartós forgóalap feltöltését segítette*. Ez a támogatás négy baromfifaj – tyúkféle, lúd, pulyka, kacsa – részére közel 200 millió Ft összegben került kifizetésre (30. táblázat).

A baromfifélék forgóeszköz támogatásának alakulása
(Csongrád megye, 1995)

30. táblázat

Baromfifaj megnevezése	**Támogatott férőhely**		**(Tartós) forgóeszköz támogatás**	
	m^2	**db/m^2**	**érték (eFt)**	**megoszlás (%)**
Tyúkféle	105.217	12,6	105.217	53,2
Lúd	61.140	4,0	61.140	31,0
Pulyka	30.400	2,5	30.400	15,4
Kacsa	860	7,0	860	0,4
Összesen	197.617	-	197.617	100,0

Forrás: Csongrád Megyei FM Hivatal adati alapján saját számítás, 1995

A fenti támogatási összeg több mint felét a tyúkfélék – elsősorban a broiler – tartásához, 30%-át pedig a lúdelőállításhoz (lúdhús, libatoll) kapták a gazdálkodók. A négy baromfiágazathoz kapcsolódó reorganizációs beruházások 84%-át Szentes-Hódmezővásárhely-Szeged vonzáskörzetében valósították meg (28. térkép-melléklet).

Az export-árualap növelő *reorganizációs program keretében igényelhető támogatások állatfajonkénti összehasonlítását* nem lehetett „objektíven” megtenni anélkül, hogy közös vetítési alapot ne használtam volna, amire a számosállat látszott a legmegfelelőbbnek[41]. A 31. táblázatban minden támogatásban részesített állatfajt számosállatban fejeztem ki, és az egy számosállatra vetített támogatási összegeket hasonlítottam össze.

A különböző állatfajok támogatása számosállatra vetítve (Csongrád megye, 1995)

31. táblázat

Állatfaj megnevezése	Támogatott darabszám (db)	Számosállat faktor	Számosállat (szá)	Támogatás összege (eFt)	Támogatás egy számosállatra (eFt/szá)	Támogatás mértéke
Szarvasmarha	567	0,8	454	25.515	56,2	1,5
Sertés	2.009	0,114	229	38.171	166,7	4,4
Juh	3.518	0,0714	251	22.867	91,1	2,4
Tyúkféle	1.323.849	0,004	5.295	105.217	19,9	0,5
Lúd	241.539	0,004	966	61.140	63,3	1,7
Pulyka	77.098	0,004	308	30.400	98,7	2,6
Kacsa	6.010	0,004	24	860	35,8	0,9
Összesen	-	-	7.527	284.170	37,8	1,0

Forrás: Saját számítások, 1995

Azonos vetítési alap mellett a legjobban támogatott állatfaj a sertés volt, amely több mint négyszeres, a juh és a pulyka kb. 2,5-szeres, míg a szarvasmarha és a lúd másfélszeres összegű támogatást kapott az átlaghoz (egy számosállat) képest. A legkevésbé támogatott állatfaj a tyúkféle volt, annak ellenére, hogy a legnagyobb összegű támogatást – az előbbiekben ismertetett okok miatt – erre az állatfajra igényelték a gazdálkodók.

Empirikus vizsgálatot végeztem annak megállapítására, hogy *az országos programban kitűzött célok hogyan valósultak meg* a csongrád megyei gyakorlatban. Ennek érdekében 38 mezőgazdasági vállalkozás – 33 családi vállalkozás, 4 szövetkezet, 1 kft – öt évre kiterjedő (1996-2000) termelési eredményeit követtem nyomon a reorganizációs beruházás megvalósulása után. A vizsgálatba 12 broiler tartással, 9 húsliba termeléssel, 4 egyéb baromfi (pulyka, kacsa) előállítással, 4 tejtermeléssel, 3 marha hízlalással, 3 sertés hízlalással, 3 hízójuh előállítással foglalkozó gazdálkodót vontam be.

[41] A reorganizációs program keretében támogatott állatállomány nagyságának számosállat-egyenértékben való kifejezése, megkönnyítette a különböző állatfajok fajlagos támogatottsági szintjének meghatározását, és lehetővé tette a támogatás mértékének összehasonlítását.

A *vizsgálatba bevont vállalkozások termelésben lekötött eszközértéke* megközelítette a 425 millió Ft-ot, melynek a férőhely korszerűsítés-felújítás 25-28%-át tette ki. Ezt a felújítást a gazdálkodók saját forrásból – ha szükséges volt, idegen forrás bevonásával – finanszírozták. A beruházás megvalósítását követően a családi vállalkozások átlagosan lekötött tőkéje 6 millió, a gazdálkodó szervezeteké 45 millió Ft volt. Ez a *lekötött tőke határozta meg* alapvetően – a referenciahozadék mellett – azt *a tőkeigényt*, amelyet a gazdálkodók évközben (a megélhetést biztosító pénzeszközön felül) saját célra felhasználhattak (29. melléklet).

A családi gazdaságokban[42] az egy vállalkozó családtagra jutó tőkeigény nagyságát elsősorban az határozta meg, hogy mekkora összegű tőkét kötöttek le tartósan a termelésben.

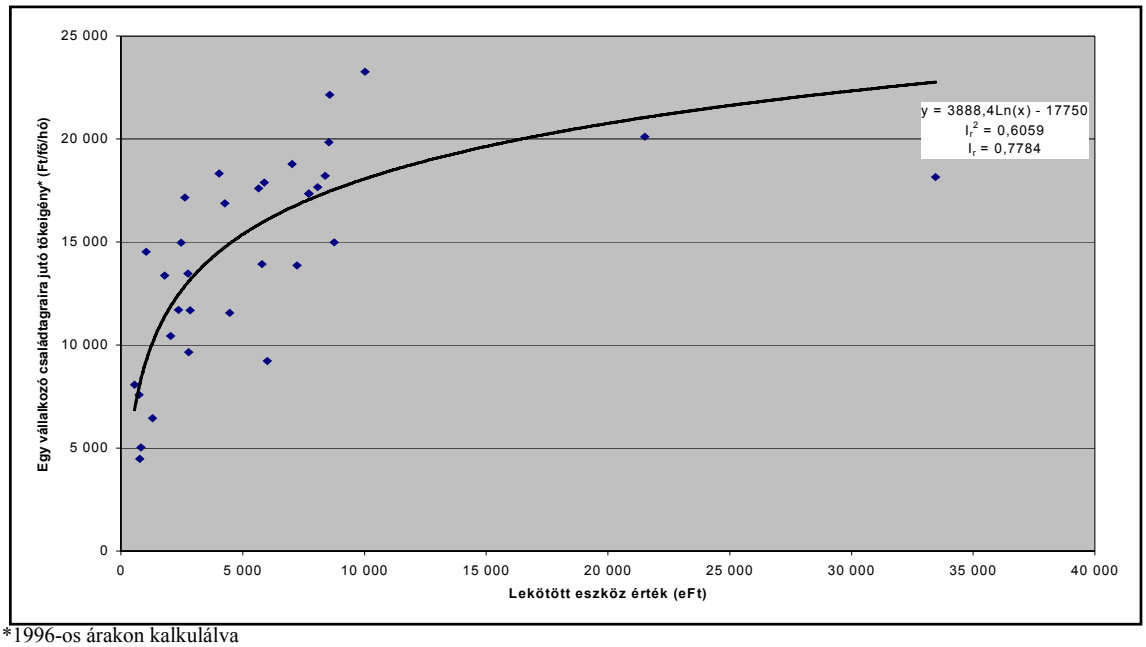

*1996-os árakon kalkulálva

Forrás: Saját számítások

11. ábra A lekötött eszköz és az egy vállalkozó családtagra jutó tőkeigény összefüggése (reorganizációs program, Csongrád megye 1996-2000)

A regressziós függvény azt mutatta – a két változó közötti összefüggés logaritmikus és korrelációs indexe szignifikánsan szoros kapcsolatot jelzett –, hogy a vizsgált vállalkozásoknál kb. 5-6 millió Ft lekötött tőkéig növekedett jelentősen az egy fő vállalkozó családtagra jutó tőkeigény, és e felett mérsékeltebb tőkeigény növekedéssel számolhattak a termelők (11. ábra). Ez azzal magyarázható, hogy egyrészt a nagy

[42] Összefüggés-vizsgálatra csak a családi vállalkozásoknál kerülhetett sor, mert a gazdasági társaságokra vonatkozóan kevés adat állt rendelkezésre.

eszközértéket (20-30 millió Ft) termelésben lekötve tartó gazdálkodók a regressziós függvény meredekségét csökkentették – azért, mert a nagyobb méretű családi vállalkozások a teljes munkaidőben foglalkoztatottak számát (alkalmazottak) kénytelenek voltak megnövelni –, másrészt az 5-6 millió Ft-nál nagyobb összeget termelésbe invesztáló vállalkozók már igyekeztek önálló családi vállalkozást létrehozni, és felnőtt családtagjaik többségét főállásban bevonni a gazdálkodásba.

A lekötött tőkeigény kalkulálását követően – amely mint látni fogjuk fontos volt a gazdasági profit meghatározásához – megvizsgáltam a *program keretében nyújtott különféle támogatások nagyságát és összetételét* (30-32. mellékletek és 32. táblázat).

*A reorganizációs program keretében nyújtott támogatások összetétele**
(Csongrád megye, 1996-2000)

32. táblázat

Tevékenység megnevezése	Támogatás						Támogatás összesen		Gazdálkodó egységek száma
	kamattámogatás		tenyészállat támogatás		tartós forgóeszköz támogatás				
	eFt	%	eFt	%	eFt	%	eFt	%	
Baromfihízlalás	681,2	30,0	-	-	1.587,4	70,0	2.268,6	100,0	25
Tejtermelés	3.163,2	62,2	1.496,3	29,4	427,5	8,4	5.087,0	100,0	4
Vágómarha-előállítás	3 08,0	18,0	1.096,7	63,8	313,3	18,2	1.718,0	100,0	3
Sertéshízlalás	34,9	12,4	130,0	46,1	117,0	41,5	281,9	100,0	3
Juhhús-előállítás	651,4	37,6	583,3	33,6	500,0	28,8	1.734,7	100,0	3
Átlag baromfi nélkül	1.202,8	50,3	848,5	35,6	337,8	14,1	2.389,1	100,0	13

*egy gazdálkodó egységre vetítve, 1996-os árakon számolva

Forrás: Saját számítások

A számítások azt mutatják, hogy a baromfihízlalás (broiler, kacsa, lúd, pulyka) esetén a támogatás 70%-át tartós forgóeszközök finanszírozására, 30%-át kamattámogatásra kapták a termelők jelezve azt, hogy a baromfitartásra berendezkedett vállalkozások – az ágazat kisebb beruházási igénye miatt – viszonylag kevés hitelt vettek fel forrásbővítésre. A többi állattenyésztési ágazatban nagyobb beruházási igénye miatt több hitel felvételére került sor (különösen sok hitelt vettek fel a tejtermelésre szakosodott vállalkozások), bár a kamattámogatás részaránya a tejtermelés kivételével nem volt kiugróan magas a tenyészállat támogatás „tompító" hatása miatt.

Ez az átlagosan *jelentős kamattámogatás* – 50%-os részarány az összes támogatáson belül – *csak kevéssé segített a gazdálkodók helyzetén*. Ennek az a magyarázata, hogy egyrészt a kamatterhek növekedése emelte a termék önköltségét, mivel a kamatoknak csak egy részét lehetett kamattámogatásként igénybe venni. Másrészt a hitel

tőketörlesztő része a vállalkozás kiadásait növelve csökkentette az adózás utáni nyereséget.

Az export árualap növelő reorganizációs program keretében folyósított támogatások hatása a baromfi ágazatok jövedelmezőségére (Csongrád megye, 1996-2000)

33. táblázat

Beruházó megneve-zése	Vállalkozás típusa	Lekötött eszközérték (eFt)	Gazdasági profit* (eFt/év)	Támogatás összesen (eFt/év)	„Korrigált" gazdasági profit** (eFt/év)	Gazdasági profit-ráta*** (%)	„Korrigált" gazdasági profitráta*** (%)	Gazdasági profitráta növelő hatás (%)
1.	családi	2.040,0	-7,8	169,7	161,9	-0,4	7,9	+8,3
2.	családi	21.510,0	348,2	1.634,8	1.983,0	1,6	9,2	+7,6
4.	családi	2.746,0	-227,8	174,1	-53,7	-8,3	-2,0	+6,3
5.	családi	560,0	-40,9	16,6	-24,3	-7,3	-4,3	+3,0
6.	családi	744,0	-55,9	27,2	-28,7	-7,5	-3,9	+3,6
7.	családi	820,0	-72,6	44,9	-27,7	-8,9	-3,4	+5,5
8.	családi	776,0	-24,1	42,6	18,5	-3,1	2,4	+5,5
11.	családi	1.304,0	-9,6	64,0	54,4	-0,7	4,2	+4,9
12.	családi	2.358,0	-57,8	45,8	-12,0	-2,5	-0,5	+2,0
14.	családi	2.775,0	-110,9	123,2	-12,3	-4,0	-0,4	+4,4
15.	családi	5.651,0	-177,5	100,0	-77,5	-3,1	-1,3	+1,8
18.	családi	33.455,0	-1.049,5	1.533,8	484,3	-3,1	1,4	+4,5
19.	családi	7.716,0	-104,0	330,4	226,4	-1,3	2,9	+4,2
24.	családi	7.702,0	-113,7	276,0	162,3	-1,5	2,1	+3,6
25.	családi	4.265,0	-200,7	190,0	-10,7	-4,7	-0,3	+4,4
26.	családi	8.081,0	-398,2	240,2	-158	-5,0	-2,0	+3,0
27.	családi	2.631,0	-130,6	80,0	-50,6	-4,9	-1,9	+3,0
28.	családi	4.035,0	-260,6	120,0	-140,6	-6,4	-3,4	+3,0
31.	családi	12.022,0	-453,3	490,0	36,7	-3,8	0,3	+4,1
32.	családi	1.795,0	-77,5	96,0	18,5	-4,3	1,0	+5,3
33.	családi	2.469,0	32,3	110,6	142,9	1,3	5,8	+4,5
36.	családi	5.880,0	-68,4	309,8	241,4	-1,2	4,1	+5,3
37.	családi	8.546,0	-145,2	401,2	256,0	-1,7	3,0	+4,7
Összesen	-	139.881,0	-3.406,1	6.620,9	3.214,8	-	-	-
Átlag	(23)	6.081,8	-148,1	287,9	139,8	-2,4	2,3	+4,7
10.	szövetkezet	19.280,0	1.357,2	1.444,2	87,0	-7,0	0,5	+7,5
17.	kft.	39.229,0	-2.213,9	3.277,9	1.064,0	-5,6	2,7	+8,3
Összesen	-	58.509,0	-3.571,1	4.722,1	1.151,0	-	-	-
Átlag	-	29.254,5	-1.785,6	2.361,1	575,5	-6,1	2,0	+8,1
Mindössz.	(25)	198.390,0	-6.977,2	11.343,0	4.365,8	-	-	-
Átlag	-	7.935,6	-279,1	453,7	174,6	-3,5	2,2	+5,7

* hitelekkel csökkentett adózás utáni működésből származó tőkeforrás diszkontált összege és a tőkeigény különbsége
** a gazdasági profit és a támogatás együttes összege
*** a képződött profit és a lekötött eszközérték hányadosa
Forrás: Saját számítások, 2000

Ismeretes, hogy az *agrárpolitika* egyik *legfontosabb feladata a támogatásokon keresztül a mezőgazdasági termelés jövedelmezőségének javítása*. A tőkeigény és a támogatások ismeretében – az empirikus vizsgálatba bevont gazdálkodó szervezetnél – modellszámítások segítségével elvégeztem a támogatások hatásvizsgálatát. A számítások során a mezőgazdasági vállalkozások gazdasági és „korrigált" gazdasági profitjának[43] és profitrátájának meghatározására került sor (33-34. táblázat).

[43] A korrigált gazdasági profit a gazdasági értelemben realizált jövedelem és a szubvenciók együttes összegét jelenti.

Az export-árualap növelő reorganizációs program keretében folyósított támogatások hatása a jövedelmezőségre (szarvasmarha, sertés, juh) (Csongrád megye, 1996-2000)

34. táblázat

Beruházó megneve-zése	Vállalkozás típusa	Lekötött eszközérték (eFt)	Gazdasági profit* (eFt/év)	Támogatás összesen (eFt/év)	„Korrigált" gazdasági profit** (eFt/év)	Gazdasági profitráta*** (%)	„Korrigált" gazdasági profitráta*** (%)	Gazdasági profitráta növelő hatása (%)
Tejtermelés								
9.	szövetkezet	13.351,0	-335,8	507,0	171,2	-2,5	1,3	+3,8
30.	szövetkezet	62.642,0	-978,5	1.648,7	670,2	-1,5	1,1	+2,6
38.	szövetkezet	90.298,0	-2.279,0	1.814,8	-464,2	-2,5	-0,5	+2,0
34.	családi	7.221,0	94,6	99,0	193,6	1,3	2,7	+1,4
Összesen	-	173.512,0	-3.498,7	4.069,5	570,8	-	-	-
Átlag	-	43.378,0	-874,7	1.017,4	142,7	-2,0	0,3	+2,3
Vágómarha-előállítás								
15.	családi	4.466,0	-313,0	329,4	16,4	-7,0	0,4	+7,4
22.	családi	8.381,0	-349,2	417,8	68,6	-4,2	0,8	+5,0
23.	családi	5.797,0	-336,9	238,8	-53,1	-5,8	-0,9	+4,9
Összesen	-	18.644,0	-999,1	1.031,0	31,9	-	-	-
Átlag	-	6.214,7	-333,0	343,7	10,6	-5,3	0,2	+5,5
Sertéshízlalás								
13.	családi	7.023,0	-301,0	96,9	-204,1	-4,3	-2,9	+1,4
29.	családi	2.849,0	43,9	57,0	100,9	1,5	3,5	+2,0
35.	családi	1.028,0	-43,9	15,2	-28,7	-4,3	-2,8	+1,5
Összesen	-	10.900,0	-213,2	169,1	-131,9	-	-	-
Átlag	-	3.633,3	-71,1	56,4	-14,7	-2,0	-0,4	+1,6
Juhhús-előállítás								
3.	családi	8.758,0	-1.099,8	780,8	-319,0	-12,6	-3,6	+9,0
20.	családi	6.008,0	-66,6	130,0	63,4	-1,1	1,1	+2,2
21.	családi	8.569,0	-499.8	130,0	-369,8	-5,8	-4,3	+1,5
Összesen	-	23.335,0	-1.666,2	1.040,8	-625,4	-	-	-
Átlag	-	7.778,3	-555,4	346,9	-208,5	-7,1	-2,7	+4,4

* hitelekkel csökkentett adózás utáni működésből származó tőkeforrás diszkontált összege és a tőkeigény különbsége
** a gazdasági profit és a támogatás együttes összege
*** a képződött profit és a lekötött eszközérték hányadosa

Forrás: Saját számítások, 2000

A támogatás hatásvizsgálatánál abból indultam ki, hogy a *gazdasági és „korrigált" gazdasági profitráta különbsége a költségvetési támogatás hatásának tulajdonítható*, ezért összefüggés-vizsgálatot végeztem a két mutató között a baromfiágazatra[44] vonatkozóan (12. ábra).

[44] A statisztikai vizsgálathoz szükséges adathalmaz csak a baromfiágazat esetén állt rendelkezésemre.

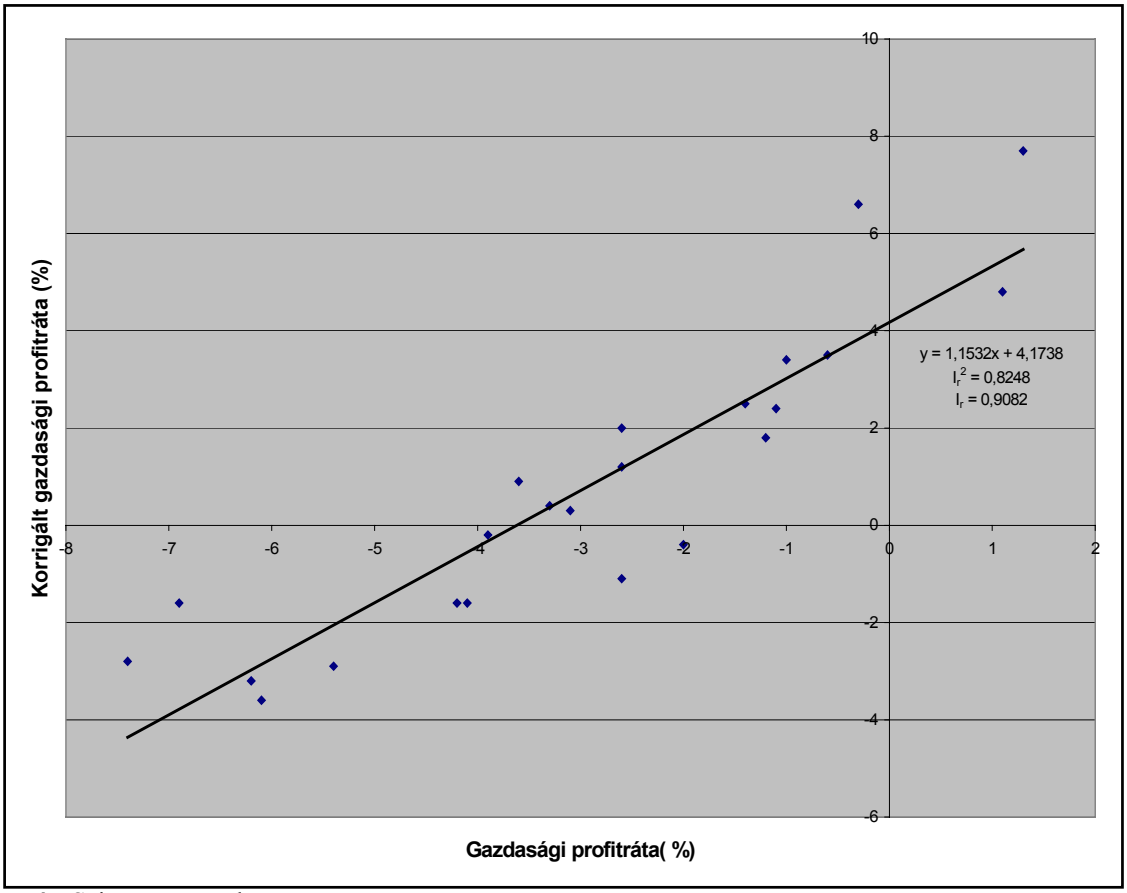

Forrás: Saját számítások

12. ábra A gazdasági és a „korrigált ”gazdasági profitráta összefüggése családi vállalkozások esetén (baromfiágazat, Csongrád megye, 1996-2000)

A fenti összefüggés-vizsgálat azt mutatja, hogy *a támogatás nagysága kevés volt ahhoz*, hogy a *gazdálkodás eredményességét* látványosan *javította volna*. A két változó közötti összefüggésből az is látható volt, hogy az eleve *nyereségesen gazdálkodó termelőknek jelentett segítséget* a támogatás, de gyakorlatilag *alig javított azok helyzetén*, akiknek *hitelfelvételi kényszer* miatt a megnövekedett adósságszolgálat következtében jövedelmük jelentősen lecsökkent (és nem feltétlenül a kis hatékonyságú termelés miatt realizáltak alacsony jövedelmet vagy veszteséget), vagy egyéb ok miatt alacsony hatékonysággal (pl. kényszervállalkozók) termeltek. A fenti összefüggések azt mutatják, hogy a reorganizációs program keretében folyósított *szétaprózódott, elégtelen nagyságú támogatások rossz hatékonysággal működtek*, és eleve nem javítottak a vállalkozók zömének gazdasági helyzetén. Bár a megállapítás közvetlenül a baromfitartó

vállalkozásokra vonatkozik, nagy biztonsággal mondható, hogy a többi gazdasági állatfajra is érvényes.

A számításokból az is látható volt (35. táblázat), hogy a *reorganizációs program keretében nyújtott támogatások* hatására egy állattenyésztési ágazatban sem képződött gazdasági értelemben említésre méltó profit, és a szubvenció – melynek átlagos profitnövelő hatása 4,2% volt – *nem biztosította* megfelelő nagyságú *fejlesztési célú pénzeszköz képződését*, csupán arra volt elegendő, hogy a mezőgazdasági vállalkozások „nullszaldós" eredményt érjenek el.

Az export-árualap növelő reorganizációs program keretében felvett támogatások hatása a jövedelmezőségre Csongrád megyében (egy gazdálkodó egységre vetítve)

35. táblázat

Tevékenység megnevezése	Gazdasági profit (eFt/év)	„Korrigált" gazdasági profit (eFt/év)	Gazdasági profitráta (%)	„Korrigált" gazdasági profitráta (%)	Profitráta növelő hatás (%)
Baromfihízlalás	-279,1	174,6	-3,5	2,2	5,7
Tejtermelés	-874,7	142,7	-2,0	0,3	2,3
Vágómarha-előállítás	-333,0	10,6	-5,3	0,2	5,5
Sertéshízlalás	-71,1	-14,7	-2,0	-0,4	1,6
Juhhús-előállítás	-555,4	-208,5	-7,1	-2,7	4,4
Átlagosan	-351,4	110,8	-3,2	1,0	4,2

Forrás: Saját számítások, 1996-2000

A fenti tények ismeretében további modellszámítást (36. táblázat) végeztem arra vonatkozóan, hogy a program keretében meglévő vállalkozói eszközállomány segítségével – 1996-2000 között – átlagosan milyen *nagyságú, innovatív célokra fordítható gazdasági profitnak, „innovációs jutalomnak"* kellett volna képződnie.

A modellszámítás eredménye azt mutatta, hogy átlagosan közel 5%-os gazdasági profitrátát kellett volna a termelőknek realizálniuk ahhoz – az empirikus vizsgálatok szerint az elért gazdasági profitráta a valóságban 1%-os volt –, hogy a tulajdonosi tőke modell szerinti átlagosan elvárható mértékű növelésére adódjon lehetőség. Más szóval azt is mondhatjuk, hogy a vizsgálat körébe bevont gazdálkodó egységek a szubvenció segítségével is csupán *lekötött tőkéjük „opportunity cost"-ját* voltak képesek kigazdálkodni, figyelembe véve az inflációs rátát.

A reorganizációs program keretében végzett beruházás megtérülés elvárható mértéke[45]
(Csongrád megye)

36. táblázat

Évek	Értékcsökkenési leírás*		Adózott eredmény**	Adózás utáni működésből származó tőkeforrás	Diszkont faktor***	Diszkontált érték	Tőke-igény**	Gazdasági profit	Átlagosan elvárható gazdasági profitráta
	épület	gép							
1996.	4,68	3,19	21,5	29,37	0,8426	24,75	18,12	6,63	Gazdasági proftráta = 4,85%
1997.	4,68	3,19	17,3	25,17	0,7099	17,87	12,28	5,59	
1998.	4,68	3,19	14,9	22,77	0,5982	13,62	8,91	4,71	
1999.	4,68	3,19	11,7	19,57	0,5041	9,86	5,89	3,97	
2000.	4,68	3,19	8,0	15,87	04247	6,74	3,39	3,35	
Összesen	23,40	15,95	73,4	112,75	-	72,84	48,59	24,25	

* a lekötött eszközt 100,0-nak véve (ebből 78 az épület, 22 a gép); épületamortizáció 6%, gépamortizáció 14,5%
** a hosszú lejáratú állami értékpapír referenciahozadékával kalkulálva
*** beruházási árindexekkel kalkulálva

Forrás: Saját számítások, 1996-2000

Az átlagos mértékű gazdasági profit eléréséhez tehát *több költségvetési támogatásra* lett volna szükség *visszteher nélküli „beruházási alaptámogatás"* címén – mely fiktív támogatás mértékét a 37. táblázatban becsültem meg – ahhoz, hogy a mezőgazdasági termelés során megfelelő összegű *fejlesztési pénzeszköz* álljon rendelkezésre.

Az eredmények azt mutatják, hogy az agrárkormányzatnak *„beruházási alaptámogatás"* címén még közel 110 millió forint összegű támogatást – ez kb. megfelel az empirikus vizsgálatba bevont termelők által férőhelykorszerűsítésre-felújításra felhasznált pénzeszköznek[46] – kellett volna folyósítania a vizsgált 38 termelőnek ahhoz, hogy a meghirdetett programnak kimutatható pozitív gazdasági hatása legyen.

[45] Az empirikus vizsgálatba bevont vállalkozások tárgyi eszköz állományának 78%-a épület és 22%-a erő- és munkagép volt. A hardver állomány után elszámolt értékcsökkenési leírás nagyságát az adótörvényben előírt leírási kulcsok segítségével kalkuláltam. Az elvárható hozadékot a kockázatmentes állampapírok referenciahozamával, a jelenérték számítást a beruházási árindexekkel számoltam.

[46] Az empirikus vizsgálatba bevont 38 vállalkozás 425 millió Ft eszközértékkel rendelkezett, melynek 25-28%-át – azaz 106-119 millió Ft-ot – a reorganizációs program keretében végzett beruházás tette ki.

A reorganizációs program keretében végzett beruházások elvárható támogatásának becslése[*]
(Csongrád megye, 1996-2000)

37. táblázat

n	Épület (eFt)	Gépek (eFt)	Lekötött eszköz érték (eFt)	Tényleges támogatás (eFt)	„Beruházási alaptámo-gatás”[**] (e Ft)	Támogatás összesen (eFt)
1.	532	324	2.040	848,7	-	848,7
2.	2.577	1.485	21.510	8.174,2	-	8.174,2
3.	3.193	1.155	8.758	3.904,2	4.144,1	8.048,3
4.	1.309	700	2.746	870,4	1.067,8	1.938,2
5.	361	-	560	83,0	284,9	367,9
6.	452	-	744	136,0	359,9	495,9
7.	563	-	820	224,8	377,0	601,8
8.	367	-	776	213,0	133,1	346,1
9.	6.837	1.008	13.351	2.535,2	3.028,9	5.564,1
10.	7.205	580	19.280	7.221,0	5.176,0	12.397
11.	673	-	1.304	320,0	107,7	427,7
12.	1.309	-	2.358	229,0	746,3	975,3
13.	2.800	367	7.023	484,7	3.064,2	3.548,9
14.	1.200	239	2.745	616,0	746,0	1.362,0
15.	2.100	-	5.651	500,0	2.032,1	2.532,1
16.	920	474	4.466	1.647,0	1.217,8	2.864,8
17.	18.153	10.698	39.229	16.389,7	6.095,4	22.486,1
18.	16.073	5.732	33.455	7.669,1	7.313,9	14.983,0
19.	3.881	825	7.716	1.652,2	1.113,4	2.765,6
20.	631	400	6.008	650,0	1.431,5	2.081,5
21.	3.433	693	8.569	650,0	4.342,5	4.992,5
22.	2.502	400	8.381	2.089,0	2.095,6	4.184,6
23.	1.893	390	5.797	1.419,0	1.952,7	3.371,7
24.	3.881	625	7.702	1.380,0	1.430,0	2.810,0
25.	1.510	150	4.265	950,0	1.294,5	2.244,5
26.	2.214	1.737	8.081	1.201,0	3.141,8	4.342,8
27.	1.663	-	2.631	400,0	1.018,4	1.418,4
28.	2.578	850	4.035	600,0	1.877,0	2.477,0
29.	560	150	2.849	285,0	324,7	609,7
30.	25.581	4.686	62.642	8.243,4	14.878,0	23.121,4
31.	3.405	930	12.022	2.450,0	3.314,7	5.764,7
32.	365	-	1.795	480,0	429,7	909,7
33.	1.279	180	2.469	553,0	4,0	557,0
34.	1.874	580	7.221	495,0	1.133,4	1.628,4
35.	140	618	1.028	76,0	442,6	518,6
36.	1.100	150	5.880	1.549,0	504,3	2.053,3
37.	3.098	600	8.546	2.006,0	1.206,9	3.212,9
38.	39.029	11.034	90.298	9.074,2	28.597,4	37.671,6
Összesen	167.241	47.760	424.781	88.268,8	106.428,2	194.697,0
Átlag	4.401	1.256,8	11.178,4	2.322,9	2.800,7	5.123,6

[*] minimálisan elvárható gazdasági profitrátával (4,85%) számítva
[**] visszteher nélküli „alaptámogatás”
Forrás: Saját számítások, 2000

Az „alaptámogatás” becslése során az is bebizonyosodott, hogy a fenti támogatást *a termelésben lekötött eszköz érték arányában*, de *nem lineárisan,* hanem progresszíven lett volna célszerű folyósítani (13. ábra).

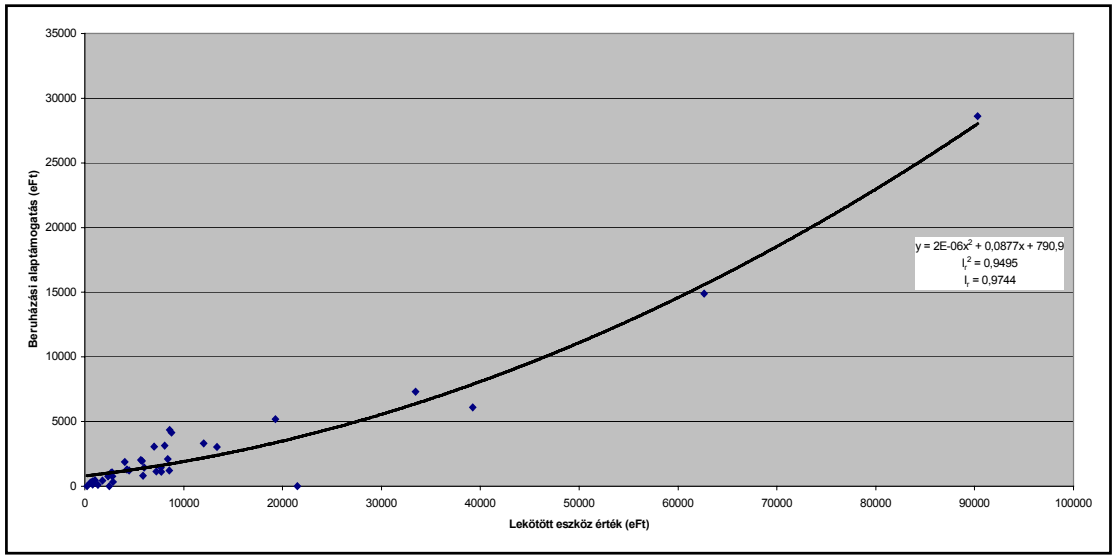

Forrás: Saját számítás, 1996-2000

13. ábra A „beruházási alaptámogatás” becslése a reorganizációs program keretében (Csongrád megye)

Ez abból következik, hogy a „beruházási alaptámogatás” alapvetően összefügg a lekötött tőke nagyságával, hiszen annak bővítését hivatott szolgálni az innovációs lépéseken keresztül, és nagyobb lekötött eszköz érték fejlesztési forrása is nagyobb.

Az előzőekben ismertetett export-árualap növelő reorganizációs program gazdasági hatásai a vizsgálatok tükrében a következőkben foglalhatók össze. Az export-árualap növelő reorganizációs program *alapvető célja* az volt, hogy jelentősen növelje a magyar *exportképes állati termékek mennyiségét*. Sajnos, már a pályázat kiírása után közvetlenül megjósolható volt, hogy a kitűzött cél nem valósul meg, hiszen az agrárkormányzatnak *nem volt megfelelő koncepciója* és *stratégiája*, amire építeni lehetett volna az ilyen típusú konstrukciókat. A fenti pályázat sem egy hosszú távú, átgondolt stratégia részeként született meg, hanem „tűzoltó” jellegű volt, esetlegesség, kapkodás és ellentmondásosság volt rá jellemző.

A fentieket bizonyítja, hogy a program keretében nyújtott támogatások hatására a megyében *alig növekedett az állatállomány* – a tehénállomány kb. 2%-kal, a sertés- és juhállomány kb. 0,5-0,5%-kal nőtt (24. melléklet). Jelentősebb állománynövekedés

ugyan a baromfiféléknél volt, de *a termékek nem voltak exportképesek a minőségi problémák miatt. Alig kimutatható volt a foglalkoztatottság javulása*, az átgondolatlan és elégtelen támogatás hatására pedig *a vállalkozások versenyképtelenebbé váltak*. A széles körűen meghirdetett pályázat eredményeképpen a *szétaprózódott költségvetési támogatás kis hatékonysággal működött* (Juhász, 1998).

A reorganizációs program nagy hiányossága volt – ami az átgondolatlanságot és hatásvizsgálat mellőzését bizonyítja –, hogy egyáltalán *nem biztosított visszthermentes beruházási alaptámogatást*. A mezőgazdasági vállalkozások csekély jövedelemtermelő-képességét ismerve – ahol a tőkeáttétel általában nem működik hatékonyan – megállapítható, hogy *a hitelfelvétel összességében hátrányos volt,* mert – mint az előzőekben több oldalról igyekeztem megvilágítani – általa jelentősen megemelkedett az adósságszolgálat, amely olyan mértékben *megnövelte a termelés költségeit és kiadásait, hogy* a „kedvezményezett" termelő *költség- és versenyhátrány*ba került.

Az empirikus vizsgálatba bevont vállalkozókkal kapcsolatos *modellszámítások* eredményei *romló tendenciát mutattak*, hiszen *gazdasági értelemben veszteség keletkezett* minden állatfaj esetén, és még a szubvenció hatására is csak fedezeti pont körül vagy az alatt termeltek a vállalkozók. Vagyis a gazdálkodóknál gyakorlatilag *nem képződött fejlesztési forrás*, sőt a fedezeti pont alatt termelve a finanszírozás csak a *meglévő eszközök egy részének felélésével*, vagy további *idegen forrás felvételével* volt lehetséges. Ez azonban tovább növelte a tőkeigényt, az adósságszolgálati terheket, ami *eladósodási folyamat*hoz illetve több gazdasági egység *csőd*jéhez vezetett. Érthető, hogy ilyen gazdasági környezetben, rendezetlen piaci viszonyok között *exportképes termékeket nem tudtak* előállítani a csongrád megyei gazdálkodók. Jelentősen javult volna a helyzet a *beruházás támogatás növelésével,* [47] *konszolidált gazdasági környezet* megteremtésével és *jól átgondolt*, *több évre szóló agrárstratégia* kidolgozásával.

[47] Ahhoz, hogy a fejlesztés megvalósulhasson, a vállalkozók által megvalósított új beruházások teljes összegét visszthermentes „beruházási alaptámogatásként" meg kellett volna finanszírozni.

KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A témával kapcsolatos szakirodalom és a kapcsolódó törvények áttanulmányozása, a mezőgazdaság jövedelmezőségével és a mezőgazdasági beruházások megtérülésével kapcsolatos modellszámítások, valamint a Csongrád Megyében végzett empirikus vizsgálatok segítségével többé-kevésbé átfogó képet kaptunk arról, hogy az adott időszakban néhány alapvető közgazdasági szabályozó elem hogyan hatott a mezőgazdasági termelés fejlesztési lehetőségeire. A téma áttekintése során kiderült, hogy a rendszerváltást követően a *mezőgazdasági vállalkozások közgazdasági feltételei nem voltak megfelelőek* a normális gazdálkodáshoz, a mezőgazdasági *termelés volumene erősen visszaesett*, az ágazat *a működő tőke jelentős részét felélte,* és *nem történt meg a szükséges struktúraváltás* sem.

Sajnos *nem különültek* el élesen a szociális célú és *a versenyképes mezőgazdaság elvonási és támogatási elemei*. Emiatt nagyon sok olyan fejlesztési tőkeforrás került a „kényszervállalkozások"-hoz, amely rendkívül kis hatékonysággal hasznosult, sőt a tőkeforrások egy része véglegesen kikerült az agrárszférából. A fentiek miatt sajnos az prognosztizálható, hogy a mezőgazdasági vállalkozások igen nehéz helyzetbe kerülhetnek, ha az Európai Unió „keményebb" versenyfeltételei érvényesülnek hazánkban is.

A tények alapján bizonyítható, hogy a rendszerváltást követő, elmúlt időszakban különböző okok miatt nem volt olyan *agrárpolitika és –stratégia*, amely az agrárgazdaság *szükséges átalakulását* és az *agrárvállalkozások hosszú távú fejlődőképességét* megalapozta volna. A mezőgazdasági szabályozás azon elemei, amelyek a mezőgazdasági vállalkozások hosszabb távú, megalapozott jövedelmezőségét és ezen alapuló fejlesztését lehetővé tették volna, nem alakultak ki. A *szabályozó eszközök* formái, mértékei *nem voltak megfelelőek,* az egyes szabályozók egymással *nem alkottak konzisztens rendszert*, és időbeni változtatásuk is nagyrészt esetleges, végiggondolatlan volt. A meghirdetett programok nem voltak jövőorientáltak, ehelyett mindig az aktuális, „tűzoltó" jellegű beavatkozás dominált a politikai széljárás függvényében. Egy-egy piaci anomália jelentkezése esetén mindig újfajta célokat tűztek ki, más és más feltételrendszerrel pályáztattak. Nagy valószínűséggel állítható, hogy *nem voltak előzetes hatásvizsgálatok* sem, nem tudták a várható inflációt jól

megbecsülni, az agrárkormányzat és az agrárlobbi teljesen megosztott volt, és ennek következtében a fiskális megszorítások ellenében nem képviselt meghatározó erőt.

Mindez azzal a következménnyel járt, hogy *elöregedett a mezőgazdasági épületállomány és géppark, a mezőgazdasági termékek minősége nem volt megfelelő, ezért a termékek tömegesen nem váltak exportképessé.* Az ágazatban *nem képződött megfelelő nagyságú jövedelem, kevés volt az innovációra felhasználható pénzeszköz*.

Az *okszerűtlenül szűkös költséggazdálkodás* a kényszer szüleménye volt, amit az empirikus vizsgálatok alapján lehet valószínűsíteni. A vizsgálat terepeként szolgáló Csongrád Megyében például a szántóföldi növénytermesztésben a műtrágya felhasználás 1/4-1/5-ére csökkent, a hozamok, ezáltal a mezőgazdasági termelés drasztikusan visszaesett, a termékek minősége nem volt jó, ami nem tette lehetővé megfelelő nagyságú jövedelem képződését. A megye *nagyüzemi struktúráját* úgy szüntették meg, hogy ezzel egy időben erősen *felaprózták a termőterületet*, ami egyrészt a *kis hatékonyságú vállalkozások* elszaporodását idézte elő, másrészt *nem tette lehetővé versenyképes családi vállalkozói réteg* kialakulását sem. A megye nagy hagyományokkal rendelkező speciális ágazataiban sem jött létre a verseny- és exportképes kiságazati struktúra. A megye *erő- és munkagépállománya* tovább öregedett, műszaki színvonal szempontjából igen kedvezőtlenné vált. A *szőlő- és gyümölcsültetvények* fajta- és korösszetétele nem megfelelő, az *üvegházak* közel fele teljesen amortizálódott. Könnyen belátható, hogy ezzel a tárgyi eszközállománnyal sem mennyiségileg, sem minőségileg nem lehet piacképes termékeket előállítani. Az elemzett beruházási támogatások sem tették lehetővé a hardver állomány szükséges javulását, így a magyar mezőgazdasági termelők nemcsak a külpiacokon, hanem sok esetben itthon is *költség- és versenyhátrányba* kerültek.

A szakirodalom és a jövedelemhez kapcsolt *adótörvények* tanulmányozása során bebizonyosodott, hogy a mezőgazdasági termelés *jövedelmezőségi viszonyai* – a rendszerváltást követően a fenti hatások következtében – országosan is *folyamatosan romlottak*, ennek ellenére az adójogszabályok nem tették lehetővé, hogy megfelelő nagyságú *adóalap-csökkentéssel*, különböző *adókedvezményekkel* és *adómentességgel* az agrárpolitikában speciális célokat érvényesítsenek, és ezzel mérhető módon javítsák a mezőgazdasági vállalkozások pénzügyi helyzetét. Vagyis az agrárkormányzat az adópolitikában nem tudta kellően érvényesíteni az agrárium érdekeit.

A mezőgazdasági és egyéni *vállalkozások* az agrártermékek kedvezményes áfa kulcsa miatt *áfa nettó visszaigénylő pozícióba kerültek,* ennek ellenére az *áfa teher nagy*

finanszírozási igénye és a *visszafizetés hosszú időigénye* miatt az áfa a vállalkozások pénzügyi helyzetét összességében rontotta. Probléma volt továbbá a *kompenzációs felárak* alacsony mértéke és a kompenzációs felárra jogosító termékek körének fokozatos szűkülése.

Az *energiafelhasználással összefüggő adóvisszatérítés* vizsgálata azt mutatta, hogy a gázolaj árának folyamatos emelkedése miatt annak adótartalma is folyamatosan nőtt, így az *adóvisszatérítés nem javított a mezőgazdasági vállalkozások helyzetén*, mivel az áremelkedés összességében költségnövekedést eredményezett, megnövelte a termékek önköltségét. Emellett az agrárkormányzat nem biztosította reálértéken az adóvisszatérítés növelését, valamint az utólagosan visszaigényelt adó sem szabadított fel akkora pénzeszközt, ami fejlesztési forrásként funkcionálhatott volna.

Mivel a beruházások megtérülése több évet vesz igénybe, logikus, hogy az *értékcsökkenési leírás értékelésénél az inflációt* nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Sajnos sem a számviteli törvény, sem az adótörvény nem teszi lehetővé, hogy az értékcsökkenési leírás kövesse az inflációt. A fenti tény a mezőgazdasági vállalkozások számára három negatív következménnyel járt. Egyrészt *csökkent az amortizációval megtéríthető gépérték*, ami azt jelentette, hogy a mezőgazdaságból évről-évre *jelentős tőkekivonás* történt[48]. Modellszámítással igazolható volt, hogy ez a tőkekivonás az elmúlt időszakban – pl. az 1994-es gépberuházások esetén – közel 50%-os volt. Az infláció figyelmen kívül hagyásának másik negatív hatása az volt, hogy a kisebb amortizációs költségek miatt a valóságosnál nagyobb, amortizációs elemeket is tartalmazó adózás előtti eredmény *megnövelte a vállalkozások fizetendő adójának nagyságát*. Harmadrészt viszont – a fentiek következtében – a *diszkontált, működésből származó tőkeforrás csökkenése* miatt a beruházás megtérülési ideje, illetve a forgási sebessége romlott. Modellszámításokkal az is igazolható volt továbbá, hogy az adótörvényekben rögzített *„merev" lineáris leírási mód* alkalmazása – a gépberuházás esetén – *negatív hatással* volt a mezőgazdasági termelők pénzügyi helyzetére azáltal, hogy csökkentette a fejlesztési forrásaikat.

A *beruházás támogatási pályázati kiírások* nem voltak kellően átgondoltak, hiszen túl „általánosak" voltak, emellett elvileg minden alkalommal meghirdették a szektorsemlegességet, azonban a különböző pályázatok eleve meghatározták, hogy milyen vállalkozási típusok tudták igénybe venni a különböző támogatási formákat.

[48] Az infláció figyelmen kívül hagyása a fejlett piacgazdaságú országokban nem okoz komoly gondot, mivel az infláció mértéke nem számottevő.

Ezek eredményeként „kényszervállalkozások” alakultak, illetve olyan vállalkozások kaptak támogatást, amelyek azt nem tudták hatékonyan felhasználni.

Az 1992-ben államilag újraindított *mezőgazdasági beruházási támogatások reálértéken nem növelték* sem az országos, sem a megyei *agrárberuházások nagyságát*. Ez is azt jelzi, hogy a kormányzat agrárstratégiája mennyire nem volt hatékony, hiszen az agrárium elöregedett tárgyi eszköz állományának cseréjét és műszaki színvonalának emelését messze nem biztosította.

Az *éven túli lejáratú forgóeszköz hitelek* kamattámogatásának megszüntetése után egyre erősebben jelentkeztek a megyei termelők likviditási problémái. A mezőgazdasági input árak állandó emelkedése és az agrártermékek árának alacsony szintje (agrárolló nyílása), az elégtelen jövedelem és a termelés fenntartásának kényszere egy szűkös költséggazdálkodásba és tőke- (vagyon-) felélő szituációba sodorta a termelőket. Ennek orvoslására vezették be a *tőkepótló hitelezési konstrukciót*. Láttuk azonban, hogy ez a hitelezési forma csak a *felélt vagyon valamelyes pótlását szolgálta,* és nem biztosította a beruházások bővítését. A tőkepótló hitelt igénybe vevők jövőjét nehezítette, hogy jelentős adósságszolgálat-fizetési kötelezettségük keletkezett, amely egyfelől növelte a termék-önköltséget, másfelől csökkentette az adózás utáni jövedelmet is. A vázolt helyzet azt bizonyítja, hogy a mezőgazdaság nem tudott felkészülni kellőképpen az EU csatlakozásra, és a krónikus tőkehiány megléte igen hátrányosan érinti a termelőket már a csatlakozás előtt is.

A *csongrád megyei empirikus vizsgálatok* során az is bebizonyosodott, hogy a költségvetésből finanszírozott beruházási támogatások elégtelensége, túlzott szétaprózása és kis hatékonyságú területekre történő allokálása miatt a gazdálkodóknál *nem képződött említésre méltó fejlesztési forrás*, a képződött jövedelem legfeljebb a termelésben lekötött eszközök tőkeigényét fedezte. Ezért a mezőgazdasági vállalkozások beruházásait a jelentős forráshiány miatt csak a saját fogyasztás visszafogásával, illetve viszonylag jelentős idegen forrásokkal tudták finanszírozni.

Az *export-árualap növelő reorganizációs programnak már a* pályázati kiírásából is látható, hogy a *program célja*, a *piaci feltételek* és a *támogatások nem voltak összhangban egymással*. A pályázati kiírás túl általános volt, és már a pályázat meghirdetését közvetlenül követően látni lehetett volna, hogy a kitűzött célok nem fognak megvalósulni. A piac-, illetve exportképes állati termékek előállításához szükséges *magas genetikai értékű állományok* csak részben álltak rendelkezésre, a termelők jelentős részénél hiányzott az exportképes termékek előállításához

elengedhetetlenül szükséges, kellő *szakmai ismeret*. Nem volt megfelelő számú *pénzügyileg stabil családi vállalkozás*, a pályázat nem biztosított közvetlen *beruházási támogatást* az üresen álló állatférőhelyek felújításához és korszerűsítéséhez.
A *reorganizációs program megvalósulására vonatkozó empirikus vizsgálatok* és *modellszámítások* eredményei azt mutatták, hogy a magánvállalkozásoknak exportképes termékeket gyakorlatilag nem sikerült előállítani, a piaci árak alacsonyak voltak, ezért a vállalkozások zöme nem volt képes fejlesztési forrást képezni. Sőt, a *vagyonfelélés*, az *eladósodási folyamat* vált jellemzővé. A *támogatási pénzeszközök erodálódtak*, az átmenetileg feltöltött állatférőhelyek jó része rövid időn belül ismét kiürültek. Mindezek miatt az eredetileg öt évre szóló pályázati kötelezettséget maga az agrárkormányzat mérsékelte három évre.

A disszertáció jellegéből következően a *javaslatok* elsősorban a *közgazdasági szabályozás* hatékonyabbá, szelektívebbé, vállalkozás-barátabbá és *konzisztensebbé* tételére vonatkozhatnak, továbbá arra, hogy mit kellene annak érdekében tenni, hogy az *EU csatlakozás* a mezőgazdaság számára minél kisebb megrázkódtatással és a mezőgazdaságból élők minél kisebb áldozatával menjen végbe.

- Lehetővé kellene tenni, hogy a speciális mikroklimatikus és tájadottságokkal rendelkező *tájkörzetekben piacképes termékeket állítsanak elő* a termelők. Ennek érdekében *adókedvezmények*kel és *különleges támogatási formák* bevezetésével biztosítani kellene azt, hogy a komparatív előnyöket jól kihasználó kiságazati struktúra létrejöhessen. Ezt lehetne elsősorban a családi vállalkozások keretében elképzelni. A fentiek megvalósítása érdekében ezért ki kellene dolgozni egy, a tájkörzetek kiemelt fejlesztésével kapcsolatos hosszú távú támogatási rendszert a specializálódott családi vállalkozások preferált támogatása mellett. Elengedhetetlen például a kor- és fajtaösszetételében elavult *szőlő- és gyümölcs ültetvények* valamint a *fólia-üvegház* állomány beruházásainak kiemelt szintű és célirányos támogatása Csongrád megye meghatározott tájkörzeteiben, ami a jobb minőségű termékek előállításán keresztül biztosítaná nagyobb árbevétel és jövedelem realizálását, így fedezetet adna a lekötött tőkeigényre azáltal, hogy megfelelő nagyságú fejlesztési forrás képződését biztosítaná.
- Nagyobb összegű egyszeri, ezt követően folyamatos támogatással biztosítani kellene az elöregedett *tárgyi eszköz állomány cseréjét, valamint műszaki fejlesztését*. Az eszközállomány felújítása – az EU csatlakozás küszöbén a minőségi mezőgazdasági

termék előállítás és a magyar mezőgazdasági vállalkozások versenyhátrányának megszüntetése miatt – alapvető fontosságú. A szakirodalomban más elemzésekkel alátámasztott azon megállapítás, hogy ezt csak *ugrásszerű innovációval*, egy jelentős összegű *kezdeti tőkeinjekcióval,* valamint egy gyökeresen átalakított, hatásvizsgálattal támogatott *beruházási szubvenciós rendszerrel* lehetne megvalósítani, a saját elemzés alapján is alátámasztható.

- Annak érdekében, hogy véglegesen meg lehessen szüntetni a *közvetlen és közvetett tőkekivonást* a mezőgazdaságból, az *adó*t, az *adókedvezmények*et, az *energiafelhasználással összefüggő adóvisszatérítés* nagyságát mindenkor a várható inflációhoz kellene igazítani, az *értékcsökkenési leírási módszerek „felszabadításával*" biztosítani kellene a beruházott tőkének jelenértéken történő megtérülését.
- Gátat kellene vetni a *mezőgazdasági vállalkozások eladósodási folyamatának*, csökkenteni kellene az adósságszolgálati terheket. Ennek érdekében a tőkepótló hitelezési konstrukció helyett – amely az adósságszolgálati terheket növeli, és nem alkalmas a beruházások finanszírozására sem – javasolható volna a beruházásokhoz kapcsolódó *tartós forgóeszköz feltöltésére felvett hitelek kamatterheinek teljes állami átvállalása*, illetve *a fogóeszköz feltöltés visszthermentes állami támogatása*. Ez a saját forrás kímélésén keresztül – megfelelő biztosítékok, garanciák beépítésével – egyrészt lehetővé tenné a vállalkozások pénzügyi helyzetének javítását, másrészt a termék-önköltség csökkentésén keresztül költségelőnyöket is eredményezne.
- Mielőbb m*eg kellene szüntetni a kapkodó intézkedéseket*, a beruházási célterületek gyors váltogatását, fokozottan és kiemelten volna célszerű támogatni a mezőgazdasági beruházásokat. Ennek természetesen feltétele egy olyan *agrárkoncepció*, még a csatlakozás előtt, amely biztosítaná, hogy az EU keményebb piaci feltételei között is megállják helyüket azok a gazdaságok, amelyek potenciálisan képesek lehetnek megfelelő minőségű, piacképes termékek előállítására.
- Ezért konzekvensen *szét kellene választani* az életképes, *versenypiaci alapon gazdálkodó vállalkozások* és a *„kényszervállalkozások" támogatási módjait*. A fejlődőképes, a forrásokat jó hatékonysággal felhasználó vállalkozásoknak olyan összegű támogatásokat kellene biztosítani, amelyek egyfelől koncentráltabb és magas műszaki színvonalú beruházások megvalósítását tennék lehetővé, másfelől

olyan új támogatási formákat kellene bevezetni, amelyek a termelés folyamán legalább az átlagosan elvárható hozadék realizálását biztosítanák. Szociális alapon a nem igazán *fejlődőképes* és az *üzemszüneti pont közelében termelő* gazdálkodóknál is növelni kellene a támogatásokat, de nem a beruházásokkal összefüggésben, hanem olyan típusú szubvenciókkal, amelyek az ilyen gazdálkodók, családi *vállalkozások,* kényszervállalkozások „normális" gazdasági menetét biztosíthatnák úgy, hogy önellátás, esetleg helyi piaci igények kielégítése mellett a vidék fenntartását, fejlesztését ezzel is elősegítenék.

- Élesebb *különbséget kellene tenni* az egyes *beruházási célok támogatási nagyságát illetően*. Kiemelt visszthehermentes beruházási és forgóeszköz-feltöltő állami támogatásban – ami nem növelné tovább a vállalkozások terheit – kellene részesíteni az *állattenyésztési* és *ültetvénytelepítési beruházásokat*, mert e nélkül ezekben az ágazatokban jellemző kis jövedelemtermelő képesség nem biztosítja a beruházások megtérülését és tovább mélyíti az ágazati válsághelyzetet. A támogatások konkrét formáinak és mértékének meghirdetése előtt mindenesetben – modellszámításokkal támogatott – *hatásvizsgálatok*at kellene végezni, melyek egyrészt segíthetnének a beruházási célterületek közötti *differenciált támogatások kialakítás*ában, másrészt biztosíthatnák, hogy a mezőgazdasági termelés minden területén *elegendő nagyságú fejlesztési forrás realizálódjon*.
- A *közgazdasági szabályozó rendszer* és különösen a *beruházási támogatások* tekintetében a perspektivikus vállalkozásoknál is törekedni kellene a nagyobb fokú *EU-konformitásra*. Köztudott, hogy az EU a multifunkcionális mezőgazdaságot állítja a középpontba, a vidékfejlesztési és a környezeti szempontokat is messzemenően figyelembe veszi. Már most tudatosítani szükséges, hogy a csatlakozás után egyre inkább ezekhez kapnak a vállalkozások támogatásokat.
- Végérvényesen meg kellene szüntetni a *piac- és exportképes termékek előállításának növelésére irányuló speciális beruházási támogatások* (pl. export-árualap növelő reorganizációs program) kis hatékonyságú területekre történő allokálását és szétaprózását. Csak olyan vállalkozásokhoz kellene juttatni ezeket a támogatási pénzeszközöket, ahol a magas minőségi termék-előállítás személyi és tárgyi feltételei egyaránt adottak. Emelni kellene a fenti termékekhez kapcsolódó *visszthehermentes* és a *visszafizetendő kamatmentes támogatási formák* részarányát a saját tőke növelése, és a vállalkozások pénzügyi- és versenyhelyzetének javítása érdekében.

ÖSSZEFOGLALÁS

Magyarországon a rendszerváltást követően a nagyüzemi mezőgazdasági rendszer fokozatos megszűnése után nem jött létre olyan magántulajdonon – elsősorban családi vállalkozásokon, kiságazatokon – alapuló *hatékonyan működő mezőgazdasági struktúra*, amely mind mennyiségi, mind pedig minőségi szempontból megfelelő termékeket tudott volna előállítani. A *kényszerű piacváltást* követően a mezőgazdaság olyan *versenyhelyzetbe* került, amelyben nem tudott megfelelni a követelményeknek, hiszen egyrészt a mezőgazdasági struktúraváltás nem gazdasági szempontok alapján történt, másrészt az agrárkormányzat a közgazdasági szabályozórendszeren keresztül nem tudott megfelelően segíteni a mezőgazdaság helyzetén. Ennek az lett a következménye, hogy a mezőgazdasági termelés drasztikusan visszaesett, a termőföld atomizálódott, sok fejlődésre és hatékony termelésre alkalmatlan vállalkozás jött létre, a mezőgazdasági eszközállomány amortizálódott és erodálódott. A mezőgazdasági vállalkozások nem voltak képesek még akkora jövedelmet sem realizálni, hogy a folyamatos termelést finanszírozzák, nem beszélve arról, hogy *fejlesztési forrás* gyakorlatilag *nem képződött* a rendszerváltás óta.

A fenti tények ismeretében az országos és a regionális, saját adatgyűjtésen alapuló empirikus vizsgálatok alapvető célja annak feltárása volt, hogy az *agrárkormányzat intézkedései* az *elvonási és támogatási rendszer* segítségével hogyan befolyásolták a mezőgazdasági vállalkozások *innovációs tevékenységét* illetve, hogy a közgazdasági feltételek változásai milyen hatást gyakoroltak a termelők *fejlesztési forrásaira*.

A dolgozat első részében a *hazai és nemzetközi szakirodalom* tanulmányozása alapján a vállalati-vállalkozási típusokat mutattam be különböző szempontok szerint, áttekintettem az optimális birtokmérettel kapcsolatos vitakérdéseket, továbbá a vállalati erőforrások hazai helyzetét, valamint a mezőgazdaságban realizálható jövedelem és állami támogatás viszonyának kérdéskörét vizsgáltam. Kitértem néhány, az EU csatlakozással összefüggő kérdéskör rövid bemutatására is. A dolgozat jellegéből adódóan viszonylag *széles körű jogszabályi háttér* vizsgálatára is sor került, amely magában foglalta a jövedelemhez kapcsolt adók, az áfa és az agrárvállalkozások fejlesztéséhez kapcsolódó fontosabb törvények és rendeletek tárgyalását is[49].

[49] Ezekkel igyekeztem megalapozni a saját vizsgálatokat.

A kapcsolódó szakirodalom és a jogszabályok áttekintése során kiderült, hogy a mezőgazdasági termelés során a *vállalati-vállalkozási formák sokféle típusa* jól megfér egymással. Az „optimális" *birtokméret növekvő tendenciájú* a fejlett piacgazdaságú országokban. A magyar *mezőgazdasági vállalkozások tárgyi eszköz állománya* a '80-as évekhez képest tovább romlott, rendkívül *elavulttá vált.* A vállalkozói jövedelem nemzetközi összehasonlításban igen alacsony, az *állami támogatás* mértéke az EU országaihoz képest *nagyon szerény*. Ráadásul az *adótörvények alig kimutatható módon preferálják a mezőgazdasági termelést*, az *agrárkormányzat támogatási rendszere* – különösen a beruházási támogatások rendszere – a beruházási célok és formák tekintetében *nem konzisztens*.

A *saját vizsgálatok* elsősorban a mezőgazdasági vállalkozások fejlesztési forrásaira ható főbb szabályozók elemzésére terjedtek ki. Ennek megfelelően részletesen foglalkoztam, az *áfa*, az *energiafelhasználással összefüggő adóvisszatérítés*, az *értékcsökkenési leírási módok*, a *beruházási támogatások* és az *export-árualap növelő reorganizációs program* fejlesztési forrásokra való hatásvizsgálatával. Az empirikus vizsgálatok során – országos adatok és 82 különféle csongrád megyei vállalkozás – mindvégig a *megtérülési követelményt*, mint általános gazdálkodási vezérelvet tartottam szem előtt, és figyelembe vettem a termelésben lekötött tőkére értelmezett „opportunity cost"-ot, vagyis a *gazdasági értelemben realizálható jövedelem*mel mértem a különböző mezőgazdasági vállalkozások gazdálkodásának eredményességét.

Az *empirikus vizsgálatok adatbázisát* azért képezték Csongrád megye mezőgazdasági vállalkozásai, mert egyrészt részletes adatgyűjtésre ebben a megyében volt lehetőségem, másrészt a megye különböző térségeiben igen változatos, az ország nagytérségeit leképező mezőgazdasági tevékenység folyt. *Csongrád megye mezőgazdaságának* áttekintése során kiderült, hogy a rendszerváltást követően az országoshoz teljesen hasonló *válsághelyzet alakult ki a mezőgazdaságban*, melyre a következők a jellemzőek: a termelés volumenének nagyfokú visszaesése; a nagyüzemi struktúra olyan módon történő megszűntetése, hogy helyette alternatív, működőképes struktúra, speciális, kiságazati termelés nem jött létre; a földterület szétaprózása; a megyei tárgyieszköz-állomány és az ültetvények elöregedése; a kényszerű költségtakarékos gazdálkodás; a gyenge minőségű termékek előállítása; elégtelen jövedelem és fejlesztési forrás képződése a vállalkozásoknál. A felsorolt problémák azért alakulhattak ki, mert a mindenkori *fiskális politika elsőbbsége dominált*, az agrárkormányzat által nyújtott támogatások – elsősorban beruházási támogatások – *nem voltak megfelelő nagyságúak*,

a támogatások összegének meghatározásakor *nem vették figyelembe a pénzromlás mértékét*, nem alakult ki *konszolidált piaci helyzet*, és a *speciális természeti adottságokkal* rendelkező térségeknek a fejlesztéséhez *nem biztosítottak megfelelő pénzügyi forrásokat*.

Az agráriumot érintő *elvonási rendszeren* belül elsősorban annak vizsgálatára került sor, hogy az adójogszabályok által biztosított kedvezmények – áfa és gázolaj fogyasztási/jövedéki adóvisszatérítés – és az adótörvényekben rögzített amortizációs kulcsok milyen hatást gyakoroltak a mezőgazdasági vállalkozások pénzügyi helyzetére és ezen keresztül fejlesztési forrásaira.

A mezőgazdasági termékek *kedvezményes áfa kulcs*ának ismeretében az volt feltételezhető, hogy az „áfa-körös" mezőgazdasági vállalkozások *áfa nettó visszaigénylő pozíciója* egyértelműen pozitívan hatott a termelők pénzügyi helyzetére. Az áfa-val kapcsolatos országos adatok vizsgálata során azonban egyértelműen kimutatható volt, hogy az *áfa* megfizetése *megnehezítette a termelők helyzetét*, hiszen *megnövelte* a mezőgazdaság kiadásait és a *termelés finanszírozási igényét*. Az áfa megfizetése és visszaigénylése között eltelt viszonylag hosszú időszak alatt bekövetkező *pénzromlás* és a *tőke elmaradó hozadéka* összességében *hátrányosan érintette a vállalkozások pénzügyi helyzetét*.

Az *energiafelhasználással összefüggő adóvisszatérítés* bevezetésével az agrárkormányzat célja az volt, hogy az elvonási rendszeren keresztül is csökkentse a mezőgazdasági termelők költségeit, javítsa pénzügyi helyzetüket. A gázolaj fogyasztási/jövedéki adójának visszatérítésével kapcsolatos vizsgálatok során bebizonyosodott, hogy ez a szabályozó eszköz az *agrártermelők helyzetén alig segített*. A gázolaj folyamatos drágulása miatt az árba beépített adó is növekedett, ami a *mezőgazdasági termelés finanszírozási igényét* és a *mezőgazdasági termékek önköltségét megnövelte*, és elmaradt az adóvisszatérítés reálértékű emelése is.

A *különféle értékcsökkenési leírási módok* közül a megfelelő kiválasztása a mezőgazdaságban igen fontos, mert *adóhalasztó,* illetve j*övedelemalakító* hatásával befolyást gyakorol a mezőgazdasági termelés fejlesztési forrásaira. Modellszámításokkal igazolható volt – mezőgazdasági gépberuházások esetén –, hogy a *degresszív értékcsökkenési leírás alkalmazása előnyösebb* lett volna a lineárissal szemben, hiszen egyrészt növelte volna a diszkontált működésből származó tőkeforrás nagyságát, másrészt a *beruházás forgási sebességének növelésén* keresztül javította volna a mezőgazdasági gépberuházások *megtérülési idejét*. Az adótörvényekben

jelenleg rögzített lineáris leírási kulcsok „felszabadítása” tehát előnyösen hatna a mezőgazdasági termelés fejlesztési forrásaira.

Komoly probléma, hogy az *inflációs hatásokat* – amelyek Magyarországon az elmúlt tíz évben jelentősek voltak – az agrárkormányzat nem építette be a közgazdasági szabályozó rendszerébe, így a mezőgazdasági beruházások megtérülése reálértéken nem volt biztosítható.

Ugyancsak modellszámításokkal volt igazolható, hogy a fenti anomália a mezőgazdaság számára jelentős hátrányokat jelentett: folyamatosan *tőkét vont el* az ágazattól, a *„burkolt” kettős adózás* miatt pótlólagos adóterheket rótt a vállalkozókra, a meghirdetett *támogatások reálértéke csökkent,* és *romlottak* a *beruházások megtérülési mutatói* is.

A mezőgazdaság rendkívül elavult tárgyi eszköz állományának lecserélése és korszerűsítése nem képzelhető el állami szerepvállalás nélkül, ezért a vállalkozások *beruházásait segítő támogatások* igen jelentős szerepet játszhatnak a termelők versenyhelyzetének javításában és fejlesztési forrásaik képzésében. A mezőgazdasági beruházások támogatásával kapcsolatos vizsgálatok során az országos helyzet áttekintésén túl foglalkoztam a csongrád megyei beruházások általános elemzésével és az empirikus vizsgálatba 44, új beruházást megvalósító vállalkozást vontam be.

Ismeretes, hogy a mezőgazdasági vállalkozásoknak csaknem minden beruházási célterületen *jelentős forráshiánnyal* kell számolniuk, ami nagymértékben megnehezíti az új beruházások megvalósítását. Az empirikus vizsgálatok során beigazolódott, hogy a különböző mezőgazdasági beruházások megvalósításával a termelési folyamat során *nem realizálódott akkora jövedelem*, amely elegendő nagyságú *fejlesztési forrás* képződését tette volna lehetővé. A fenti tény miatt elengedhetetlen a beruházási támogatások jelentős növelése.

A *tőkepótló hitelezési konstrukció* megszületése azt mutatja, hogy a mezőgazdasági termelés folyamán sok esetben olyan szerény mértékű jövedelem képződésével számolhattak a vállalkozások, amely még arra sem volt elegendő, hogy a *tartós forgóeszközök feltöltését,* így a *termelés zavartalanságát* biztosítsa. Ezért a tőkepótló hitelezés jelentősen növelte a gazdálkodók adósságszolgálati terheit, így nem volt alkalmas a probléma tartós kezelésére. A krónikus pénzhiánnyal küszködő vállalkozásoknál elengedhetetlennek látszik a *beruházásokhoz* szorosan *kapcsolódó tartós forgóalap feltöltő visszthermentes támogatások* bevezetése, de legalább a *kamatmentes visszterhes támogatások* biztosítása.

A beruházásokkal kapcsolatos vizsgálatok azt mutatták, hogy a szűkösen rendelkezésre álló *beruházási támogatások* jó része túlságosan *szétaprózott* volt, illetve nagy részük igen *kis hatékonyságú területekre allokálódott* – pl. kényszervállalkozókhoz –, aminek sok esetben a *támogatás elerodálódása* vagy *végleges tőkekivonás* lett az eredménye. A vázolt probléma elkerülhető lett volna, ha az agrárkormányzat élesen *kettéválasztotta* volna a *beruházási támogatásokat* a *„szociális" típusú támogatásoktól,* és biztosította volna, hogy az előbbi csak a fejlődőképes vállalkozásokhoz kerüljön.

A beruházások általános támogatása mellett fontos lehet egyes *mezőgazdasági területek speciális beruházásainak* – üvegházi beruházások, jó minőségű piac- és exportképes termék előállítását segítő beruházások, hungarikumok előállítását biztosító beruházások stb. – kiemelt szintű külön támogatása, mint amilyen az *export-árualap növelő reorganizációs program* volt. A reorganizációs program keretében meghirdetett speciális beruházási támogatások gyakorlati megvalósulását 38 csongrád megyei vállalkozás empirikus vizsgálatával végeztem el. Az export-árualap növelő reorganizációs program alapvető célja az volt, hogy jelentősen növelje a magyar exportképes állati termékek mennyiségét azért, hogy a Társulási Megállapodás kedvezményes kvótáit jobban kihasználhassuk. A vizsgálatok alapján megállapítást nyert, hogy a fenti *speciális beruházás-támogatási program nem érte el célját, alig növekedett az állatlétszám*, a *gazdálkodók nem voltak képesek export minőségű termékeket előállítani*, a program vidékfejlesztési hatásai is elhanyagolhatók voltak. A termelés során olyan *szerény mértékű jövedelem képződött*, ami nem tette lehetővé említésre méltó „innovációs jutalom" képzését a támogatások segítségével sem.

Az export-árualap növelését támogató reorganizációs konstrukciót úgy dolgozták ki, hogy *előzetesen hatásvizsgálatot nem végeztek,* és *nem biztosítottak visszthermentes beruházási alaptámogatást* sem. Ennek az lett az eredménye – amit az empirikus vizsgálatok és a modellszámítások igazolnak –, hogy a vállalkozásoknak a beruházás indításakor *jelentősebb idegen forrást kellett igénybe venniük* a támogatás elégtelensége miatt, ami *versenyhátrányt* idézett elő, hiszen a *termék-előállítást megdrágította* és a gazdálkodás *jövedelmét csökkentette*.

Más oldalról is bebizonyosodott, hogy a nem megfelelően átgondolt agrárkormányzati stratégia miatt *nem volt konzisztens a beruházás-támogatási rendszer* sem. Megállapítást nyert, hogy sem az általános beruházási, sem a speciális beruházási támogatások *pályázati kiírásai nem voltak megfelelőek*, a *támogatási pénzeszközök nagysága elégtelennek bizonyult*, és egy része nem megfelelő helyre került. Így

történhetett meg, hogy a *szubvenciós források egy jó része szétforgácsolódott,* és *kényszervállalkozókhoz került*.

Az országos és a csongrád megyei adatok, az elvégzett modellszámítások és az empirikus vizsgálatok azt bizonyítják – ezt a szakirodalom is alátámasztja –, hogy *a magyar agrárkormányzat támogatási rendszere nem EU-konform*, ezért a *támogatások versenyében* a hazai vállalkozások óriási versenyhátrányban vannak, elsősorban a szubvenciós források elégtelensége miatt.

Összefoglalva megállapítható, hogy a rendszerváltást követően a *magyar mezőgazdaság átalakítása rossz úton halad*, ami nemcsak polémia szintjén, hanem empirikus vizsgálatok eredményei alapján is igazolható. Túlzás nélkül állítható, hogy a *rendszerváltás nagy vesztese az agrárium*, és megjósolható, hogy a közgazdasági szabályozó rendszer gyökeres átalakítása és racionalizálása nélkül az agrárágazat még nagyobb válsághelyzetbe kerülhet, mint jelen állapotában van.

ÖSSZEFOGLALÓ

A rendszerváltás során a magyar mezőgazdaság átalakulása alapvetően *nem gazdasági szempontok* szerint, hanem *politikai meggondolások* alapján történt, vagyis nem a gazdasági ésszerűség és hatékonyság szerint zajlott. Ennek, továbbá a kényszerű piacváltásnak következtében az ágazat *tartós válsághelyzetbe* került. A válság kezelésére, a problémák megoldására *határozott agrárpolitikára és agrárstratégiára* lett volna szükség. A gyakorlatban az elmúlt több mint 10 év alatt ennek kialakítása nem történt meg.

Az *értekezés célja* annak vizsgálata volt, hogy milyen mélyebb közgazdasági összefüggések alakították illetve milyen okai voltak a kialakult helyzetnek. A *közgazdasági környezet piaci-* illetve *ármechanizmusok* vállalkozásokra gyakorolt hatását a vonatkozó szakirodalom viszonylag részletesen tárgyalta, főleg az agrárollóval kapcsolatban. Nem készült azonban átfogó vizsgálat arra, hogy az állam az *elvonásokon* (adókon) és *támogatásokon* – döntően beruházási támogatásokon – keresztül hogyan befolyásolta a mezőgazdasági vállalkozások, gazdálkodó egységek helyzetét, ezen belül különösen *jövedelmezőségét* és *fejlesztési- innovációs lehetőségeit*. A dolgozat ezt a problémakört elemezve szándékozta *empirikus vizsgálatok* és *modellszámítások* segítségével számszerűleg is kimutatni, hogy milyen *veszteségek* érték az elmúlt mintegy tíz évben a mezőgazdaságot. Ezzel bizonyos tekintetben arra is megpróbálta felhívni a figyelmet, hogy a *válságból történő kilábalás* érdekében az állam gazdaságszabályozó tevékenységében milyen változások indokoltak.

A disszertáció egyrészt az *országos adatok alapján* olyan modellszámításokat mutat be, amelyek révén megállapítható volt, hogy bizonyos szabályozók és azok változásai hogyan befolyásolták a mezőgazdasági vállalkozások helyzetét és gazdasági lehetőségeit. Másrészt az ország egy megyéjére – *Csongrád Megyére* – egy viszonylag széles körű empirikus vizsgálat alapján *részletes vállalati adatok* segítségével valószínűsít olyan országos tendenciákat is, amelyre vonatkozóan vállalati részletezettségű országos adatok nem álltak rendelkezésre.

Az állam által befolyásolt közgazdasági környezet két oldalról határozza meg a gazdálkodó egységek helyzetét és fejlesztési lehetőségeit: az *elvonásokon* (adókon) és a *támogatások*on keresztül.

Az adók közül a jövedelemmel kapcsolatos két meghatározó adónem a *személyi jövedelemadó*, valamint a *társasági és osztalékadó*, illetve egy ehhez kapcsolódó, a mezőgazdaság számára létfontosságú, az *energiafelhasználással összefüggő adóvisszatérítés* került kiemelésre. A harmadik elemzésbe bevont adónem az *áfa*. A saját fejlesztési forrásoknál az *amortizáció* vizsgálata is feltétlenül indokolt volt. A fejlesztések szempontjából a vizsgált időszakban a *beruházási támogatások* és a *reorganizációs támogatások* voltak meghatározóak. Ezeken belül a *géptámogatások* részletesebb elemzését nagy súlyuk és a rendelkezésre álló viszonylag széles körű adatbázis indokolta.

A disszertáció alapgondolata az, hogy a közgazdasági szabályozók vállalkozásokra gyakorolt hatását abból a szempontból érdemes meghatározni és értékelni, hogy milyen lehetőséget biztosítottak a termelők számára illetve milyen *fejlesztési lehetőségektől* fosztották meg a gazdálkodókat, amelyek fejlesztés alapjául szolgálhattak volna.

Ez annak meghatározását jelenti, hogy a vállalkozásoknak mekkora *gazdasági áldozatot* kell (kellene) hozniuk annak érdekében, hogy az üzletmenet változatlan formában de zavartalanul folyjon. Ebből következik, hogy az ökonómiai számítások során jövedelmi követelménynek az úgynevezett normál profitot azaz a *tőkére értelmezett „opportunity cost"-ot* célszerű figyelembe venni. A módszernek két sarokpontja van. Az egyik az úgynevezett normatív közelítés, amit a szakirodalomnak megfelelően *a hosszú lejáratú állampapír-piaci referencia hozam* jelentette. A másik sarokpont az *inflációs ráta* volt, amit *a jelenérték-számítás* során a diszkont faktor képzésével lehetett figyelembe venni.

Az empirikus elemzés és a modellszámítások eredményeként számszerűen igazolható volt, hogy a vizsgált szabályozók *jelentős tőkekivonást okoztak*, és kemény *likviditási zavarokat idéztek elő* a vállalkozásoknál.

A válsághoz az is hozzájárult, hogy a szabályozási rendszer egyes elemei közötti szükséges *konzisztencia nem érvényesült*, a szabályozók hektikus változtatása követhetetlen volt, ami további problémákat váltott ki azáltal, hogy zavarta a termelők gazdasági tisztánlátását.

Az elemzés alapján nagy biztonsággal állítható, hogy nem voltak *előzetes hatásvizsgálatok* a támogatási formák célját és nagyságát illetően, nem tudták a várható inflációt jól megbecsülni, az agrárkormányzat és az agrárlobbi megosztott volt, és ennek következtében a fiskális megszorítások ellenében nem képviseltek kellő ellensúlyozó erőt.

A *kidolgozott modellek* alkalmasak lehetnek arra, hogy segítségükkel az állami közgazdasági szabályozó eszközöket úgy alakítsák, hogy azok a fejlődőképes, a forrásokat jó hatékonysággal felhasználó vállalkozásokat segíthessék nagyobb és műszaki színvonal tekintetében előnyösebb fejlesztések megvalósításában. Ez a közelgő EU csatlakozás miatt is létkérdése a mezőgazdaságnak, illetve a mezőgazdasági vállalkozásoknak.

SUMMARY

In the course of the change of the system, the transformation of the Hungarian agriculture did not take place in line with *economic standpoints,* but rather on the basis of *political considerations,* in other words it did not happen according to the rationality and efficiency of economy. Owing to that and the forced changing of the market, the sector has reached a *lasting crisis situation. Determined agrarian policy and agrarian strategy* would have been needed for handling the crisis and solving the problems. In practice, it has not been framed in the course of over 10 years that elapsed since then.

The aim of the evaluation has been to inspect the deeper economic interconnections and the causes that have shaped the emerged situation. The related professional literature has discussed the effect of the *economic environment market- and price mechanism* on the undertakings in a fairly detailed way, primarily in connection with the agrarian squeeze. However no comprehensive elaboration has been made about how the state influenced the situation of the agricultural undertakings and economic units, especially their *profitability and development- innovation opportunities* within that, through *withdrawals* (taxes) and *subsidies* - predominantly investment subsidies. Analysing this sphere of problem, this assay intended to demonstrate also in a numerical way - by using *empirical inspections and model calculations* - what *losses* were suffered by the sector in the past approximately ten years. With that, in a certain regard I also wanted to draw the attention to what kind of changes are justified in the economic regulation activity of the state, in order to be able *to get out of the crisis*,

On the one hand, the dissertation introduces model calculations *based on nation-wide data* through which it could be established how certain regulations and their changes influenced the position and the economic opportunities of the agricultural undertakings. On the other hand, on the basis of a comparatively wide-range empirical inspection for one county of the country - *Csongrád county* - it, by means of *detailed company data,* also makes such nation-wide tendencies probable for which no nation-wide data with company-level details have been available.

The economic environment - influenced by the state - determines the position and development opportunities of the economic units from two sides: through *withdrawals* (taxes) and *subsidies.*

Out of taxes, two determining kind of taxes in connection with the income have been raised, and they are the personal income tax, as well as the company- and dividend tax, together with a related *tax-refund connected with the energy consumption* which is vital for the agriculture. The third kind of tax involved in the analysis is VAT. The analysis of *depreciation* was also absolutely justified with the own development resources. From the standpoint of developments, i*nvestment subsidies and re-organisation subsidies* were predominant in the inspected period. The more detailed analysis of *machine subsidies* within that is justified by their large weight and the comparatively large-scale database available.

The basic idea of the dissertation is that it is worth to determine and evaluate the effect of the economic regulations on the undertakings from the standpoint of what opportunities they have provided for the producers and what *development opportunities* they have taken away from the economic units which could have been the basis of development.

This means the determination of how big *economic sanctions* are to be brought (ought to be brought) by the undertakings, in order to run the business in an unchanged but trouble-free form. As a consequence, in the course of the economic calculations, the so-called normal profit that is the *„opportunity cost" counted at the capital* is to be taken rationally into consideration. The method has two corner points. One is the so-called normative approach, and it meant - in line with the professional literature - *the reference yield of the long-term government securities-market.* The other corner point was the *rate of inflation,* which could be taken into consideration by building the discount-factor in the course of the *present value calculation.*

As a result of the empirical analysis and model calculations, it could be numerically proven that the inspected regulations *have resulted in significant negative investment* and caused hard *liquidity troubles* for the undertakings.

The crisis was deepened by the facts that the necessary *consistency did not work* between the individual elements of the regulation system, the hectic changes of the regulation could not be followed, and it has created further problems by hindering the producers of having a clear picture on the economy.

On the basis of the analysis, it can be stated to a high degree of assurance that no preliminary *effect analyses* have taken place regarding the targets and magnitude of the subsidy forms, no reliably forecast of the expected inflation has happened, the agrarian

government and the agrarian lobby was divided, and - as a consequence - no adequate counter-balancing force was performed against the fiscal restrictions.

The elaborated models can be the right tool for shaping the state economic regulation in a way that they help the

undertakings which are capable of progress and can use the resources in a high efficiency so that they can carry out larger developments and such ones that represent higher technical level. This is a question of vital importance for the agriculture and the agricultural undertakings also because of the forthcoming accession to the EU.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. A Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium pályázati felhívása. 1999. Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium. Magyar Mezőgazdaság melléklete. Február. 1-12. p.
2. A Földművelésügyi Minisztérium 1994. évi pályázati felhívása. 1994. A Mezőgazdasági Fejlesztési Alapból Mezőgazdasági és egyes erdőgazdálkodási beruházásokhoz igényelhető támogatások. Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Értesítő I.31. 2. 1-18. p. Budapest.
3. A Földművelésügyi Minisztérium pályázati felhívása az agrárgazdasági beruházások megvalósításához igényelhető támogatások elnyerésére. 1998. Földművelésügyi Minisztérium. Kistermelők Lapja melléklete. Március. 1-15. p.
4. A legfrissebb adatok (statisztika). 1999. Magyar Mezőgazdaság. 31. 14-16. p.
5. A mezőgazdaság tárgyi-eszköz állománya. KSH. NSZ. Piac-gazdaság. 2001. január
6. A mezőgazdaság tulajdonosi tőke-szerkezete. Az ország földterületének használata gazdálkodási formák szerint. 1992. FVM, KSH NSZ. Piac-gazdaság. 2001. április
7. Adó ’95. Heti Világgazdaság (HVG). 1994. Különszám. 7-43. p.
8. Adó ’96. Heti Világgazdaság (HVG). 1995/3. Különszám. 7-48. p.
9. Adó ’97. Heti Világgazdaság (HVG). 1996. Különszám. 6-49. p.
10. Adó ’98. Heti Világgazdaság (HVG). 1997/3. Különszám. 7-45. p.
11. Adó 1999. Heti Világgazdaság (HVG). 1998/2. Különszám. 7-45. p.
12. Adó 2000. Heti Világgazdaság (HVG). 1999/2. Különszám. 7-40. p.
13. Agrártámogatások ’96. Magyar Mezőgazdaság melléklete. I. rész. Február. 1-15. p. II. rész. Március. 1-30. p.
14. Agrártámogatások ’97. Magyar Mezőgazdaság melléklete.I. rész. Február. 1-38. p. II. rész. Március. 1-7. p.
15. Agrártámogatások ’98. Magyar Mezőgazdaság melléklete. I. rész. Február. 1-64.p.
16. Agrártámogatások 2000. A Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium pályázati felhívása. Kertészet és Szőlészet melléklete. Március. 1-9. p.

17. Alvincz J.: 2000. Az állami támogatások és elvonások alakulása a magyar élelmiszergazdaságban. Gazdálkodás. 2. 1-16. p.
18. Alvincz J.-Szajkó P.-Tunyoginé Nechay V.: 1994. A családi gazdaságok finanszírozásának helyzete Magyarországon. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. Budapest. 1994. június.
19. Antal J.: 2000. Tájékoztató Csongrád megye mezőgazdaságáról. Belső kiadvány, FVM Hivatal, Szeged. 1-41. p.
20. Az egyéni gazdaságok száma a földterület nagysága szerint. 2000. KSH, AMÖ NSZ. Piac-gazdaság. 2001. április
21. Balogh Á. - Harza L.: 1998. A vagyonvesztés mértéke a mezőgazdaságban. Gazdálkodás. XLII. évf. 6.sz. 1-8.p.
22. Baranyi B. – Süli – Zakar I.: 1997. A családi vállalkozások szerepe az átalakuló magyar mezőgazdaságban. A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. Falukonferencia. Pécs. 299-306.p.
23. Bárdos B. E. (szerk.). 1995. Tájékoztató a mezőgazdasági és erdőgazdálkodási tevékenységet folytató termelők támogatási feltételeiről és a támogatáshoz való hozzájutás eljárási szabályairól. Magyar Mezőgazdaság melléklete. I. rész. Február. 1-11. p. II. rész. Május. 1-35. p.
24. Bloom Bridget: 1990. German farm profits higher. Financial Times. III. 40. p.
25. Bovard James: 1990. Farm Subsidy Follies. USA Today Magazine. XI.
26. Brandt Harmut: 1994. Die estnische Landwirtschaft im Strukturumbruch. Landwirtschaft. Berlin. 72. 146-156. p.
27. Burgerné Gimes A. - Szakáll S.: 1997. Csongrád megye nagy- és kistérségének mezőgazdasági adottságai.Gazdálkodás. 2. 19-27.p.
28. Burján A. és Fébó L. (szerk.): 1985. Agrárökonómiai kislexikon. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
29. Búzás F.-Juhász L.: 1999/a. A tejtermelés helyzetének elemzése Csongrád és Hajdú-Bihar megyében. II. Alföldi Tudományos Tájgazdálkodási Napok (október 7-8.). 3. Kötet, 58-63.p. Mezőtúr.
30. Búzás F.- Juhász L.: 1999/b. A búzatermesztés ökonómiai elemzése Hajdú-Bihar és Csongrád megyei mezőgazdasági társas vállalkozások esetében. Tiszántúli Mezőgazdasági Tudományos Napok (október 28-29.) 111-115.p. Debrecen.

31. Búzás F.- Juhász L.: 1999/c. Hajdú-Bihar és Csongrád megyei mezőgazdasági vállalkozások cukorrépa termesztési eredményeinek ökonómiai elemzése. Tiszántúli Mezőgazdasági Tudományos Napok. (október 28-29.) 175-179.p. Debrecen.
32. Czauner P.: 2002. Agrárstatisztika: újfajta számítás. Tisztább lesz a kép a mezőgazdaság jövedelmezőségéről. Piac-Gazdaság. NSZ. 2002.III.16.
33. Csongrád Megye Statisztikai Évkönyve 1994: KSH Csongrád Megyei Igazgatósága, Szeged. 43-54. p.
34. Csongrád Megye Statisztikai Évkönyve 1995: KSH Csongrád Megyei Igazgatósága, Szeged.
35. Csongrád Megye Statisztikai Évkönyve 1997: KSH Csongrád Megyei Igazgatósága, Szeged
36. Csongrád Megye Statisztikai Évkönyve 1998: KSH Csongrád Megyei Igazgatósága, Szeged. 202-203.p.
37. Csongrád megyei FM Hivatal a gázolaj fogyasztási-jövedéki adó utólagos visszatérítése pályázati 1994-1999 között. Szeged.
38. Csongrád Megyei FM Hivatal beruházási pályázatai. 1993, 1994, 1955, 1996, 1997, 1998, 1999. Szeged.
39. Csongrád Megyei FM Hivatal reorganizációs pályázatai. 1995. Szeged.
40. E.N.Castle - M.H.Becker - A.G.Nelson: 1992. Farm Business Management (Farm- gazdálkodás). Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
41. European Union DG for Agriculture: Agriculture in the European Comission. Statistical and Economic Information 2000.
January 2001.
42. European Union DG for Agriculture: Analysis of the Impact on Agricultural Markets and Incomes of EU Enlargement to the CEECs. March 2002.
43. Farkasné Fekete M. – Eric Audsley: 1999. Az 1992-es CAP reform és az Agenda 2000. Gazdálkodás. 2. 45-54.p.
44. Fehér A. - Dorgai L. - Szepesy E.: 1992. Vállalkozó gazda. Regiocon Kft., Miskolc.
45. Forró P. – Vajda L.: 1999. Az agrárgazdaság támogatása. Cégvezetés, a cégvezetők havilapja. 5. 30-68.p.

46. Fülöp M.:1993. Tájékoztató Csongrád megye mezőgazdaságáról. Belső kiadvány, FM Hivatal, Szeged. 1-7. p.
47. Gyulaffy Bné - Gyulai L. - Sztanó Iné - Tétényi Z.: 1994. Segédlet a Pénzügyek tantárgyhoz.
Mérlegképes Könyvelői Szakképzés, Vállalkozási szak. Perfekt, Budapest.
48. Harza L.: 1999. A LEADER, a SAPARD és a vidékfejlesztés. Gazdálkodás. 2. 28-38.p.
49. Hornsby Michael: 1994. The Times looks at two faces of modern agriculture. The Times. VIII. 6. p.
50. Hughes G.: 1998. Productivity and Competitivenes of Farm Structures in Hungary. Working Paper N°. 2/10. Agricultural Implications of CEEC Accession to the EU. Research project N^{o}. FAIR1-CT95-0029, DG VI of the EU-Commission, 10.p.
51. Illés M.: 1997. Vezetői gazdaságtan. Kossuth Kiadó, Budapest.
52. Josling T. – D. Kelch – P. Liapis – S. Tangermann: 1998. Agriculture and European Union Englargement. Market and Trade Economics Division, Economic Research Service, U.S. Deparment of Agriculture. Technical Bulletin N°. 1865. Washington. February.
53. Juhász L.: (társszerkesztőként): 1999. Vállalatgazdasági irányelvek. In: Gazdászok zsebkönyve. Mezőgazda Kiadó. Budapest. 285-311.p.
(Szerkesztette: Mucsi I. – Szabó I.)
54. Juhász L.: 1990. A nyereséget eredményező tejhozamszint meghatározása.
Gazdálkodás. 34.évf. 10.sz. 28-32.p.
55. Juhász L.: 1991. Determination of milk yield level resulting in profit. Hungarian Agricultural Review. Periodical of the National Agricultural Library. N° 3.
56. Juhász L.: 1992/a. A kisgazdasági termelés főbb ökonómiai, szervezési összefüggései. Gazdálkodás. 36.évf. 6.sz. 29-35.p.
(Társszerzők: Vizdák K., Király J.)
57. Juhász L.: 1994. Tejtermelő családi vállalkozás gazdálkodásának tapasztalatai és perspektívái. IV. Agrárökonómiai Tudományos Napok (március 22-23.) GATE Főiskolai Kar. 330-334.p. Gyöngyös.

58. Juhász L.: 1997. A fenntartható mezőgazdaság értelmezése a nyugat-európai gondolkodásban. Tiszántúli Mezőgazdasági Tudományos Napok (június 12-13.) 136-137.p. Karcag.
59. Juhász L.: 1998/a. Az export-árualap növelő reorganizációs program mezőgazdasági és vidékfejlesztési hatásai csongrád megyei tapasztalatok alapján. VI. Nemzetközi Agrárökonómiai Napok (március 24-25.). Gyöngyös.
60. Juhász L.: 1998/b. Mezőgazdasági támogatás hatása néhány főbb mezőgazdasági termék jövedelmezőségére Csongrád megyében. A versenyképes magyar agrárgazdaság az évezred küszöbén. XL. Georgikon Napok (szeptember 24-25.). Keszthely.
61. Juhász L.: 1998/c. Az export-árualap növelő támogatás főbb hatásai (Csongrád megyei esettanulmány). Terület- és vidékfejlesztés az EU-ban és Magyarországon. Nemzetközi Tudományos Közéleti Konferencia (november 23-24.). Ajka.
62. Juhász L.: 1999/a. A tejtermelés elemzése különös tekintettel a támogatás hatására a jövedelmezőségben. Debreceni Akadémiai Bizottság Székháza. (március 24.). Debrecen.
63. Juhász L.: 1999/b. A beruházás-megtérülés néhány tanulsága Csongrád megyében. XLI. Georgikon Napok (szeptember 23-24.) Pannon Agrártudományi Egyetem. Keszthely.
64. Juhász L.: 2000/a. Gépberuházás megtérülésének elemzése néhány csongrád megyei vállalkozásban (1993-1999.). VII. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok. Régiók vidék- és mezőgazdasági fejlesztése (március 28-29.). 2. Kötet, 128-133.p. Gyöngyös.
65. Juhász L.: 2000/b. Néhány költségcsökkentő közgazdasági szabályozó elem hatása a főbb mezőgazdasági ágazatok jövedelmezőségére. XLII. Georgikon Napok. Az agrártermék-piacok és környezetük (szeptember 21-22.). II. kötet, 21-26.p. Keszthely.
66. Juhász L.: 2000/c. Néhány mezőgazdasági vállalkozás beruházásának megtérülése a működésből származó tőkeforrás figyelembevételével. XXVIII. Óvári Tudományos Napok. Az élelmiszergazdaság fejlesztésének lehetőségei (október 5-6.). 3. Kötet, 61-66.p. Mosonmagyaróvár.

67. Juhász L.: 2001/a. Economic impact of the Depreciation on agriculture. 3rd International Conference of PhD Students. University of Miskolc, Hungary. 13-19 August 2001. Agriculture, 153-157.p. Miskolc.

68. Juhász L.: 2001/b. Az értékcsökkenési leírási módok és elvek hatása a mezőgazdasági vállalkozások fejlesztési forrásaira.
Magyar Tudomány Napja Tudományos Ülés (november 15.) Nyugat-Magyarországi Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar. Sopron.

69. Juhász L.: 2002/a. Az értékcsökkenési leírás gazdasági hatása a mezőgazdaságban. A nevelés, oktatás, kutatás szolgálatában.
Nyugat-Magyarországi Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar. Sopron. 157-162.p.
(Szerkesztette: Balázs J.)

70. Juhász L.: 2002/b. Az értékcsökkenési leírás gazdasági hatásai a mezőgazdaságban lekötött tőkére. A mezőgazdasági termelés és erőforrás hasznosítás ökonómiája.
VIII. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok (március 26-27.) 2. kötet, 109-114.p. Gyöngyös.

71. Juhász L.: - Kurucz A.: 2002/c. Analysis of machine-investments turnover in case of some agricultural enterprises. The Economics of Agricultural Production and Resource Use. 8th International Agrieconomic Scientific Days (March 26-27.). Volume 2, 109-114.p. Gyöngyös.

72. Kapronczai I - Udovecz G.: 1997. Mezőgazdasági beruházások és az agrárpolitika.
Gazdálkodás. 41.évf. 5.sz. 9-24.p.

73. Kiss J.: 2000. Agrárhelyzet és csatlakozás. A mezőgazdaság szerepe a kelet-közép európai országokban. Cégvezetés, a cégvezetők havilapja. 1-2. 126-131.p.

74. Kissné Bársony E.: 1998. A keletnémet mezőgazdaság átalakulásának főbb tapasztalatai. Agrárgazdasági Tanulmányok. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. Budapest. 4. 5-10. p. és 68-70. p.

75. Kopányi M. (szerk.): 1990. Mikroökonómia. Aula Kiadó, Budapest.

76. Kopányi M. (szerk.): 1996. Mikroökonómia. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

77. Kovács G. – Kertész R. – Keszthelyi Sz. – Pátkai J-né.: 1999. A tesztüzemek 1998. évi gazdálkodásának eredményei. Agrárgazdasági Információk. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. Budapest. 1. 11-19. p.
78. Kovács T.: 1997. A vidékfejlesztés problémái és feladatai. A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. Falukonferencia. Pécs. 19-26.p.
79. Köhne M.: 1990. A parasztcsaládok és a mezőgazdasági üzemek fejlődése az NSZK-ban. Betriebwirtschaftliche Mitteilungen. 419. Kiel.
80. Kürthy Gy. - Szűcs I.: 1999. A versenyképes mezőgazdaság tőkeszükséglete. Gazdálkodás. XLII.évf. 4.sz. 1-7.p.
81. Lakos L.: 1995. Az agrárpolitika és az 1995. évi szabályozás főbb céljai. Gazdálkodás. 1. 1-13. p.
82. Lentner Cs.: 1995. A magyar mezőgazdaság finanszírozási kérdései napjainkban. A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. III. Falukonferencia. Pécs. 89-96. p.
83. Magda S. - Helgertné Szabó I. - Liebmann L. - Salamon L.: 1998. Mezőgazdasági vállalkozások szervezése és ökonómiája. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest.
84. Magda S. : 2000. A régiók mezőgazdaság- és vidékfejlesztése. Gazdálkodás. 2. 60-67.p.
85. Magyar Statisztikai Zsebkönyv ’98.: 1999. KSH, Budapest. 176. p.
86. Maier P. – Pfau - Darabos É.: 2000. Analyse der wirtschaftlichen Entwichlung landwirtschaftlicher Unternehmen in Ostdeutschland und Ungarn nach dem Transformationsprozess. Universität Rostock und Debrecen. Studie. 1-58.p.
87. Maier P.-Pfau E.-Darabos É.: 1996. Ergebnisse des Umstrukturierungsprozesses in der Landwirtschaft Ostdeutschlands sowie Ungars seit 1989 Forschungsbericht als Ergebnis der Zusammenarbeit bei der Einrichtungen. Universität Rostock und Agrarwissenschaftliche Universität Debrecen. 1-30. p.
88. Major L. – Varga P.: 1998. Gondolatok a magyar mezőgazdaság versenyképességéről. Gazdálkodás. 5. 73-82.p.
89. Mayer L.: 1997. Nagy farmok – kis farmok az agrárvilágban. Gazdálkodás. 5. 67-70. p.
90. McMahon G. P. Richard: 1985/a. How to Understand Financial Information? Business Information Review. 1. 15-28. p.

91. McMahon G. P. Richard: 1985/b. How to Understand Financial Information? Business Information Review. 2. 15-21. p.
92. Memhölczerné Kapitány G.-Szajkó P.: 1990. A birtokméret és a termelési szerkezet gazdasági összefüggései 1935-ben. Gazdálkodás. 6. 13-19. p.
93. Mezőgazdasági és erdőgazdálkodási beruházásokhoz igényelhető támogatások. 1993. Támogatás a Mezőgazdasági Fejlesztési Alapból. Magyar Mezőgazdaság melléklete. Május. 1-15. p.
94. Nábrádi A.: 1995. Vállalkozási formák a mezőgazdaságban. Ökonómiai füzetek 3. Egyetemi jegyzet. DATE, Debrecen.
95. Nemes G.: 2000. Politikák és retorikák – mit ajánlanak az EU előcsatlakozási programok valójában? Integrált vidékfejlesztés. V. Falukonferencia. Pécs. 339-346.p.
96. Orbán A. (szerk.): 1993. Támogatások, alapok a mezőgazdaságnak. Magyar Mezőgazdaság melléklete. Február. 1-8. p.
97. Öcsödi Gy.: 1997. Mezőgazdaság és vidékfejlesztés. A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. Falukonferencia. Pécs. 13-18. p.
98. Papp J.: 2000. Főbb mezőgazdasági ágazataink fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel az EU csatlakozásra. Agrárgazdasági Tanulmányok. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. Budapest. 9. 5-17.p.
99. Penz H.: 1995. Entwicklungsstruktur und Zukunkft von ländlicher Siedlung und Landwirtschaft in der CSFR und in Ungarn. Das Schtifttum der Agrarwirtschaft 1. 51.p.
100. Petz R. – Zacher L.: 2000. A mezőgazdasági társaságok törekvései, stratégiái, és kilátásai. Gazdálkodás. 3. 1-10.p.
101. Pfau E.: 1998. A mezőgazdasági vállalkozások termelési tényezői, erőforrásai. Egyetemi jegyzet. DATE, Debrecen.
102. Sarudi Cs. – Alpár Gy. – Széles Gy. – Sári L.: 2000. EU-harmonizációs feladatok a vidékfejlesztésben. Integrált vidékfejlesztés. V. Falukonferencia. Pécs. 334-338.p.
103. Sipos A.: 1995. Agrárgazdaság 2000-ben. A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. III. Falukonferencia. Pécs. 15-23.p.
104. Statisztikai Házi Közlemények 1999/12. 2000. KSH, Budapest.

105. Stefanovics P.-Szűcs L. (szerk.): 1960. Magyarország genetikus talajtérképe. MTA Talajtani és Agrokémiai Kutatóintézet, Budapest
106. Süli-Zakar I.-Baranyi B.: 1995. A vállalkozáselénkítés szerepe az Alföld mezőgazdaságában, különös tekintettel a falusi vállalkozások jövőjére. A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. III. Falukonferencia. 159-167. p.
107. Szabó G. - Szabóné Guttány M .- Szép K.: 1989. A mezőgazdasági termelés jövedelmezőségének makro- és mikroökonómiai aspektusai. Közgazdasági Szemle. XXXVI. évf. G.SZ. 576-591.p.
108. Szabó G.: 1998. Élelmiszer-gazdaságtan. Egyetemi jegyzet. PATE Állattenyésztési Kar, Ökonómiai és Szervezési Intézet. Kaposvár.
109. Szakál F.: 1989. A vállalati szervezés és gazdálkodás alapjai. Egyetemi jegyzet. ATE, Gödöllő.
110. Szakál F.: 1995. Mezőgazdaság és vidékfejlesztés az újabb európai irányzatok tükrében. III. Falukonferencia. 66-73. p.
111. Székely Cs.: 2000. Gondolatok az agrárvállalkozások stratégiai tervezéséről. Gazdálkodás. 2. 31-46. p.
112. Szűcs I. – Udovecz G.(szerk.): 1998. Az agrárgazdaság jelenlegi helyzete és várható versenyesélyei. Agrárgazdasági Tanulmányok. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. Budapest. 16. 5-9.p.
113. Tájékoztató a mezőgazdasági tevékenységet folytató termelők adózási, támogatási és társadalombiztosítási feltételeiről. Magyar Mezőgazdaság melléklete. 1992. Február. 1-14. p.
114. Tamás G.: 2001. A sérelmi tulajdonpolitika vége? NSZ. Piac-gazdaság. 22-23. p.
115. Tang, H. (ed.): 2000. Winners and Losers of EU Integration. Policy Issues for Central and Eastern Europe. Word Bank, Washington.
116. Tasnádi G.: 1995. Tájékoztató Csongrád megye mezőgazdaságáról. Belső kiadvány, FM Hivatal, Szeged. 1-18. p.
117. Tasnádi G.: 1997. Tájékoztató Csongrád megye mezőgazdaságáról. Belső kiadvány, FM Hivatal, Szeged. 1-28. p.
118. Tasnádi G.: 1998. Tájékoztató Csongrád megye mezőgazdaságáról. Belső kiadvány, FM Hivatal, Szeged. 1-30. p.
119. Tenk G.: 1999. A magyar mezőgazdaság fejlesztésének finanszírozása I. Gazdálkodás. XLIII.évf. 4.sz. 39-48.p.

120. Tenk G.: 1999. A magyar mezőgazdaság fejlesztésének finanszírozása II. Gazdálkodás. 5. 56-61.p.
121. Tétényi V.: 1997. Pénzügyi és vállalkozásfinanszírozási ismeretek. Perfekt, Budapest.
122. Tétényi Z. (szerk.): 1994. Segédlet a pénzügyek tanulmányozásához. Perfekt, Budapest.
123. Tillack P. – Hajós L.: 1996. A volt NDK mezőgazdaságának strukturális átalakulása. Gazdálkodás. 4. 18-28.p.
124. Tóth L. – Juhász L. – Trombitásné Láng G.: 2000. Az agrár- és vidékfejlesztés megváltozott viszonya, eltartóképesség és fenntartható fejlődés. Integrált vidékfejlesztés. V. Falukonferencia. Pécs. 129-138.p.
125. Tóth L. – Richard W. Howarth: 1995. Messze van Európa, avagy mire számíthat a magyar mezőgazdaság az EU-ban? A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. III. Falukonferencia. Pécs. 97-104.p.
126. Tóth L. : 1990. A vállalkozási struktúra, az érdekeltség és a piac a mezőgazdaságban. Gazdálkodás. 8. 1-9. p.
127. Tóth L.: 1988. A magyar agrárpolitika dilemmái az EU-csatlakozás kapcsán. Terület- és vidékfejlesztés az EU-ban és Magyarországon. Nemzetközi Közéleti Konferencia (november 23-24.), Ajka.
128. Tóth L.: 1997. Mérethatékonyság, ágazati és területi specializáció. A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. Falukonferencia. Pécs. 68-74.p.
129. Udovecz G. (szerk.): 2000. Jövedelemhiány és versenykényszer a magyar mezőgazdaságban. Agrárgazdasági Tanulmányok Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. 1. 5-16. p.
130. Vági F.: 1993. A farmstruktúra és hazai megvalósulásának esélye. Gazdálkodás. 7. 10-17.p.
131. Varga Gy.: 1993. A magyar mezőgazdaság átalakulása az új üzemi-vállalati szerkezet kialakulása. Gazdálkodás. 6. 20-25. p.
132. Voss H. W.: 1989. A családi farm szerkezete és szervezése Hollandiában. Kaposvári Állattenyésztési Tudományos Napok. PATE, Kaposvár.

A TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ TÖRVÉNYEK, RENDELETEK, HATÁROZATOK

1. Fogyasztási adóról és a fogyasztói árkiegészítésről szóló 1991. évi LXXVIII. törvény és 1. sz. melléklete, 1994. évi LXXXVIII. törvény.
2. Jövedéki adóról és a jövedéki termékek forgalmazásának különös szabályairól szóló 1997. évi CIII. Törvény.
3. Földadóról szóló 1991. évi LXXIX. törvény. (Hatályos 1992. január 1-től.)
4. Az agrárágazat támogatásának egyes kérdéseiről szóló 187/1994. (XII. 30.) Kormányrendelet. 187/1994.(XII. 30.) Kormányrendelet módosításairól szóló 14/1995. (II. 10.) Kormányrendelet, az 57/1995. (V. 17.) Kormányrendelet és a 86/1995. (VII. 14.) Kormányrendelet.
5. Az általános forgalmi adóról (áfa) szóló 1989. évi XL. törvény. 1992. évi LXXIV. törvény.
6. A társasági (és osztalék) adóról (TAO) szóló 1991. évi LXXXVI. törvény. 1992. évi XLIV. törvény. 1992 évi LV. törvény. 1992. évi LXXIII. törvény. 1993. évi LIII. törvény. 1993. évi IC. törvény. 1993. évi XCVI. törvény. 1994. évi XVI. törvény. 1994. évi XXXII. törvény. 1996. évi CXV. törvény. 1996. évi CXXVII. törvény. 1996. évi LXXXI. törvény. 1997. évi XXXIII. törvény. 1997. évi CVI. törvény. 1998. évi XXXIII. törvény. 1998. évi LXI. törvény. 1998. évi LXXII. törvény. 1999. évi XLIX. törvény.
7. A társasági adóról szóló 11/1998. (IV. 8.) AB határozat. 31/1998. (VI. 25.) AB határozat (Alkotmánybíróság).
8. A magánszemélyek jövedelemadójáról (SZJA) szóló 1991. évi XC. törvény. 1992. évi IX. törvény. 1992. évi XX. törvény. 1992. évi XLIV. törvény. 1992. évi LV. törvény. 1992. évi LXXV. törvény. 1993. évi XLI. törvény. 1993. évi LXX. törvény. 1993. évi CI. törvény. 1995. évi CXVII. törvény. 1996. évi LXXXIII. törvény. 1996. évi CXXIV. törvény. 1997. évi XVII. törvény. 1997. évi XXX. törvény. 1997. évi CV. törvény. 1998. évi XXXIII. törvény. 1998. évi LXV. törvény.
9. A számvitelről szóló 1991. évi XVIII. törvény.
10. Mezőgazdasági Fejlesztési Alap kezelésének és felhasználásának egyes szabályairól szóló földművelésügyi miniszter 6/1993. (I. 30.) FM rendelete. 40/1993. (IX. 29.) FM rendelet. 4/1994. (I. 18.) FM rendelet.

11. A Földművelésügyi Alapokról szóló 1992. évi LXXXVIII. törvény. 1993. évi CVI. törvény.
12. Az Állami Pénzalapokról szóló 1995. évi XXI. törvény.
13. A Mezőgazdasági és Erdészeti Alap felhasználásáról szóló 9/1995. (IV. 28.) FM rendelet. 7/1996. (II. 21.) FM rendelet. 44/1995. (XII. 29.) FM rendelet.
14. A költségtérítésről szóló 1996. évi CXXIV. törvény. 1997. évi CXIV. törvény. 1999. évi CXXV. törvény.
15. Az agrárgazdasági célok költségvetési támogatásáról szóló 220/1996. (XII. 24.) Kormányrendelet. 109/1997. (XII. 30.) FM rendelet. 8/1999. (I. 20.) FVM rendelet. 6/200. (II. 26.) FVM rendelet.